

міських і паркових пейзажах (М. Іванов, Ф. Алексеев та ін.). Долаючи умовності мініатюрного живопису 18 ст., високої майстерності чистого акварельного живопису досяг П. Соколов, портретні роботи якого відзначалися багатством ефектів гри світла й тіні, матеріальністю відтворення людського обличчя, коштовних тканин, полірованих меблів тощо. Віртуозно володіли технікою А. брати О. та К. Брюллови, О. Іванов. Виразальні можливості А. використовували І. Рєпін, В. Суриков, Л. Лагorio, М. Клодт, В. Серов, художники «Мира искусств». Акварельна техніка М. Врубеля почасти нагадує мозаїчний набір. У акварелях М. Волошина відчутні дух і мова япон. гравюри.

В Україні А. застосовували для розфарбовування «перспективних видів», гравюр, панорамно-топографіч. краєвидів. Наприкін. 18 — на поч. 19 ст. поширюються пейзажі із зображенням старовини, залишків романтичних руїн. Особливе зацікавлення викликали нові пд. міста, а також Київ з його численними пам'ятками історії й культури. Панорамні узагальнені акварельні пейзажі України створив В. Тропінін («Вид на садибу Моркових», «Вид на церкву і село Кувакку», «Село Нижня Алчадаївка»). Органічне поєднання архіт. і пейзажного мотивів властиве акварельним пейзажам О. Кунавіна, який на поч. 19 ст. створив багато панорамних видів міст і сіл Чернігівщини, Полтавщини, Київщини. Працюючи безпосередньо з натури і додержуючись традиційного панорамного трактування, він застосовує трипланову побудову простору, виявляє посилену увагу до деталей («Вид з Миргорода на річку Хорол», «Вид Чернігова», «Вид села Кибинці», «Вид Лялича — маєтку графа П. В. Заводовського», «Село Вишеньки»). Протягом усього свого мист. життя до А. звертався Т. Шевченко. В осягненні цієї техніки він спирався на творчість П. Соколова і особливо К. Брюллова, якого не раз копіював, пройшов шлях від розфарбовування малюнка в ранніх роботах до впевненого і вільного використання пластичних властивостей А. (портрети 1837–1838).

Т. Шевченко підніс укр. акварельний живопис до рівня світових здобутків. Під його впливом до техніки А. і мотивів Києва звернувся М. Сажин, який залишив численні краєвиди та пам'ятні місця давньої столиці («Видубицький монастир у Києві», «Щекавиця — місце, де похований князь Олег», «Київ. Андріївська церква з західної сторони», «Золоті ворота»).

Багато акварельних замальовок Києва зробив арх. Ф. Солнцев. До А. зрідка зверталися І. Сошенко («Битва Александра Македонського з Дарієм»), К. Павлов («Портрет Є. Ярової»), І. Соколов («Дві селянські дівчини»), Л. Жемчужников («Химка-забавиха»). Ті самі ідейно-змістові завдання, що й в олійному живописі, в техніці А. успішно реалізовували К. Трутовський («В місячну ніч», «Рекрутський набір», «Загравання»), С. Васильківський («Село», «Захід сонця», «Руїни в Суботові»), Г. Ладженський («Пейзаж», «Вівці на водопої», «Берег моря», «Мобілізація»). Витонченої краси досяг у своїх невеличких пейзажах Вільє де Ліль Адан. Як теоретик і майстер реалістич. акварельного живопису виступав арх. В. Фельдман, демонструючи багатство колориту, чистоту й прозорість тонів. На поч. 20 ст. А. нерідко поєднують із графітним олівцем (Г. Дяченко), тушшю (М. Яровий), гуашшю

(П. Нілус). Для створення ескізів та іл. до А. звертався Г. Нарбут, поєднуючи її з тушшю (іл. до «Єгорія Хороброго», казок Г. К. Андерсена). Широкий діапазон засобів і прийомів акварельного живопису володіла О. Кульчицька, працюючи над жанровими композиціями, пейзажами, портретами, в яких правдиво відобразила життя селян. Наук. цінність мали А. художниці, де відтворено понад 200 пам'яток давньої архітектури Зх. України.

Різноманітність жанрів, манер і тех. прийомів властиві А. рад. художників. А. 1920–1930-х, як правило, довершені твори, написані в строгих традиціях станковізму. Вони свідчать про пошуки нових тем, образів і худ. вирішень. Це акварельні серії О. Шовкуненка («Одеський суднобудівний завод»; «Дніпробуд»), які започаткували жанр індустріального пейзажу в укр. мист-ві. Серію (40 аркушів) акварельних портретів написав наприкін. 1920-х А. Петрицький. Худож-

Акварельні фарби

Акварель.
Т. Г. Шевченко Ханга-Баба,
1851-1857

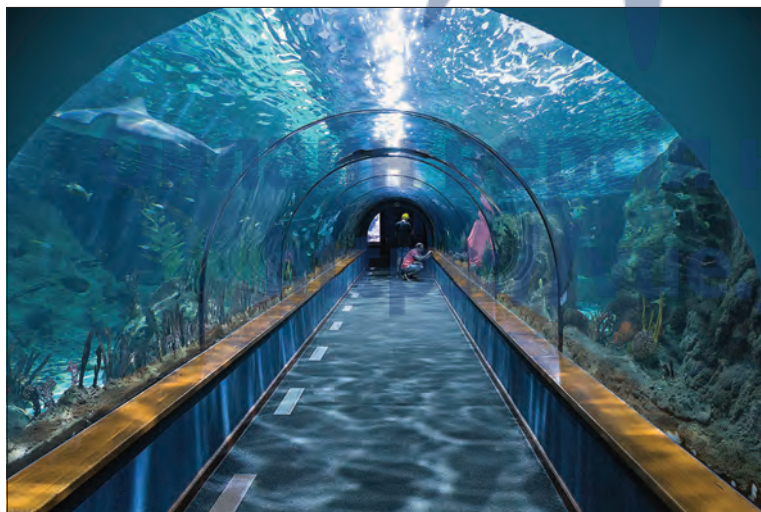
ник за допомогою пластичних засобів А. зумів створити глибоко психологічні і емоційно виразні образи діячів укр. культури. Ліричні пейзажі й натюрморти виконав Г. Світлицький. Мист-во А. дедалі активніше виражає світосприйняття й емоційний стан митця. К. Богаєвський працює над пейзажами Сх. Криму, надаючи кожному з мотивів риси героїко-епічного стилю. Акварельні пейзажі К. Трохименка позначені глибиною узагальнень, роздумів про бачене. С. Григор'єв створив жанр. композиції, пройняті гострими спостереженнями, точністю життєвих реалій. Іст.-худ. значення мають А. художників-фронтовиків (Г. Мєліхов, М. Базилев, М. Родін), яким властиве поєднання точної документальності з безпосередністю враження від баченого й пережитого. Класичні за своєю завершеністю акварелі В. Касіяна (цикли «Самаркандські пейзажі» і «Люди Самарканда»). Значного поширення набула А. у повоєнні часи, особливо від 1960-х. Ліричні акварельні пейзажі і натюрморти М. Глуценка характеризуються артистичною легкістю і невимушеністю, хвилюючим контрастом кольорових вирішень. Правдивим документом, що образно відтворює спрощення металург. Придніпров'я, є акварелі Г. Чернявського. Свої враження від подорожі

Акварель.
М. Глуценко. Оголена

республіками кол. СРСР відтворив О. Губарев. З великою силою експресії втілює Я. Басов мор. мотиви. Жанрові композиції В. Голованова, поетичні пейзажі Г. Гавриленка і О. Фищенко, позначені рисами монументальності композиції М. Бережного, Г. Вербицького, вишукані за кольоровими сполученнями натюрморти С. Луньова та ін. демонструють різноманітність пошуків і високий рівень укр. митців, які працюють в А. Красу карпат. краєвидів, життя сучасників, поетичність нар. легенд, весільних та ін. обрядів яскраво відображають А. художників Закарпаття — А. Ерделі і Й. Бокшай, їхніх учнів та послідовників — А. Коцки, Ф. Манайла, Е. Контратовича та ін. Актуальність думки, емоційна широта й різноманітність жанрів, тематична серійність і лірична щирість притаманні акварельним роботам Н. Лопухової, О. Артамо-

Акваріум
в Лоро-парку о. Тенеріфе

нова, О. Попова, А. Пономаренка, М. Максименка, С. Адамовича, Г. Польового, Г. Петрова, О. Міщенка, М. Отковича, В. та Т. Купцових та ін.

Лит.: Киплик Д. И. Техника живописи. Москва, Ленинград, 1950; Фармаковский М. В. Акварель, её техника, реставрация и консервация. Ленинград, 1950; Паламарчук Г. П. Автопортреты Т. Г. Шевченка. Київ, 1963; Сучасна українська акварель: Альбом. Київ, 1978; Соловйов О. Республіканська виставка акварелі // Образотворче мистецтво. 1982. № 2.

В. А. Афанасьєв

Акваріум (лат. *aquarium* — водойма, від *aqua* — вода) — 1) Ємність відносно невеликого об'єму (зазвичай від 20 до 250 л), зроблена з прозорого скла, іноді з використанням металевих каркасів і дна. А. призначений для утримання та розведення водних орг-мів: риб, молюсків, ракоподібних, земноводних, вищих водних рослин, водоростей, мохів. За типом середовища проживання А. поділяють на морські із солоною водою, в яких поселяють мор. та океанічних риб, корали, креветки, молюски і т. д., й прісноводні — для тварин і рослин — мешканців річок і озер. За функціями А. поділяють на: а) декоративні — для благоустрою інтер'єру житл. приміщення або офісу; б) промислові — утримання живої риби або ракоподібних, яких використовують для харчових потреб (у магазинах і ресторанах); в) професійні — для наук. експериментів, промислового розведення та вирощування декоративних риб і рослин. Необхідними умовами існування в А. водних орг-мів є достатня насиченість води киснем, відповідні температура й освітленість, сольовий склад води, що відповідає типу А. Для дотримання цих умов використовують спец. обладнання: *аератори*, фільтри, освітлювальні прилади, обігрівачі з терморегулятором, термометри. Для збагачення води киснем в А. висаджують зелені рослини. За складом води А. поділяють на: а) прісноводні — це голландський тип А. (гол. мешканці — щільно посаджені різноманітні водні рослини, риби або відсутні, або їх мало) і тип А. псевдо-море (зазвичай не містять рослин, оформляють камінням та штучними виробами, які нагадують корали, заселяють рибами, які витримують високу твердість води і мають яскраве забарвлення, нагадують риб коралових рифів — найчастіше це цихліди африк. озер); б) солонуваті (напр., тип А. мангрові зарості); в) солоні морські (рибні й рифові). Один з найбільших у світі А. голландського типу (об'ємом 6 тонн) розміщений у Київ. міському Будинку природи.

2) Спеціальний заклад для утримання водних орг-мів з метою вивчення й демонстрування їх. Деякі мор. А. наз. *океанаріумами*.

Лит.: Белов Н. В. 10 000 советов аквариумисту. Минск, 2000; Лукьянов О. М. Современный аквариум и его обитатели. Москва, 2000.

С. В. Межжерін

«Акваріум» (рос. «Аквариум») — рок-гурт, створений у м. Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург, РФ) 1972. Творчість гурту поєднує різноманітні музичні жанри: рок, інді-рок, блюз-рок, бард-рок, експерим. рок, рок-н-рол, джаз-ф'южн, фолк-рок, психоделічний рок, арт-рок, реггі та дарк-фолк. Тематика пісень охоплює сх. філософію, фольклор, перетинається з бардівськими піснями і театром абсурду (дра-

мою абсурду) тощо. «А.» — представник школи старого року та один із перших популярних рок-гуртів часів СРСР.

Осн. склад гурту в 1973–1991: Гр е б е н щ и к о в, Борис Борисович [рос. Гребенщиков, Борис Борисович; псевдонім — БГ, неофіційне прізвисько — «Батько російського року» («Отец русского рока»); 27.11.1953, м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ] — засновник та лідер гурту, музикант, композитор, поет, фотограф, письменник, актор; роль у гурті — вокал, гітара, губна гармоніка, тамбура, клавішні (у гурті від 1972); нагороди — Орден «За заслуги перед Вітчизною» — за великий внесок у розвиток муз. мист-ва (2003), недерж. рос. премія «Тріумф» — за високі досягнення у муз. мист-ві (1997) та багатьох ін. рос. і заруб. премій; Гу н и ц ь к и й, Анатолій Августович (Гуницький, Анатолій Августович; псевдоніми — Джордж, Старий Рокер; 30.09.1953, м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ) — засновник гурту, поет, драматург, письменник, журналіст; роль у гурті — вокал, ударні інструменти, автор слів пісень (у гурті 1972–1975); Ф а й н ш т е й н - В а с и л ь е в, Михайло Борисович (рос. Файнштейн-Васильев, Михаил Борисович; псевдонім — «Фан»; 12.09.1953, м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ — 17.11.2013, м. Санкт-Петербург, РФ) — музикант; роль у гурті — бас-гітара, перкусія (барабани), фін. директор гурту. (у гурті 1973–1982); Р о м а н о в, Андрій Ігорович (рос. Романов, Андрей Игоревич; псевдонім — Дюша Романов; 28.07.1956, м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ — 29.06.2000, м. Санкт-Петербург, РФ) — музикант, флейтист; роль у гурті — клавішні (у гурті 1973–1991); Г а к к е л ь, Всеволод Якович (рос. Гаккель, Всеволод Яковлевич; псевдонім — Сева Гаккель; 19.02.1953, м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ) — музикант, віолончеліст; роль у гурті — струнний інструмент — віолончель (у гурті 1975–1987).

Осн. склад гурту від 2015: Гр е б е н щ и к о в Борис Борисович; Т і т о в Олександр Валентинович (рос. Титов, Александр Валентинович; 18.07.1957, м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ) — музикант, гітарист; роль у гурті — бас-гітара (у гурті 1983–1989, 1992–1996, від 2008); З у б а р е в, Олексій Павлович (рос. Зубарев, Алексей Павлович; 17.04.1959, м. Ленінград, тепер Санкт-Петербург) — музикант, композитор, гітарист, віолончеліст, клавішник; роль у гурті — гітара, мандоліна (у гурті 1992–1997, від 2013); С у р о т д і н о в, Андрій Минханович (рос. Суротдинов, Андрей Минханович; 26.04.1960, м. Семипалатинськ, тепер Казахстан) — музикант, кінокомпозитор, скрипаль; роль у гурті — скрипка, перкусія (барабани; у гурті від 1995); Ф і н н і г а н, Брайан (англ. Finnegan, Brian; 20.08.1969, м. Арма, Північна Ірландія — музикант, флейтист; роль у гурті — вістіл, флейта (у гурті від 2008); Гр е б е н щ и к о в, Глеб Борисович (рос. Гребенщиков, Глеб Борисович; псевдонім — Dr. Grasshoper; 14.12.1984, м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ) — музикант, діджей; син Б. Гребенщикова; роль у гурті — перкусія (барабани); (у гурті від 2014). Б р е д л і, Ліам (англ. Bradley, Liam; 1943, м. Мельбурн, шт. Вікторія, Австралія) — перкусіоніст, вокаліст, ударник, піаніст, композитор; роль у гурті: перкусія, ударні (у гурті від 2011). «А.» створений його незмінним лідером Б. Гребенщиковим та

А. Гуницьким. На поч. своєї діяльності гурт засновувався як поет.-муз. постмодерністський проект. Перший альбом «Искушение святого Аквариума» (укр. «Спокуса святого Акваріуму»), записаний 1974, вважався загубленим до 1997 та випущений у 2001. 1976 відбувся перший сольний концерт «А.» осн. першим складом. 1980 гурт виступив зі скандалом на тбіліському рок-фестивалі «Весняні ритми. Тбілісі-80». Члени журі фестивалю не сприйняли ексцентричне та епатажне виконання пісень та неналежне для рад. часів поведіння на сцені соліста гурту, який лягав на підлогу, граючи на гітарі, тощо. Гурт звинуватили у непристойній поведінці, офіційно заборонили, Б. Гребенщикова виключили з комсомолу, звільнили з роботи.

1981 «А.» заявив про себе знову, випустивши перший студійний альбом «Синий альбом» («Синій альбом»), написаний у стилі реггі. У тому ж році випустили альбом «Треугольник» («Трикутник»), який значно відрізнявся від попереднього, записаний у стилі абсурдизму та психоделічного року. Від 1982 «А.» розпочав активну концертну діяльність. Велику популярність гурт отримав після випуску комерційно неуспішних альбомів «Табу» (1982), «Радіо Африка» (1983). Наприкін. 1983 за версією журн. «Комсомолец» у СРСР гурт потрапив у трійку кращих рок-гуртів. 1988 «А.» зіграв перший кон-

«Аквариум»

церт за кордоном (м. Монреаль, провінція Квебек, Канада). 1991 гурт оголосив про завершення своєї діяльності. 1991 Б. Гребенщиков створив гурт «БГ-Бэнд» за прототипом «А.». Проте 1992 був зібраний новий «А.», т. з. «А. 2.0», учасниками якого стали музиканти з «А.» рад. часів та «БГ-Бэнд». 1997 після відзначення 25-річчя діяльності гурту, Б. Гребенщиков розпустив другий склад «А.» та створив гурт «Ліліт Блюз Бенд» разом із канад.-амер. фолк-рок-гуртом «Бенд». 1997 випущений однойменний студійний альбом «Ліліт» («Ліліт»), написаний у жанрі блюз-рок. 2000 розпочав свою діяльність новий «А. 3.0». За час нового складу створено альбоми: «У» («Пси»; «Псі»; 1999), «Пятиугольный грех — Террариум» («П'ятикутний гріх — Тераріум»), альбом-збірник «Территория» («Територія», обидва — 2000) та ін. Осн. склад гурту з моменту його створення до 2016 змінювався сім разів. Дискографія «А.» складається з 31 студійного альбому, 19 синглів, 5 антологій, 18 концертних альбомів, 5 кооперацій, 15 компіляцій, 14 вініло-

вих альбомів, 20 триб'ютів, 7 бутлетів, 8 МРЗ збірників, 13 DVD видань, 14 інтернет-видань. «А.» має значний вплив на ін. рок-виконавців. Слова пісень гурту цитуються в л-рі, піснях ін. авторів, зокрема в алегоричній повісті «Жовта стріла» («Жёлтая стрела»), романі «Чапаев і Порожнеча» («Чапаев и Пустота») та ін. творих В. Пелевіна, театральній п'єсі «Жиди міста Пітера, або Невеселі розмови при свічках» («Жиды города Питера, или Невесёлые беседы при свечах») А. і Б. Стругацьких тощо.

Лит.: Троицкий А. Рок в Союзе: 60-е, 70-е, 80-е... Москва, 1991; Романов А. История «Аквариума». Книга флейтиста. Москва, 2006; Алексеев А. Кто есть кто в российской рок-музыке. Москва, 2009; Гуницкий А. Мой «Аквариум». Санкт-Петербург, 2015; Рыбин А. Аквариум. Санкт-Петербург, 2015.

І. П. Волинець

Акваріумні риби — декоративні, найчастіше дрібні представники класу кісткових риб, яким властиві яскраве забарвлення і химерна форма тіла, часто незвичайна поведінка. За винятком золотих рибок, які є різновидами караса китайського (*Carassius auratus*), це тропічні види, яких відносно легко утримувати в домашніх умовах за досить високої температури і можна розводити в умовах акваріума. Зазвичай це озерні й мор. види, стійкі до дефіциту кисню, які не потребують швидкої течії. А. р. завжди досягають розмірів менших, ніж у природних умовах, причому що менший акваріум за об'ємом, то дрібніші особини. Слід розрізняти власне А. р. та басейнових риб. До останніх належать одомашнені риби-хромісти, тіло яких вкриті яскравими червоними, білими, сірими і чорними плямами, розкиданими по тілу, як, напр., у коропів-кої.

Акваріумні риби.
Мелонітанія Боесмана
(*Melanotaenia boesemani*)

Таких риб тримають у непрозорих емкостях у формі чаші. На відміну від А. р., на яких дивляться збоку, естетика басейнових риб розкривається під час спостереження за ними зверху. Тому в процесі селекції відбирали риб з чітко симетричним тілом, химерною формою тіла і плавців, строкатим і різноманітним забарвленням. Крім кої, в декоративних басейнах тримають золотих рибок (комети, вуалехвости, телескопи, зіздарі та ін.). До А. р. формально відносять бл. 210 видів, не менше, ніж 30 род. (це не враховуючи міжвидових гібридів, різних кольорових морф і генетично-модифікованих ліній, з урахуванням яких число об'єктів розведення зростає в кілька разів). При цьому через відсутність у риб строгих критеріїв породи їхнє остаточне число встановити майже неможливо. Найпопулярніші види А. р. належать до багатьох

род. Анабасові, або плазуючі гурами (Anabantidae) — ряд видів ктеном і анабасів; поширені в тропіках від Африки до Філіппін. Риби розміром від 4 до 60 см; їм властива турбота про потомство і здатність пересуватися по суші, дихаючи киснем повітря; улюбленими об'єктами акваріумного розведення серед в'юнових (Cobitidae) є види тропічного роду *Botia*, цікаві своєю рухливістю, зграйністю і яскравим забарвленням. Скелезубові (Tetraodontidae) — мор. та прісноводні тропічні риби, що місяць сильну отруту; тіло кулеподібної форми, можуть рухатися як назад, так і вперед; для них характерний особливий спосіб самозахисту: від шлунка відходять мішкоподібні вирости, які за небезпеки наповнюються повітрям або водою, риба при цьому набуває форми роздутої (зазвичай колючої через наявність на шкірі шипів) кулі, яка майже невразлива для хижаків. Саме до цієї родини належить добре відома риба-фугу. Коропові (Cyprinidae) — наймасовіші за числом видів і форм серед А. р. Крім золотої рибки, популярними об'єктами акваріумного розведення є різноманітні барбуси, расбори, кардинали, лябео і даніо (даніо-реріо — об'єкт численних ген.-інж. маніпуляцій, за допомогою яких виведено яскраві кольорові варіації). Найпоширеніші види риб в аматорський акваріумістиці — представники род. пецилієвих (Poeciliidae). Це здебільшого живородні риби (гупі, пецилії, меченосці, молінезії), яких легко розводити в умовах акваріума і які представлені сотнями різноманітних забарвлених штучно виведених форм. Макроподові (Osphronemidae) — дуже популярні об'єкти акваріумного розведення, походять з тропічних водоемів Пд.-Сх. Азії. До цієї родини належать бійцівські рибки, макроподи та гурами. Багато серед А. р. харацинових (Characidae), які живуть в екваторіальних і тропічних регіонах Америки. Серед них популярні неони, орнатуси, тетри, піраньї. Високо цінуються серед акваріумістів представники родини цихлідових (Cichlidae), що в природі поширені майже по всьому тропічному регіону. Це хижи та досить великі за розмірами риби: скалярії, оскари, дискуси, цихлозоми та ін. Особливу екол. групу становлять різноманітні представники ряду сомоподібних. Вони представлені кількома род.: броняковими (Doradidae), найпопулярніші види — агаміксиси та амблідораси; пір'явусими сомами (Mochokidae) — синодронтиси; лорікарієві (Loricariidae) — анциструси, отоцинклуси; панцирними сомами (Callichthyidae), що представлені видами роду *Coridoras*.

Лит.: Белов Н. В. 10 000 советов аквариумисту. Минск, 2000; Лукьянов О. М. Современный аквариум и его обитатели. Москва, 2000; Gong Zhiyuan, Lam Toong Jin, Ju Bensheng. Chimeric gene constructs for generation of fluorescent transgenic ornamental. Singapore, 2000; Нельсон Джозеф С. Рыбы мировой фауны / Пер. с англ. Москва, 2009.

С. В. Межжерін

Акватінта (італ. acquatinta, від aquaforte — офорт і tinto — пофарбований, тонований) — різновид *гравюри*, що ґрунтується на протравлюванні кислотою металеві дошки кризь асфальтовий або каніфольний порошок. А. створює ефект, близький до тонового малюнка; може служити і для кольорового друку. Застосовують також у поєднанні з технікою штрихового офорту.

Акватинта. Франсиско Гойя. Сон розуму породжує чудовиськ. З серії «Капричос», 1797. Офорт, акватинта

Акваторія (від лат. aqua — вода, territorium — територія) — ділянка водної поверхні, обмежена природними, штучними або умовними кордонами. Розрізняють природні (океани, моря, затоки, бухти, озера) і штучні (порти, водосховища, канали) А. Найбільші за А.: океан — Тихий (пл. 178,6 млн км², тобто майже 50% пл. Світового ок.); море — Філіппінське (5,7 млн км²); озеро — Каспійське море (376 тис. км², при позначці 28 м); прісне озеро — Верхнє в Північній Америці (82,4 тис. км²); водосховище — Вікторія (76 тис. км² разом з оз. Вікторія). Всі А. відрізняються істотною неоднорідністю просторового розподілу в межах осн. характеристик — морфологічних, морфометричних, гідрологічних, гідрохімічних, біологічних (напр., у водосховищах значення багатьох показників різняться в 10–100 разів). А. також поділяються за призначенням окремих їх частин (напр., до складу акваторії порту входять водні підходи до нього, рейд і

внутр. гавань або басейни, в межах яких розміщені причальні споруди і відбуваються розвантаження / вантаження судів). А. портів служать для стоянки судів (портова А.); буд-ва та ремонту суден (заводська А.); зльоту і посадки гідролітаків; випробування військ. техніки (водний полігон, мінний полігон); проведення гонок спортивних суден та ін.

Лит.: Акватория // Горная энциклопедия. Москва, 1984.

А. С. Івченко

Аквафобія (від лат. aqua — вода і грец. φόβος — страх) — необґрунтований хворобливий страх, що виникає при погляді на воду, перебуванні біля неї або при питті рідини. Симптомами А. є посилене хвилювання та м'язова напруга, нервозність, запаморочення, прискорене серцебиття, раптова паніка, втрата самоконтролю, неможливість логічного мислення. Нав'язливість, характерна А., не пов'язана з небезпекою для життя, але страх води здатний завдати людині значного дискомфорту з погляду психіки і фізіології. Причини А. можуть бути різними; найчастіше вони зводяться до негативного дитячого досвіду або виникають у результаті стресових ситуацій, зумовлених аварією корабля, повінню, цунамі тощо. При цьому людина може бути як учасником таких обставин, так і їх свідком.

Існує багато різновидів А. залежно від джерела страху: аблютофобія — постійний страх будь-якого контакту з водою: купання, прання тощо; лімнфобія — страх озер та глибоких водойм, ставків і боліт; таласфобія — нав'язливий страх купання і плавання в морі, страх мор. подорожей; потамофобія — страх, що виникає при спогляданні стрімкого потоку води, водоспадів, вирів; батофобія — нав'язливий страх перед глибиною; омброфобія — панічний страх дощу; англофобія — страх повеней, який часто з'являється після реальних повеней з постраждалими. А. може також проявлятися як синдром, що супроводжує соматичні захворювання (сказ, правець).

Лит.: Основы психологии / За ред. О. В. Киричука, В. А. Роменца. Київ, 1996; Панок В., Чепелева Н., Титаренко Т. Основы практической психологии. Київ, 2001; Дуткевич Т. В., Савицька О. В. Практична психологія. Київ, 2010; Калганов В. А., Белов В. Г., Парфенов Ю. А. Основы клинической психологии. Санкт-Петербург, 2013.

Аквафóрте (італ. acquaforte) — див. *Офорт*.

Акведук (від лат. aqua — вода і ducere — вести) — мостова споруда у верхній частині з жолобом, лотком, каналом або трубою для проведення водоводу, що прокладався від віддаленого і високо розташованого джерела через яри, міжгір'я, річки, дороги до населеного пункту чи зрошувальної системи. Спорудження А. почалося у 2-му тис. до н. е. у країнах Стародавнього Сходу та Давньої Греції (о. Самос, Мікени та ін.), а потім у Давньому Римі. На тер. України відомий А. з арковим мостом у м. Севастополі (1840-і). Серед давньорим. А., що збереглися, найвищим є А. Пон-дю-Гар (Pont du Gard), перекинутий через річку Гардон у Франції (47 м), а найдовшим — акведук у м. Сеговії (Іспанія; 17 км). У нові часи найбільші А. були побудовані

Акведук Пон-дю-Гар (департамент Гар, Франція)

у Сполучених Штатах Америки; з них найдовший — Каліфорнійський акведук (California Aqueduct) протяжністю 1129 км, побудований в 1997.

Мостові частини А. — аркової, балкової чи рамної конструкції — роблять з бетону, залізобетону, металу, каменю або (іноді) дерева. Поширені А., в яких стінки лотка або труби є несучими прогоновими конструкціями мосту.

Лит.: Тимофійко В. Архітектура і монументальне мистецтво. Київ, 2002; 70 чудес водчества Древнего мира: Как они создавались? / Пер.с англ. Москва, 2004; Николаев И. С. Акведуки античного Рима. Киев, 2011.

Аквізітор (лат. *acquisitor* — набувач) — 1) Робітник страхової компанії, страховий агент, який укладає або поновлює страхові контракти, договори страхування. 2) Агент транспортної контори, який залучає нових перевізників вантажу, поновлює достроково припинені договори.

Аквізіція (лат. *acquisitio* — додавання, здобування) — 1) Скуповування особою чи групою осіб всіх акцій компанії для володіння нею. А. називають ворожою, якщо вона відбувається без згоди керівників та працівників (акціонерів) компанії. 2) Комплекс орг. заходів із залучення *аквізітором* страхової чи транспортної компанії нових клієнтів, вантажів, укладення договорів страхування. 3) У маркетингу — збирання в клієнтів замовлень на поставку продуктів чи надання послуг, який здійснюється безпосередньо виробником чи його торг. представниками (агентами).

Лит.: Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання. Київ, 2003.

Аквілегія, орлики, водозбір (*Aquilegia*) — рід рослин родини жовтецевих. Включає бл. 100 видів, широко розповсюджених у Пн. півкулі. Багаторічні трав'янисті рослини. Корінь товстий стрижневий. Листки сизо-зелені трійчастоскладні, мають довгий черешок. Назва рослини пов'язана зі здатністю листків не змочуватися водою, що збирається на них в округлі краплі подібно до ртуті — т. з. ефект лотоса. Із центра листкової розетки в кін. весни — на поч. літа формуються стебла, що несуть стеблові листки й квітки синього, фіолетового, малинового, червоного, білого, жовтого, помаранчевого або двоколірного забарвлення особливої форми: віночок складається з 5 окремих пелюсток лійчастої форми з косо зрізаним широким отвором, які зазвичай мають дещо загнуті на кінці шпорки, що дали другу назву рослині — орлики — через схожість шпорок з кігтями орла. Довжина і форма шпорок є ознакою, за якою розрізняють європ. види (шпорка загнута гачком або кільцеподібна), амер. види (шпорка довга і пряма) і далекосхідні японські та китайські види (не мають шпорок). Плід багатолістянка, що містить чорні, блискучі насінини.

Завдяки високій декоративності квіток бл. 35 видів використовують у садівництві як гібридні форми з великими квітками. Усі частини рослини роду А. отруйні. В Україні поширені орлики звичайні (*A. vulgaris*); два види А., орлики чорніючі (*A. nigricans*) та орлики трансильванські (*A. transilvanica*), занесено до ЧКУ. Орлики чорніючі в Україні — рідкісна високогірна рослина з темно-фіолетовими квітками, зростає в Карпат

тах невеличкими популяціями, охороняють в Карпат. біосферному заповіднику, нац. природному парку «Синевир» та у ландшафтному заказнику «Чорний Діл». Орлики трансильванські — ендемічний вид Карпат, зникаюча високогірна рослина з темно-фіолетовими квітками, охороняють у нац. природному парку «Синевир».

В середньовічній європ. культурі А. символізувала подружню невірність.

Лит.: Головкина Б. Н. Аквилегия. Москва, 2001; Nold R. Columbine: Aquilegia, Paraquilegia and Semiaquilegia. Portland, 2003.

Я. О. Межжеріна

Аквілея (італ. *Aquileia*), Археологічні пам'ятки та Патріарша базиліка в Аквілеї — археологічний комплекс на основі руїн Аквілеї (одного з найбільших міст *Римської імперії* 2 ст. до н. е. — 5 ст. н. е.) та базиліка 11 ст., розташовані в комуні Аквілея (рег. Фріулі — Венеція — Джулія, Італія), об'єкт *Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО* (з 1998). Значна частина тер. стародавньої А. все ще залишається незабудованою, оскільки є місцем археол. розкопок й наук. досліджень. Розкопки А. дозволили виявити руїни рим. форуму з колонами, базиліки, мавзолей, підлогову мозаїку, фундаменти будівель, статуї, залишки площ, річковий порт тощо. Завдяки праці археологів для відвідувачів А. відкрито кілька археол. парків.

А. — стародавнє місто на Пн. Італії. Засн. римлянами 183–181 до н. е. як військ. форпост для боротьби з набігами варварів; один із найважливіших торг. центрів. Місто успішно розвивалося, багатіючи та зміцнюючи кордони. Нас. А. становило кількості тисяч осіб. За стратегічним і торг. значенням А. була четвертим містом у Рим. імперії. Племена *германців* і *сарматів* неодноразово штурмували А. 179 н. е. війська варварів розгромлено й витіснено з тер. Рим. імперії. 180 н. е. між Рим. імперією і племенами укладено мир. Після цього римляни побудували на дунайському кордоні нові оборонні споруди. 3 ст. А. стала центром єпархії. 34 ст. її влада поширювалася на значну частину Пн. Італії. 35 ст. єпископи А. прийняли на себе сан патріархів (не був визнаний іншими церквами), А. перетворилася на центр Аквілейського патріархату. Кінцем розквіту А. стало її руйнування *Аттілою* 452. Остаточно місто знищено 568 германськими племенами лангобардів (довгобородих). Мешканці А. втекли зі зруйнованого міста до лагуни р. По, де пізніше заснували м. Венецію. Інша частина вихідців із А. виїхала до м. Градо (10 км від А.). Туди було перенесено престол Аквілейського патріарха (від 700 називався патріархатом Градо, пізніше визнав владу Папи Римського, паралельно з ним із 607 діяв ще один Аквілейський патріархат, що виник унаслідок розколу, місцем перебування його патріарха було м. Кормонс (тепер комуна Кормонс у рег. Фріулі — Венеція — Джулія, Італія), який зберігав назву «Аквілейський». Порт А. також було повністю знищено, завдяки чому невеликий порт у Градо отримав стратегічне значення.

Попри зруйнування А., через кілька століть відновилося реліг. життя. 1031 Аквілейський патріарх Поппо побудував на місці зруйнованої церкви 4 ст. базиліку Успіння Пресвятої Богородиці (Santa Maria Assunta), яку після часткових

Аквілегія. Орлики чорніючі (*Aquilegia nigricans*)

руйнувань згодом кілька разів розширювали й відбудовували. Розміри базилики на час завершення буд-ва становили: 65,5 м (довжина), 30 м (ширина) і 23 м (висота). Збережену дотепер дерев'яну стелю встановлено 1526, мозаїки — 4 ст., фрески походять із різних епох від доби раннього християнства до 12 ст. У будівлі Аквілейської базилики поєднано риси кількох архіт. стилів: романського, готичного й архітектури ренесансу. 1379 храм частково перебудовано в готичному стилі патріархом Марквладом. Дзвіницю Патріаршої базилики висотою 73 м збудовано 1030 як сторожову вежу з гвинтовими сходами. Притвор дзвіниці датується 9 ст. Її фасад виконано у стилі романської готики з особливо маленькими вікнами. Для буд-ва дзвіниці використано масивні мармурові блоки стародавнього амфітеатру. Для свого часу дзвіниця була помітною архіт. спорудою й стала прототипом для дзвіниць храмів у багатьох італ. містах. Форум А. (2–3 ст.) розташовувався на центр. площі, де відбувалися збори й торг. операції. Його розміри склали 130 на 70 м. Колони форуму датують 3 ст. н. е., сам форум закладено наприкін. 1 ст. до н. е. Як і в інших містах Рим. імперії, форум був центром сусп. життя А., політ., правовим, екон. і реліг. центром на зразок грец. *агори*, де вирішувались важливі питання діяльності д-ви. Неподалік від міста відбулася битва рим. імп. *Марка Аврелія* проти союзу варварських племен маркоманів і квадів.

Аквілея. Римський форум

Аквілея. Патріарша базилика

Річковий порт А. на повноводній у минулому р. Натісо (тепер р. Натісоне) дозволяв кораблям підходити до меж міста. Набережні було обкладено стійким до впливу води істрьським каменем.

Східна набережна була вища за західну. На березі розташовувалися склади, до порту вели трое воріт. Завдяки зручному географ. розташуванню річкового порту А. упродовж кількох століть була одним із найважливіших екон. центрів пн.-сх. Італії.

Археол. музей в А. є одним із найбагатших у пн. Італії. Офіційно відкрито 1882, хоча функціонувати він почав значно раніше (1807), а колекцію археол. знахідок, що зберігаються в ньому, започатковано наприкінці 17 ст. Базою для музею є колекція археол. предметів із А., зібрана Г. Бертолі у 18 ст. Експозицію розміщено на 3 поверхах у 12 залах. У ній зібрано як твори давньорим. скульптури, так і побутові предмети й твори декоративно-прикладного мист-ва. Серед найцінніших експонатів — предмети зі скла, бурштину, гравіровані камені й монети 1–3 ст. В одному із залів експонуються ювелірні прикраси й гему, знайдені на тер. розкопок А. Поряд із гемами в А. виготовляли вироби з бурштину, що надходив із Балтики.

В археол. музеї представлено місцеві вироби зі скла, скульптури, барельєфи, поховальні урни, надгробні статуї, мозаїки з вілл багатих патрициїв, зібрано багату колекцію підлогових мозаїк. Зокрема, під підлогою базилики виявлено добре збережену вишукану мозаїку пл. понад 700 м², що належить до числа найбільших у Європі. Серед мозаїк базилики помітним є також велике панно з зображенням недоїдків: різних видів риби, молюсків, рибних кісток, фруктів, датоване кінцем 1 ст. до н. е. Пізніші мозаїки багаті на христ. символіку, на деяких із них зображено сцени з життя Христа. Біля базилики розташовано круглу споруду з конусоподібним дахом 1-ї пол. 11 ст. Це копія з гаданої гробниці Христа, оригінал якої зберігається в церкві Воскресіння в Єрусалимі.

Музей раннього християнства містить велику колекцію написів грец. і лат. мовами (більше 130) на артефактах, а також інші раритети раннього християнства й раннього Середньовіччя.

Лит.: Buora M. Aquileia dalla fondazione all'alto medioevo: atti dei seminari storico-archeologici. Aquileia, 1981; Норвич Дж. История венецианской республики / Пер. с англ. Москва, 2010.

С. В. Оборська

Аквілон (Aquila) — 1) У давньорим. міфології — бог північного вітру. Відповідає у давньогрец. міфології *Борею* — синові бога вітрів *Еола* (за ін. джерелами — бога зоряного неба *Астрей*) і богині вранішньої зорі *Еос*. А. — батько дощу, снігу, граду, бурі. Зображувався старим із сивим волоссям, загорнутим у грізні хмари. Вирізнявся різким норовом і нестерпним характером. Через це батько тримав його разом з братами — богами інших вітрів, зачиненим у печері у своєму царстві на міфічному острові *Еолії*, щоб буйні вітри не спричинили значних руйнацій, випускаючи лише по одному на прогулянку або ж наказуючи здійснювати на морі хвилі до небес, рвати паруси та ламати щогли кораблів, виривати дерева з корінням, зривати дахи з будівель тощо. 2) Сильний холодний пн. чи пн.-сх. вітер. 3) У переносному значенні — недоля, рок, фатум.

Лит.: Підлісна Г. Антична література. Київ, 1992; Гербер Х. Мифы Греции и Рима. Москва, 2007.

О. В. Наумовська

Аквітанія (лат. Aquitania) — територія між *Піренейми* і р. *Луарою* (у часи *Юлія Цезаря* — *Гаронною*); спочатку була заселена *іберами*, пізніше — *кельтами*. Завойована Цезарем (56 р. до н. е.), стала однією з чотирьох римських провінцій Галлії. У 419 тут виникло Тулузьке королівство *вестготів*, яких на початку 6 ст. витіснили франки. У 507 А. стала частиною *Франкського королівства*. У 7 ст. А. була майже самостійним герцогством. У 8 ст. її було підкорено *Каролінгами*. Відтоді А. вона стала васальним королівством, потім герцогством, із якого з часом виокремилася графство Тулузьке і Септиманія. У період феодальної роздробленості А. володіли графи Пуату, які 1058 приєднали до неї *Гасконь*. 1137 внаслідок шлюбу *Алієнор Аквітанської*, спадкоємиці останнього герцога А. Гільома X, з майбутнім франц. королем Людовіком VII, А. стала частиною Франції. Внаслідок другого шлюбу (1152) Алієнор (із *Генріхом Плантагенетом*) А. стала володінням англ. королів з династії *Плантагенетів* (за Паризьким договором 1259). З 13 ст. назва А. поступово витісняється терміном *Гієнь* (для частини території колишньої А.).

Унаслідок *Столітньої війни* англійців було витіснено з Гієні, а 1453 її остаточно включено до складу Франції. А. відома завдяки виноробству, мор. курортам, портам, пам'яткам історії і природи.

Лит.: Дюби Ж. История Франции. Средние века. От Гуго Капета до Жанны д'Арк. 987–1460. Москва, 2000; Поло до Болье М.А. Средневековая Франция. Москва, 2006; Ададунов В. История Франции. Корольська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII ст.). Львів, 2012.

М. О. Рудь

Аквітанія — Лімузен — Пуату-Шаранта (франц. Aquitaine — Limousin — Poitou-Charentes) — адміністративний регіон Франції. Утв. 01.01.2016 об'єднанням 3 регіонів: Аквітанії, Лімузена і Пуату-Шаранти. Адм. ц. — м. Бордо. За рішенням регіон. ради від 27.06.2016, ухваленим декретом Держ. ради Франції від 28.09.2016, регіон перейменовано на *Нову Аквітанію*.

Аквітанська низовина, Гароннська низовина — низинна рівнина на Пд. Зх. Франції, в середній і нижній течії р. Гаронна, розташована між *Піренейми*, Центральним Французьким масивом і Бискайською зат. *Атлантичного океану*, на місці передгірного тектонічного прогину. Складена переважно пухкими відкладами кайнозойського віку. Висота поступово збільшується від узбережжя Бискайської зат. на Сх. і з Пн. на Пд. (до 200–300 м). Для її поверхні характерне чергування широких річкових долин і плоских (місцями горбистих) межиріч. Нижче м. Бордо р. Гаронна приймає свою найбільшу праву притоку — р. Дордонь — та утворює естуарії Жиронда завдовжки близько 75 км. Уздовж Бискайської зат. розташована піщана заболочена низовина Ланди (лісовий масив пл. бл. 10 тис. км², найбільший на тер. Зх. Європи) з великою кількістю озер. Складається з масивів широколистяних (переважно дубових) лісів, штучно насаджених соснових борів (висадка сосен розпочата у 18 ст. з метою зупинення просування сипучих пісків та осушення ґрунту) і чагарників. На відкритих рівнинних ділянках вирощуються тютюн, зернові, поширені фруктові сади і виногради.

Герб Аквітанії

Акерлоф Джордж

Лит.: Lewis A. R. The Development of Southern French and Catalan Society. Austin, 1965; Maizeret C. Les Landes de Gascogne, Delachaux et Niestlé. Paris, 2005; Sargos F. Forêt des landes de Gascogne, une nature secrète. Bordeaux, 2008.

А. С. Івченко

Аквітанський нафтогазоносний басейн — басейн, що знаходиться на Пд. Франції та в акваторії Бискайської зат. Перше відкрите нафтогазове родовище — Сен-Марсе (1939, закрито 2009). Осн. нафтове родовище — Парантіс (муніципалітет Парантіс-ан-Борн), відкрите 1954, має найбільші запаси нафти на континент. тер. Франції. Осн. газове — Лак (регіон *Нова Аквітанія*), є осн. газовим родовищем у Франції. 1949 у Лак відкрито родовище нафти («Lacq-Supérieur»), а 1951 знайдено поклади газу («Lacq-Profond») з високим вмістом сірководню та діоксиду вуглецю, що дозволило промислово використовувати родовище тільки в 1957. У зв'язку з розробкою родовища 1969 стався перший землетрус, а 1981 найсильніший із зафіксованих магнітудою в 4,4 бали. Видобуток газу досягнув піку 1982 та склав 12 млрд м³/рік, після чого видобуток зменшувався. Комерційна експлуатація родовища припинена 2013 та розпочалося закриття свердловин при оцінці запасів у 3%. Видобуток здійснюється тільки для локальних потреб навколишніх підприємств з метою підтримки промислового району Лак.

Аквітенс (англ. acquittance — розписка про сплату борга, від acquit — звільнення) — документ, що знімає з юридичної або фізичної особи фінансову відповідальність.

Акерлоф, Джордж (17.06.1940, м. Нью-Гейвен, шт. Коннектикут, США) — економіст, представник школи неокенсіанства, лауреат Нобелівської премії з економіки (2001), автор інформаційної економічної теорії. В Єльському ун-ті отримав ступінь бакалавра економіки (1962), доктор економіки Массачусетського технол. ін-ту (1966). З 1966 більшу частину кар'єри працював професором економіки в Каліфорнійському ун-ті в Берклі. 1967–1968 — професор Індійського статистичного ін-ту; 1973 — провідний співробітник комітету екон. радників при президенті Р. Ніксоні; 1977–1978 — працював у Федеральній резервній системі; 1978–1980 А. викладав у Лондонській школі економіки та політ. наук; з 1980 — у Каліфорнійському ун-ті в Берклі; з 2010 — запрошений старший наук. співробітник в Дослідницькому департаменті Міжнар. валютного фонду (МВФ).

А. вивчав порушення роботи ринку при наявності асиметричної інформації, вперше запропонував структурну модель аналізу «проблеми помилкового вибору». А. як приклад проблеми асиметричної інформації наводив продаж вживаних автомобілів з дефектами, які в США називають «лимонами». При цьому інформація про справжню якість авто є асиметричною, оскільки вона відома власнику та невідома покупцю. Вчений зробив висновок, що більшість власників хороших вживаних авто не будуть їх продавати на ринку старих автомобілів, оскільки за наявності якісних та неякісних авто на ринку встановлюється середня ціна, яка нижча за ціну якісного автомобіля. Результати дослідження

опубл. у статті «Ринок «лимонів»: невизначеність якості та ринковий механізм» (1970). Також досліджував проблеми безробіття, дискримінації нац. меншин на ринку праці. Іншим наук. напрямом А. було вивчення кастової системи та її негативного впливу на екон. ефективність.

2001 А. разом з М. Спенсом та Дж. Стигліцом отримав Нобелівську премію за дослідження проблеми ринків з асиметричною інформацією.

Та.: The Market for «Lemons»: Quality Uncertainty and the Market Mechanism // The Quarterly Journal of Economics. 1970. Vol. 84; Рос. перекл. — Рынок «лимонов»: неопределенность качества и рыночный механизм // THESIS. 1994. Вып. 5; Акерлоф Дж., Крэнтон Р. Экономика идентичности: Как наши идеалы и социальные нормы определяют кем мы работаем, сколько зарабатываем и насколько несчастны. Москва, 2010; Акерлоф Дж., Шиллер Р. Spiritus Animalis, или Как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма. Москва, 2010; Акерлоф Дж. А., Крэнтон Р. И. Идентичность и экономика организаций // Российский журнал менеджмента. 2010. Т. 8. № 2.

Акіменко, Владислав Іванович (05.03.1953, м. Київ, тепер Україна) — спортсмен, яхтсмен, срібний олімпійський призер (1976), заслужений майстер спорту СРСР, кандидат педагогічних наук (1986). 1974 закінчив Київ. ін-т фіз. культури (тепер Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України), 1986 — ад'юнктуру Військ. ін-ту фіз. культури (м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ). Виступав у регатах у класах «Темпест», «Летючий голландець», «Солінг» і «Фінн». Срібний призер *Літніх Олімпійських ігор 1976* у класі «Темпест» разом із В. Манкіним, переможець Кубка світу, бронзовий призер чемпіонату світу у класі «Летючий голландець» (1983), чемпіон України у класі «Фінн» (1978), чемпіон світу та Європи у класі «Темпест» (1973).

1978–1985 — тренер і учасник екіпажу у класі «Летючий Голландець» (у екіпажі виступав у парі з С. Бородіновим). У складі цього екіпажу з 1979 входив до збірної команди СРСР із вітрильного спорту. Екіпаж А. і С. Бородінова неодноразово вигравав чемпіонат Європи, володарем Кубка світу. 1989–1991 А. — старший тренер класу «Летючий Голландець» збірної команди СРСР. 2001–2005 — гол. тренер олімпійської збірної команди Росії з вітрильного спорту. 2002–2011 — зав. каф. теорії й методики вітрильного спорту Нац. держ. ун-ту фіз. культури, спорту і здоров'я ім. П. Ф. Лесгафта (м. Санкт-Петербург, Росія).

Пр.: Методические рекомендации по оптимизации управления подготовкой высококвалифицированных яхтсменов. Киев, 1986; Тактика коллективной безответственности // Катера и яхты. 2004. Т. 5 (192).

Акін, Фатіх (Akin, Fatih; 25.08.1973, м. Гамбург, ФРН) — кінорежисер, сценарист, актор і продюсер. Батьки А. іммігрували з Туреччини до Німеччини. 2000 закінчив Школу мист-в у м. Гамбурзі. Дебютував як режисер і сценарист фільму «Швидко й не боляче» (1998), за який отримав «Бронзового леопарда» на МКФ у Локарно. Для екранізації обирає насамперед сюжети, пов'язані з різними драматичними аспектами міжетнічних стосунків. Серед них: ігрові фільми «Головою об стіну» (2004; «Золотий ведмідь» Берлін-

ського МКФ) та «На краю раю» (2007; приз Каннського МКФ за найкращий сценарій), які розглядають проблеми асиміляції турків у ФРН; документальна стрічка «По той бік Босфора» (2005) — про Стамбул крізь призму різноманітних муз. течій, від популярних комерційних виконавців до вуличних артистів та музикантів, що грають заборонену в Туреччині курдську музику; ігровий фільм «Шрам» про трагедію геноциду вірмен 1915 (2014). Також нагороджений спец. призом журі Венец. МКФ за комедію «Душевна кухня» (2009).

Лит.: Тыркин С. Гамбургский счет. «Душевная кухня», режиссер Фатих Акин // Искусство кино. 2009. №11; Коваленко О. Дети Маркса и кока-колы. Подросток как ребенок // Сеанс. 2010. № 41/42.

В. М. Войтенко

Акіменко Владислав Іванович

Акін Фатіх

Аківа бен Йосеф

Акіни — поети-імпровізатори й виконавці пісень у казахів, киргизів та деяких ін. тюркських народів. Розрізняють А.-імпровізаторів, виконавців (жирші, оленші), композиторів-мелодистів. А. виконують пісенні *речитативи* під акомпанемент домбри, комуза. Визнання А. отримували після перемоги в пісенних змаганнях — айтисах (у казахів) або айтишах (у киргизів). А. у башкирів традиційно наз. сесенами. Вони читають вірші під звуки башкир. триструнної думбри. Велику роль А. відіграли в умовах кочового способу життя й майже суцільної неписьменності. Вони зберігали й розвивали пісенні традиції, виражали нар. думки й почуття, викривали соц. вади, оспівували героїв. Видатними А. були Джамбул Джабаєв, Тоголок Молдо, Токтогул Сатилганов та ін.

Аківа бен Йосеф [рав Аківа, рабі Аківа; івр. אֲכִיבָּ בֶּן יוֹסֵף (רַבִּי עֲקִיבָּא), у європ. мовах іноді вживається варіант транслітерації «Акіба»; бл. 40–50 н. е., м. Лод, тепер Ізраїль — бл. 137 н. е., м. Кесарія, тепер Національний парк Кесарія (Кейсарія), Ізраїль] — юдейський філософ періоду таннаїм (див. *Таннаї*). Вважається одним із засновників рабиністичного юдаїзму. Створив школу в м. Бней-Браку (тепер у складі однойменного міста, засн. 1924, передмістя м. Тель-Авіва). Брав участь у діяльності академії в м. Ямнії (тепер м. Явне, Ізраїль). У повстанні юдеїв проти римлян підтримував Шимона *Бар-Кохбу*, в якому вбачав юдейського Месію. Страчений після поразки повстання. А. б. Й. розробив власний спосіб тлумачення біблійних текстів, згідно з яким кожен їхній компонент міг бути основою реліг. настанов. Він пояснював не лише слова біблійних книг, а й літери та знаки, вбачаючи в них приховані сенси. А. б. Й. упорядкував законодавчі правила реліг. життя юдеїв (див. *Галаха*), доповнивши їх своїми зауваженнями. Серед талмудистів відомий також як «батько *Мішни*». Імовірно, саме А. б. Й. належить перша втрачена редакція *Мішни*, яку взяв за основу остаточної редакції Єгуда га-Насі. Твори А. б. Й. не збереглися. Його вислови у вигляді цитат містяться в окремих трактатах Талмуду (трактати Авот, Брахот та ін.).

Лит.: Финкелстайн Л. Рабби Акива / Пер. с англ. Иерусалим, 1990; Hammer R. Akiva: Life, Legend, Legacy. Lincoln, 2015; Yadin-Israel A. Scripture and Tradition: Rabbi Akiva and the Triumph of Midrash. Philadelphia, 2015.

О. В. Саранін

Акіда (араб. عقيدة — переконання, віра, догмат) — 1) Ісламське віропереконання; фонд догматів, ідей, уявлень, який є основою мусульм. світогляду. 2) Масив літератури іслам. бого-слов'я. Коротка А. є обов'язковим елементом традиційної мусульм. освіти.

А., як основа іслам. віровчення, має такі осн. постулати: а) віра в єдиного, вічного та всемогутнього *Аллаха*; б) віра в святість і несотвореність *Корану*; в) віра в безсмертя душі; г) віра в існування раю та пекла; ґ) віра у воскресіння мертвих у Судний день; д) віра в ангелів, демонів (шайтанів) і диявола (Ібліса); е) віра в пророків Аллаха: *Адам*, *Нух* (Ной), *Ібрагім* (Авраам), *Муса* (Мойсей), *Давуд* (Давид), *Іса* (Ісус) та *Мухаммад*; є) віра в те, що Аллах передвизначає долі всіх людей (кадар).

А. сформувалася в період активного складання іслам. догматики правової системи (8 ст.). А. — текст звертального, закличного характеру, в якому викладено позицію догматичної школи або окремого автора. Стислі та чіткі положення розпочинаються з формул: «Слід увірувати в...», «Ми переконані, що...». Найвідоміші твори із сунітської А. належать авторам: Абу Ханіфа, ат-Тахаві, Абу Мансур аль-Матуріді, Ахмад ібн Ханбаль, Аль-Газалі, Ібн Таймія та ін. Кожен із них витлумачив принципи питання віровчення мусульман, виклавши власні погляди, залучивши праці ідейних попередників, полемізуючи з ідейними опонентами. Тож різночитання в їхніх текстах засвідчують дискусії довкола реліг. догматів.

В іслам. традиції склалося уявлення про правильну й хибну А., засноване на тому, що А. — це те, в що вірить людина і чого дотримується в житті. Якщо А. відповідає догматам, які Аллах передав через пророків і послів в Своїх Писаннях, то вона є справжньою і правильною. Якщо ж А. людини суперечить Аллаховим догматам, то вона хибна — й неминуче призведе до тяжкого становища і справедливого покарання. Мусульманин повинен читати й глибоко розуміти тексти А.

Лит.: Фрейджер Р. Мудрость ислама: Знакомство с жизненным опытом исламской веры и практики / Пер. с англ. Москва, 2005; Батров Р. Г. Абу-Ханифа: жизнь и наследие. Нижний Новгород, Ярославль, 2007.

О. І. Предко

Акімов, Ігор Андрійович (19.07.1937, м. Київ) — зоолог, доктор біологічних наук, (1979), професор (1987), чл.-кор. НАНУ (1990). Засл. діяч науки і техніки України (1997). Закінчив Київ. ун-т (1960). Працював у лаб. арахно-ентомології Київ. ун-ту: 1963–1964 — старший наук. співробітник, 1964–1966 — зав. лаб. Від 1966 працює в Ін-ті зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАНУ: 1966–1967 — молодший наук. співробітник, 1967–1968 — науковий секретар Ін-ту, 1968–1987 — старший наук. співробітник, 1978–1987 — зав. відділу, від 1987 — директор. А. — фахівець з морфології, екології та еволюції безхребетних, зокрема, кліщів, з проблем охорони природи. Засновник укр. школи акарологів, дослідник і організатор фундаментальних досліджень практично важливих груп кліщів (шкідників, паразитів, хижаків-акарофагів тощо). Створив концепцію еволюційної та адаптивної тотожності ефектів, що виникають на різних морфологічних основах і при різних модусах онто-

Акімов Ігор Андрійович

Акімов Микола Павлович

генезу. Уперше обґрунтував морфоекологічні напрями еволюції низки груп кліщів, принципи добору і біоценотичні принципи застосування хижих кліщів у біометоді захисту рослин. Важливе значення мали комплексні дослідження небезпечного для бджільництва кліща паразита *Varroa jacobsoni* (V. destructor).

Пр.: Биологические основы вредоносности акароидных клещей. Киев, 1985; Клещ Varroa — возбудитель варроатоза пчел. Киев, 1988; Хищные и паразитические клещи-хейлетида. Киев, 1990 (співавтори); Хищные клещи в закрытом грунте. Киев, 1991 (співавтори); Пчелиный клещ Varroa jacobsoni. Киев, 1993; Тетранихоидные клещи-вредители зеленых насаждений мегаполиса. Киев, 2010 (співавтори); Иксодовые клещи городских ландшафтов г. Киева. Киев, 2016 (співавтори).

Акімов, Микола Півлович (рос. Акимов, Николай Павлович; 16.04.1901, м. Харків, тепер Україна — 06.09.1968, м. Москва, тепер РФ, похований у Ленінграді, тепер Санкт-Петербург, РФ) — режисер і художник, нар. артист СРСР (з 1960). Навч. 1922–1924 у Вищому держ. худ.-тех. ін-ті (м. Ленінград; педагоги М. Добужинський, О. Яковлев, В. Шухаєв). 1919–1922 працював у м. Харкові. Експонував твори на 1-й Всеукр. худ. виставці (1919). Брав участь в оформленні театралізованих свят на площах міста (1919), викладав малюнок на курсах політосвіт. працівників (1920–1922). Оформив вистави «Подвиги Геракла» О. Білецького (1921), «Снігуронька» О. Островського та «Аліну» В. Мейерхольда і Ю. Бонді (обидві — 1922) в харків. дит. «Театрі казки». З 1922 — у Петрограді. Працював як режисер («Гамлет» В. Шекспіра, 1932, театр ім. Вахтангова, Москва), як художник («Бронепоезд 14–69» Вс. Іванова, 1927, Ленінград, академічний театр драми; «Любов Ярова» К. Треньова, 1936, МХАТ). 1933–1935 працював гол. режисером Ленінград. мюзик-холу, де організував експерим. майстерню.

1935–1968 (з перервами) — худ. керівник Ленінград. театру комедії (тепер — Санкт-Петербург. академічний театр Комедії; з 1986 — ім. А.). Режисер і художник поставлених там п'єс: «Собака на сні» (1936) та «Валенсіанська вдова» (1939) Лопе де Вега, «Школа лихослів'я» Р. Б. Шерідана (1937), «Дванадцять ніч» В. Шекспіра (1938), «Страшний суд» В. Шкваркіна (1939), «Помер пан Плік» Ш. Пейре-Шаппі (1940), «Тінь» (1940; 1960), «Дракон» (1944, 1962), «Повість про молоді подружжя» і «Звичайне диво» (обидві — 1957) Є. Шварца, «Ревізор» М. Гоголя (1958), «Барвисті оповідання» за А. Чеховим (1961), «Дон Жуан» Дж. Г. Байрона (1963) та ін. Сам створював плакати-афіші до своїх спектаклів, які тепер демонструються в театрі. Іронічність, яскравість сценічних образів, видовищність, метафоричність, незаангажованість у виборі п'єс і постановок спектаклів вирізняла театр А. У 1950-х А. створив при театрі літ. об'єднання — лаб. сучасної комедії.

1951–1955 А. — гол. режисер Ленінград. Нового театру (тепер Санкт-Петербург. держ. академічний театр ім. Ленраді). У цей період на сцені театру з'явилися у постановці А. перший рад. мюзикл «Весна в Москві» В. Гусева (1953), напівзабуті твори рос. класики «Тіні» М. Салтикова-Щедріна (1953) та «Справа» О. Сухово-Кобиліна (1955). Ставив спектаклі в укр. театрах: у Харкові — «Брехня» О. Афіногенова (Харків. театр

рос. драми, 1933), «Солом'яний капелюшок» Е. Лабіша (Харків. студія сцен. мист-в при театрі рос. драми, 1936); у Києві — «Весна в Москві» В. Гусева (Київ. театр рос. драми ім. Лесі Українки, 1953). Виступав як художник кіно, зокрема, костюмів і декорацій фільмів-казок «Кошій Безсмертний» (1944), «Попелюшка» (1947). Працював у галузі живопису («Дівчина з Чернівців», 1968; портрети Ю. Лаврова, 1929, 1968), графіки, плаката. 1958 отримав срібну медаль на Всесвітній виставці в Брюсселі. 1963 і 1965 відбулися персональні виставки А. у Ленінграді та Москві.

З 1955 викладав у Ленінград. театр. ін-ті, керував худ.-постановочним ф-том, з 1960 — професор. Автор книг «Про театр» (1962), «Не лише про театр» (1966).

Тв.: Театральное наследие: в 2-х кн. Москва, Ленинград, 1978.

С. В. Глухова

Акімушкін, Ігор Іванович (рос. Акимущкин, Игорь Иванович; 01.05.1929, Москва, тепер РФ — 01.01.1993, Москва, РФ) — популяризатор зоології та охорони природи, письменник, учений-біолог, автор наук.-популяр. книг про життя тварин, сценаріїв до наук.-популяр. фільмів. З дитинства цікавився біологією, відвідував гурток юних біологів при Моск. зоопарку. Освіту здобув на біолого-грунтознавчому ф-ті Моск. держ. ун-ту ім. М. Ломоносова (1947–1952). Працював в Ін-ті океанології АН СРСР, отримав вчене звання канд. біол. наук. Почав публікуватися 1956. 1961 були видані перші книжки: «Следы невиданных зверей» і «Тропой легенд: Рассказы о единорогах и василисках». 1979 А. вступив до Спілки письменників СРСР. Загалом А. написав 96 дитячих, худ. і наук.-попул. творів про тваринний світ, найвідоміші серед яких: «Мир животных», «Тропой легенд», «Причуды природы», «Следы невиданных зверей», «Приматы моря», «Занимательная биология». Твори А. написано живою мовою, яка робить зрозумілими навіть складні питання біології. Книжки А. перекладено ін. мовами, їх порівнювали з творами відомих натуралістів: А. Брема, Дж. Даррелла, М. Пришвіна, В. Біанкі. А. похований у Москві на Ніколо-Архангел. цвинтарі. На честь А. названо вид кальмарів *Cycloteuthis akimushkini*.

Тв.: Следы невиданных зверей. Москва, 1961; Тропой легенд. Москва, 1961; Занимательная биология. Москва, 1967; Первопоселенцы суши. Москва, 1972; Исчезающие животные. Москва, 1976; Причуды природы. Москва, 1981; Мир животных: В 6 т. Изд. 1. Москва, 1971–1981; Исчезнувший мир. Москва, 1982.

Я. О. Межжеріна

Акінак (грец. ἀκίνητος) — короткий меч персів та скіфів. Відомо понад 500 археол. знахідок скіфських А., які датуються 7–4 ст. до н. е. Склалися з елікса і ефеса, які розділялись перехрестям, ефес закінчувався наверхш. Виготовлялися з високоякісного заліза або сталі. За формою мали вигляд витягнутого трикутника. Як правило, скіфські А. — дволезові, залізні, куті, при цьому клинок і стрижень рукояті викувані з одного шматка металу. Серед. довжина скіфського А. — 40–60 см, ширина — 4,5–6 см. Меч носили у піхвах із дерева, обтягнутих шкірою; піхви парадних мечів скіфських царів та

знаті оздоблювалися золотими накладками. Зображення у торевиці та на кам'яних стелах свідчать, що А. носили при поясі на животі по центру корпусу або трохи лівіше чи правіше від центра. Ці мечі дозволяли ефективно діяти як у кінному, так і в пішому порядках. А. приносилися жертви, на ньому давалися клятви.

Лит.: Мелюкова А. И. Вооружение скифов. Москва, 1964; Черненко Е. В. Персидские акинаки и скифские мечи // Искусство и археология Ирана и его связь с искусством народов СССР с древнейших времен. Москва, 1979; Грицюк В. М. Військо скіфів (озброєння, організація, війни та воєнне мистецтво). Чернівці, 2009.

В. М. Грицюк

Акінезія (грец. ἀκίνησία — нерухомість) — неможливість довільних рухів або їх зміни за силою, об'ємом, швидкістю внаслідок паралічів, нерухомості суглобів або болів. А. психогенного характеру може бути симптомом істерії, психастенії (як один із проявів нав'язливих явищ, зокрема боязнів) та ін.

П. І. Червяк

Акіургія (від грец. ἀκίς — вістря і ἔργον — дія) — 1) Термін, який вживався в минулому для позначення кривавих оперативних втручань. 2) Наука про оперативні втручання, які супроводжуються значним виділенням крові; частина хірургії.

Акка́ (п. саам. Áhkka, швед. Akka) — гірський масив на Пн. Швеції у складі Скандинавських гір, в пн.-зх. частині лену (губ.) Норрботтен, у межах комуни Йокмокк, розташований за полярним колом, в пн.-зх. шведській частині Лапландії. Масив А. складений докембрійськими породами (гранітами, гнейсами і кварцитами), утворився в палеозої під час каледонської складчастості; рельєф згладжений діяльністю льодовиків, нижні частини схилів вкриті тайговим рідколіссям, чагарниками, торфовищами, гірською тундрою і луками. Компактний гірський масив має овальну в плані форму (бл. 12 × 7 км) широтного простягання, включає 11 окремих згладжених денудацією вершин і 10 льодовиків, найвища точка — Акка (2015 м над рів. м.). Акка вважається найвищою горою в Швеції за відносною висотою — перевищення вершини гори над її підніжжям на березі водосховища Аккаюре (найнижчий рівень — 423 м), створеного у верхів'ях річки Луле в 1923, складає 1592 м. Через значне перевищення висот, ізольованість гірського масиву та величність постави А. отримав поважне прізвисько — Королева Лапландії. Масив перебуває (з 1909) у межах Нац. парку Стура-Шефалет (пл. — 1278 км²), що є складовою частиною об'єкту Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (1996, пл. — 9334 км²) Лапонія або Шведська Лапландія — природного та іст. осередку саамів, що зберегли традиційний, заснований на оленярстві, кочовий спосіб життя.

Лит.: Hanneberg P, Löfgren R. Nationalparkerna i Sverige. Stockholm, 2001; Скандинавские горы // Словарь современных географических названий. Екатеринбург, 2006.

А. С. Івченко

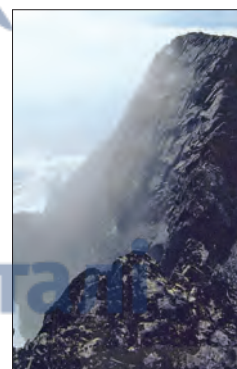
Акка́д — держава з центром у місті Аккад (Акаде) в басейні середньої течії р. Євфрат (хоча точне місцезнаходження невідоме), існувала у 24–22 ст. до н. е. А. — перша централізована д-ва

Акімушкін Ігор Іванович

Акінак

Акка. Вершина

Аккад. Скульптура царя, ймовірно, Саргона

Стародавнього Межиріччя, створена семітськими племенами аккадців на місці шумерських міст-держав (номів) Ранньодинастичного періоду. До виникнення Аккадського царства боротьба шумерських номів за гегемонію над усім Нижнім Межиріччям (*Шумером*) закінчувалася домінуванням наймогутнішого з номів. Його верховенство підтримувалося жрецьтвом священного шумерського міста *Нінур*. Проте правитель (енсі) такого ному не мав цілковитої влади ані над Шумером узагалі, ані над власним номом, перебуваючи в стані постійного суперництва з жрецькою аристократією.

Близько 2316 до н. е. енсі ному Умма на ім'я Лугальзагесі переміг правителів Нижнього Межиріччя та царя міста-держави Кіш на Пн. від Шумеру (населеного переважно семітами), розгромив енсі Кіша на ім'я Ур-Забаба. Останнього було скинуто внаслідок перевороту, вчиненого його садівником і чашником. Кравець і чашник, справжнє ім'я якого невідоме, став царем Кіша і взяв собі ім'я *Sarrum-ken* («Цар істинний»), у сучасній історіографії він відомий як *Саргон Аккадський*. Саргон захопив владу близько 2316 до н. е., спираючись на простих селян-общинників, які зазнавали гніту родової знаті та жрецтва, обмежив владу жерців, почав призначати на жрецькі посади своїх родичів та наближених, замінював представників номової олігархії чиновниками, яких призначав особисто, сприяв розвитку ремесел та торгівлі, створив значний земельний фонд, до якого увійшли землі храмової знаті. У мист-ві, на відміну від шумерських витворів, де людей зображували схематично, поширилася тенденція до реалістичного зображення особистості, героя, що здійснює подвиги. Згідно з джерелами, упродовж 55 років свого правління Саргон провів 34 битви, завоював землі від Верхнього (Середземного) м. до Нижнього м. (Перської зат.), розгромивши бл. 2312 коаліцію з 50 шумерських енсі на чолі з Лугальзагесі, якого, ймовірно, було страчено. Після цього ніппурські жерці визнали Саргона «царем Країни» (тобто Межиріччя). На четвертий рік свого правління Саргон переніс столицю д-ви до маленького м. Аккаде. Наприкінці 24 ст. до н. е. Саргон продовжив походи на Сирію; здійснив похід на *Елам*, хоча й не зміг його завоювати. Обмеження влади родової знаті та жерців, а також підкорення інших країн призводили до повстань проти Саргона на підкорених тер. Джерела також інформують про нар. бунти проти Саргона наприкінці його правління.

Наступники Саргона — Рімуш, Маніштусу, Нарам-Суен, Шаркалішаррі та ін. — здійснювали політику злиття царської й храмової знаті та обмеження влади шумерської родової олігархії, а також продовжували завоювання інших країн. Більшість із них загинули насильницькою смертю внаслідок змов. Невдоволення населення викликала політика власного обожнення правителів.

Найбільшої могутності А. досяг під час правління Нарам-Суена (близько 2237–2200 до н. е.), який отримав титул «царя чотирьох сторін світу». Він здійснював походи на давньоеламське царство Аван, із яким уклав найдавнішу мирну угоду (хоча правитель Авану залишився залежним від Нарам-Суена), а також інші області на тер. сучас. Ірану.

Аккадське царство було ослаблене й розгромлене наприкінці 22 ст. до н. е. внаслідок повстань

на його тер. та через вторгнення семітських племен аморейів, а також хурритських племен із Пн. Зх. та гутітів, що мешкали на тер. нагір'я Загрос у Ірані.

Лит.: Hinz W. Das Reich Elam. Stuttgart, 1964; История Древнего Востока. Москва, 1983. Т. 1; Емельянов В. В. Древний Шумер. Санкт-Петербург, 2003.

В. А. Храновський

Аккадська мова — мертва мова, належала до східносемітської групи *семітської* сім'ї мов. Виникла в р-ні м. Аккад на Пд. Межиріччя. Найдавніша писемно зафіксована семіт. мова. Перші писемні свідчення про існування А. м. — аккад. власні назви, згадані на шумер. клинописних табличках (межа 4–3 тис. до н. е.). У 24–22 ст. до н. е., після захоплення Шумеру аккадцями, А. м. поступово поширилася всією тер. Межиріччя, виконуючи роль офіційної мови. Вона була осн. писемною мовою регіону й міжнар. мовою на Бл. Сході до межі 2–1 тис. до н. е. Унаслідок вітисрації семіт. племен із Зх. А. м. поступово витіснила *арамейську* мову. До сер. 1 тис. до н. е. усна А. м. вимерла. Найновіші написи цією мовою датують 3 ст. до н. е. А. м. ділять на староаккад. (3 тис. до н. е.) і вавилоні-ассир. (2–1 тис. до н. е.). Вавилоні-ассир. мова мала два діалекти (вавилон. і ассир.), кожен із яких вважали окремою літ. мовою. Більшість писемних пам'яток А. м. написано вавилон. варіантом. Частина дослідників вважає діалектом А. м. також еблаїтську мову (функціонувала в 3 тис. до н. е. в р-ні м. Ебла, тепер Зх. Сирії), яка, однак, має низку фонетичних рис, властивих західносеміт. мовам. Писемність А. м. ґрунтувалася на запозиченому в шумерів *клинописі*, модифікованому відповідно до особливостей семіт. мов. Фонетику А. м. досліджено нерівномірно у зв'язку зі специфікою передавання звуків у клинописі. Консонантизм А. м. типовий для семіт. мов, у системі була опозиція глухих, дзвінких та емпатичних приголосних. У вокалізмі, припускають, функціонували короткі, довгі та наддовгі голосні. А. м. належить до *номінативних* і *флексивних* мов. У граматиці А. м. виокремлено категорії числа, особи й роду. Іменники й прикметники в однині відмінювалися за трьома відмінками (називний, родовий, знахідний), у множині — за двома [називний (прямий) і непрякий]. Порядок слів у реченні фіксований. Осн. способи словотвору — префіксація, суфіксація, редуплікація. Більшість слів, зафіксованих у пам'ятках А. м., належать до питомої семіт. лексики. У 3 тис. до н. е. до її лексичного складу потрапили численні запозичення з *шумерської мови*, у 1 тис. до н. е. — з арамей. й давньоперс. мов. Менше запозичень з *еламської* (3–2 тис. до н. е.), та *хуритської* (2–1 тис. до н. е.) мов.

Лит.: Липин Л. А. Аккадский язык. Москва, 1964; Huehnergard J. A Grammar of Akkadian. Atlanta, 1997; Black J. G., George A., Postgate N. A Concise Dictionary of Accadian. Wiesbaden, 2000; Каплан Г. Очерк грамматики аккадского языка. Санкт-Петербург, 2006.

Акайська культура — археологічна культура муст'єрської доби раннього *палеоліту*. А. к. представлено майже 20 здебільшого печерними стоянками, зосередженими в сх. частині п-ова Крим. Найкраще вивчено стоянки Заскельне V та VI, Сари-Кая I, Червона Балка, Пролом II та ін. Датуються 100–110 — 30–35 тис. років тому.

Розкопано кам'яні знаряддя, серед яких характерні двобічно оброблені ножі, нечисленні знаряддя з кістки та унікальні вироби з різьбленої кістки (Пролом II). Серед тваринних останків переважають кістки мамонта, коня, бізона, сайги, що вказує на певну спеціалізацію в мисливстві. На деяких стоянках відкрито скелетні рештки неандертальців (до 7 особин), частина з яких була у спец. похованнях. Близькі за аналогією пам'ятки відомі на тер. Центр. Європи, але багато даних свідчить на користь місцевого походження А. к.

Лит.: Колосов Ю. Аккайская мустьерская культура. Киев, 1986; Колосов Ю. Мустьерские культуры района Белогорска. Киев, 1986; Колосов Ю. и др. Ранний палеолит Крыма. Киев, 1993.

В. М. Степанчук

Ак-Кая, Біла Скеля — 1) Скеляста гора на Сх. Внутрішнього пасма Кримських гір, біля м. Білогірська. Підноситься у вигляді стрімчака зав-

Ак-Кая

вишки до 325 м. Складається з вапняків та мергелів. У результаті ерозії й вивітрювання утворилися готи, ніші й окремість, біля підніжжя — осипища, скупчення брил (хаоси). 2) Комплексна пам'ятка природи загальнодерж. значення (з 1981). Пл. — 30 га. Охороняється як унікальна ландшафтно-археологічна пам'ятка Криму, де виявлено бл. 20 стоянок первісної людини. Зарості граба східного, шипшини, кизилу та ін.; всього понад 400 видів рослин, 7 з яких — вузькі ендеміки (ушанка кримська, астрагал кримський та ін.).

О. В. Єна

Аккерман — колишня назва м. Білгород-Дністровського, розташованого на правому (зх.) березі Дністровського лиману в Одес. обл. України. Див. Білгород-Дністровський.

Аккерман, Луїза-Вікторіна [франц. Ackermann, Louise-Victorine; уроджена Шоке (Choquet) 30.11.1813, м. Париж, Франція — 03.08.1890, м. Ніцца, тепер рег. Прованс — Альпи — Лазуровий берег, Франція] — поетеса. Писала франц. мовою. Навчалася у пансіоні у м. Мондідьє (тепер рег. Гранд Ест, Франція), а згодом у м. Парижі, де почала складати вірші. 1838 після смерті батька, який був літератором і прихильником енциклопедистів, виїхала до м. Берліна. Через 3 роки повернулася до м. Парижа, де познайомилася з франц. лінгвістом П. Аккерманом і 1843 вийшла за нього заміж. Через 3 роки, після смерті чоловіка, поселилася у м. Берліна. У 1855 опублікувала збірку «Казки» («Contes»), 1862 — «Казки і поезії» («Contes et Poésies»). Збірка «Поезії, перші поезії, філософські поезії» («Poésies. Premières poésies. Poésies philosophi-

Аккерман Луїза-Вікторіна

ques», 1874) привернула увагу літ. критиків. 1883 вийшла збірка поезій «Думки самотньої жінки» («Pensées d'une solitaire»), сповнена сумних настроїв. Вірші А. позначені романтичним песимізмом. Тяжкла до філос. лірики. Написала коротку автобіографію «Мое життя» («Ma vie», 1885).

Укр. мовою окремі поезії А. переклав М. Терещенко.

Тв.: Poésies philosophique. Paris, 2014; Укр. перекл. — Від'їзд // Сузір'я французької поезії. Київ, 1971. Т. 2.

Аккерманська конвенція 1826 — домовленість між Рос. імперією й Османською імперією, укладена 07.10. (28.09.) 1826 у м. Аккерман (тепер — м. Білгород-Дністровський Одеської обл.). Складалася з однієї загальної й двох додаткових угод. Укладенню А. к. передувало вручення ультиматуму від Миколи I від 27. (15) 03. 1826 з вимогою вивести війська Османської імперії з Молдови й Валахії й дотримуватися автономії Сербії. Османська імперія погодилася виконати ці вимоги 4 травня (22 квітня). Перемовини щодо нової угоди тривали з липня до вересня 1826. Осн. частина угоди передбачала підтвердження дії Бухарестської мирної угоди 1812, санкціонувала передачу Росії турецьких міст на пн.-сх. узбережжі Чорного м. (Сухум-кале, тепер — м. Сухумі, Редут-кале, тепер селище Кулеві Хобського муніципалітету, Анаклія, тепер — селище у складі Зугдідського муніципалітету, усі — Грузія), надавала право вільної торгівлі рос. купців на всій тер. Османської імперії й безперешкодного плавання рос. торговельних кораблів у її водах, зокрема, гарантувалося вільне проходження торговельних суден через Босфор і Дарданелли. Додатковими угодами («Російсько-турецький окремішній акт про Сербію» й «Російсько-турецький окремішній акт про Молдову й Валахію») гарантувалися права широкої автономії Сербії, Молдови та Валахії. У грудні 1827 султан Магмуд II оголосив про нечинність А. к., обвинувативши Рос. імперію в організації повстання у Греції. У січні 1828 Рос. імперія заявила про намір ввести війська до Молдови й Валахії. 26 (14). 04. 1828 Микола I оголосив війну Османській імперії (див. Російсько-турецька війна 1828–1829), остаточно розірвавши А. к.

Лит.: Фадеев А. Россия и Восточный кризис 20-х годов XIX века: Москва, 1958; Jelavich A., Jelavich B. The Establishment of the Balkan National States, 1804–1920. Seattle, 1986.

Аккерманська фортеця — фортеця у м. Білгород-Дністровському Одеської обл., пам'ятка історії й містобудування національного значення. Точна дата початку буд-ва невідома. Більшість стін і веж сучас. фортеці споруджено у 14–15 ст., стіни портового двору — у 16 ст. У 13–14 ст. місто було генуезькою колонією, згодом перейшло під владу Великого князівства Литовського. Наприкінці 14 ст. місто увійшло до складу Молдавського господарства (князівства). У цей час збудовано більшість споруд фортеці. Наприкінці 15 ст. А. ф. захоплено Османською імперією, з 1812 — у складі Рос. імперії. А. ф. мала стратегічне значення до 1832, після чого не використовувалася як оборонний об'єкт. 1896 вперше отримала статус пам'ятки історії та архітектури. З 1963 згідно з рішенням Ради міністрів УРСР

Аккерманська фортеця

А. ф. — пам'ятка архітектури республіканського значення.

Заг. пл. А. ф. — бл. 9 га, довжина стін за периметром — бл. 2,5 км, товщина стін — від 1,5 до 5 м, висота веж — 5–15 м. Тер. фортеці розділено на чотири двори. Центр. елементом А. ф. є розташована з пн. боку фортеці цитадель, побудована у генуезький період. Збережено 26 веж і чотири брами. Пн. і пн.-зх. стіни А. ф. знаходяться безпосередньо над береговою лінією Дністровського лиману. У 1950-х–1990-х тер. А. ф. неодноразово використовувалася під час зйомок кінофільмів.

Лит.: Рутинський М. Й. Замковий туризм в Україні. К., 2007; Красножон А. Крепость Белгород (Аккерман) на Днестре. История строительства. Кишинёв, 2012; Красножон А. Крепость Белгород (Аккерман) в исторических изображениях. Кишинёв, 2016.

А́кко, старé мі́сто (іврит העיר העתיקה של עכו — історична частина м. Акко (у давнину більш відоме як Аккра; тепер у Ізраїлі); об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО (з 2001). Місту понад 4 тис. років, згадується від 19 ст. до н. е. Розташоване

Акко, старе місто. Фортеця госпітальєрів

на перехресті торгових шляхів на березі Середземного м., на Пн. від м. Хайфи. Входило до складу багатьох д-в: Єгипту Стародавнього, Хеттського царства, Ассирії, Перської д-ви Ахеменідів, імперії Александра Македонського,

Римської імперії, Арабського халіфату. Впродовж 1104–1291 м. Акко неодноразово завойовували хрестоносці. 1191–1229 та 1244–1291 — столиця Єрусалимського королівства під назвою Сен-Жан д'Акр. Багато пам'яток хрестоносців збереглося до наших днів. 1291 місто завойовували мамлюки, внаслідок чого багато будівель міста хрестоносців було зруйновано чи засипано піском. 1517–1917 — у складі Османської імперії. В цей час відбувалась активна фортифікація та розбудова міста. 1799 — невдала облога міста військами Наполеона Бонапарта. В 19 ст. з розвитком м. Хайфи Акко втратило своє стратегічне значення. Після утворення д-ви Ізраїль почалися розкопки в старому місті, які тривають. У 1960-х мешканці переселилися до нової частини міста, після чого А., с. м. стає центром туризму. В А., с. м. є багато іст., археол. та архіт. пам'яток. Оси. з них: «Місто хрестоносців» (цитадель ор-

Акко, старе місто. Тунель тамплієрів

дена госпітальєрів) і тунель хрестоносців; монастир Св. Франциска (17 ст.); мечеть Аль-Джазара, відома також як Біла Мечеть, одна з найбільших в Ізраїлі (1781); цитадель (1785), пізніше перетворена на в'язницю; сторожова вежа Бурдж Ель-султан; будівля турецької лазні — Хамам аль-Баша (18 ст.); караван-сарай Хан ель-Умдан (1785); годинникова вежа (1906); бахрайський парк; акведук Кабрі та ін.

А́ккра (англ. Accra) — столиця та найбільше місто Іани, центр однойменного адм. округу. Розташоване на Пд. країні у межах вкритої саванною рослинністю горбистої рівнини на пн. узбережжі Івінейської затоки Атлантичного ок., на Зх. від гирла р. Вольти. Тер. — 173 км². Нас. — 2291,4 тис. осіб (2013, оцінка), густота нас. — 13244 особи/км². Висота центру міста — 61 м над рів. м.

Клімат тропічний мусонний, з помітно вираженими великим (квітень–червень) і малим (вересень–жовтень) дощовими сезонами (під час яких вологість сягає 95 %), середньорічна норма опадів — 725 мм. Хоча А. розташована у Пн. півкулі, зимові місяці спекотніші, ніж літні (серед. т-ра березня — +27 °С, серед. т-ра серпня — +23 °С). Це пояснюється вітрами, що переважають: прохолоду й дощі влітку приносять вітри з Атлантики, а спеку взимку — сухі та пилові вітри з Сахари.

А. засн. 16 ст. як поселення племені народності га, столиця об'єднання племен га (бл. 1600). З появою купців з Європи А. перетворилася на торговий осередок, згодом стала центром работоргівлі, жвавої торгівлі золотом, пальмовою

олією, какао. Європейці побудували тут низку фортів і фортець: голландський Кревкер (Ушер; 1605), датський із замком Кристіансбург (1659), англ. Джеймс (1673). Британці захопили А. 1874. З 1877 А. — адм. ц. брит. колоніальних володінь Золотий Берег. 1957 місто стало столицею незалежної Гани.

Міська тер. характеризується незамкненим радіально-кільцевим плануванням з ядром поблизу форту Джеймс, від якого розходяться гол. магістралі. На березі моря знаходиться адм. ц. — ансамбль площі Чорної зірки з меморіалом Невідомому солдату. У цих р-нах розташовані упорядковані квартали з офісними будинками та урядовими установами, пам'ятниками і монументами. У старих р-нах — складний лабіринт вулиць.

А. — фін.-промисловий, торговий, культ. і транспортний центр країни (вузол з-ць і автодоріг, міжнар. порт та аеропорт). У місті працюють підприємства нафтопереробної, металообробної, автомобілебудівної, деревообробної, фармацевтичної, текстильної, харчової пром-сті (понад 70% виробничих потужностей країни розташовано у столичному регіоні). Переважна більшість мешканців займається кустарним ювелірним вир-вом із золота та срібла, продажем фруктів та овочів.

У місті та передмісті розташовується низка навч. закладів, серед яких Ун-т Гани (засн. 1948), Регіон. мор. ун-т та ін. Гол. об'єкти культури: Нац. музей Гани (засн. 1957) — найбільший музей країни з археол., етнограф. та худ. колекціями; Нац. театр Гани (засн. 1992) займає величезну споруду (загальною площею 11,9 тис. м²), що на-

Аккра. Арка незалежності

гадує корабель. На сцені театру виступають трупи Нац. танцювальної компанії та драм. театру, а також симф. оркестр. Спортивний стадіон А. «Охене Джан» (1960; реконструкція 2007) вміщує 40 тис. глядачів, тут проводилися матчі Африканського Кубку націй з футболу (2000, 2008).

Лит.: MacLean E. N. Accra City Guide: The Indispensable Companion. Bloomington, 2012.

Аклама́ція (лат. *acclamatio*, букв. — вигук) —

1) Спрощений порядок прийняття або відхилення будь-якого рішення на основі реакції учасників у формі безпосереднього висловлення своєї думки. 2) Ухвалення чи спростування зборами певної пропозиції без підрахунку голосів на основі реакції учасників даного зібрання, що виявляється у їх вигуках, репліках, аплодисментах

тощо. Інколи прийняття рішень у порядку А. проводиться від противного, тобто рішення вважається прийнятим, якщо в перебігу його обговорення не висловлено жодних заперечень.

М. В. Туленков

Акліма́тизація (від лат. *ad* — при, до і *climat*) —

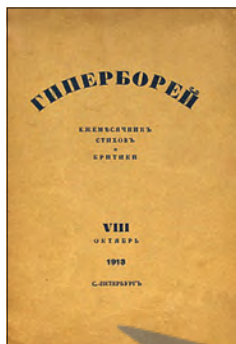
1) А. людини — процес пристосування до нових природно-клімат., соц.-економ., гігієнічних та психол. чинників. А. характеризується заг. і специф. ознаками пристосування в залежності від типу клімату та тими природними чинниками середовища, що суттєво відрізняються від звичних для конкретної людини (різниця температури, ультрафіолетового випромінювання, тиску, вологості повітря та ін.). А. часто призводить до погіршення здоров'я людини, тому для полегшення А. використовують *адаптогени*.

2) Пристосування орг-мів до нових умов, в які вони потрапили природним шляхом або перенесені людиною з метою збагачення флори й фауни певних районів цінними видами. Рослини і тварини, що в нових умовах проходять всі фази розвитку і дають життєздатне потомство, вважаються акліматизованими. А. відбувається при переселенні орг-мів і в зовсім нові для них місця, а також у райони, де вони раніше існували, але з різних причин повністю зникли, якщо в цих районах різко змінились умови існування порівняно з тим, коли там існував інтродукований вид. А. включає пристосування до кліматич., фіз.-хім. і ґрунтових умов нового середовища та до нових *біоценозів*. Акліматизованими можуть бути як одомашнені тварини і культурні види рослин у процесі їх *інтродукції*, так і дикі види шляхом переселення у нові області (міграції тварин, перенесення насіння вітром чи водними течіями тощо). Завдяки А. в Україні фауна збагатилася цінними видами тварин (ондатра, норка американська, муфлон, олень плямистий, товстолобик, амур білий та ін.). Із свійських тварин в Україні здійснено А. овець породи рамбульє, швіцької породи великої рогатої худоби тощо. Акліматизовано види рослин: гіркогоштан, тую, гледичію, акацію білу та акацію жовту; з с.-г. культур — кукурудзу, цукр. буряки, соняшник, картоплю та ін. Проводячи А., обов'язково враховують біол. особливості виду, характер його відносин з хижаками і спорідненими видами, а також можливий біол. та екон. успіх акліматизаційного заходу. Роботу по А. рослин провадять бот. сади, дендропарки, н.-д. установи.

В останні часи збільшення масштабів А. пов'язане з розвитком комунікації і транспорту. Прикладом цього може бути європеїзація флори і фауни Нової Зеландії.

Акліма́ція — на практиці те саме, що й *акліматизація*, однак інколи під А. розуміють процеси *адаптації* орг-мів до зміни факторів навколишнього середовища у лаб. чи штучних умовах.

Акмеї́зм (від грец. *ἀκμή* — найвища точка цвітіння, пік, вершина) — модерністська течія у російській поезії епохи Срібної доби (див. *Срібна доба російської поезії*). А. виник у петербур. літ. середовищі на поч. 1910-х. Його появу було викликано кризою *символізму* й потребою пошуку нової — несимволістської — творчої стратегії. Представниками А. були поети неогради-

Акмеїзм. Журнал «Гиперборей»

Акміт

ціоналістського напрям (А. Ахматова, М. Гумільов та О. Мандельштам), а також близькі до авангардистських течій В. Нарбут і М. Зенкевич («ліві акмеїсти») і колишній символіст С. Городецький.

Перші декларації А. — статті М. Гумільова «Спадок символізму й акмеїзм» («Наследие символизма и акмеизм») і С. Городецького «Деякі течії в сучасній російській поезії» («Некоторые течения в современной русской поэзии») — було надруковано 1913 в літ.-худ. журн. «Аполлон», який став органом акмеїстів. Збіг естет. спрямованості видання з принципами А. зумовив систематичну співпрацю акмеїстів із цим виданням. Трибуну А. був також засн. М. Гумільовим журн. «Гиперборей» (1912–1914). Концептуальні засади А. розвинув О. Мандельштам у статті «Ранок акмеїзму» («Утро акмеизма»; 1915).

Акмеїсти позиціювали себе як опонентів і водночас спадкоємців символізму. У зв'язку з цим, самовизначення А. спершу оприявнювало декларативне відштовхування від символізму як точки відліку й об'єкту подолання. Головним гаслом «лівих» і «правих» акмеїстів стала ідея «повернення на землю», відмова від містичної умовності символістської картини світу. А. бачив мету поета не в перетворенні світу у своїх поезіях, а в оспівуванні реального світу. На думку акмеїстів, поет — смиренний «майстер», який виявляє красу й глибину сутності кожної речі через точне й виразне слово. Ці ідеї зумовлювали особливу увагу акмеїстів (особливо М. Гумільова) до питань творчої майстерності, професіоналізму.

Решта програмних принципів А. пов'язано з гаслом повернення до реального світу. Замість символістського бажання вийти за межі реально-історичного часу у акмеїстів виникло бажання «жити в історії» (О. Мандельштам), осмислити катастрофічний досвід сучасності. Відмова від містики супроводжувалася поверненням акмеїстів до традиційних форм реліг. досвіду. Відмова зображувати «непізнанне» супроводжувалася проголошенням необхідності зануритися у внутр. світ людини. Звідси витікає поглиблений психологізм акмеїстів, які намагалися розкрити багатомірність людини в єдності свідомого і підсвідомого, особистої інтуїції і надособистісної «прапам'яті». З відмовою від символістського містицизму пов'язано й акмеїстську концепцію культури. У А. культура сприймається як єдина доступна для людського розуміння форма вічності. Акмеїсти обирають творчу стратегію, спрямовану на збереження культ. спадковості, на діалог із великими попередниками, на «учнівство» у вічній класики. Наслідком цього стала неотрадиціоналістська домінанта поетики трьох «великих акмеїстів» та акцентована діалогічність, інтертекстуальна насиченість акмеїстських текстів.

А. як оформлена поет. течія припинив існування після поч. *Першої світової війни*. Спроба М. Гумільова відновити її на поч. 1920-х виявилася невдалою. Після страти М. Гумільова (1921) цехова єдність А. остаточно поступилася місцем індивідуальним пошукам кожного з поетів-акмеїстів. Поряд із тим, у всіх колишніх акмеїстів окремі риси цієї течії виявлялися й пізніше. Так, у зрілій творчості А. Ахматової й О. Мандельштама було сформовано так звану «семантичну поетику», яка є пізньою модифікацією поетики

акмеїзму. А. суттєво вплинув на рос. поезію 20 ст. («неоакмеїзм» А. Тарковського, С. Ліпкіна, М. Петрових, інтелектуальна поезія 1960–1980-х). В укр. л-рі типологічно спорідненою з А. є поезія «неокласиків».

Лит.: Жирмунский В. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. Ленинград, 1977; Тименчик Р. Заметки об акмеизме // Russian Literature. 1974. Vol. 3. № 2–3; 1977. Vol. 5. № 3; Лекманов О. Книга об акмеизме и другие работы. Томск, 2000.

Т. А. Пахарева

Акміт — мінерал, *силікат* групи моноклінних *піроксенів*, темно-зелений або темно-коричневий голчастий різновид *егірину*, $[\text{NaFe}(\text{Si}_2\text{O}_6)]$. Для А. характерні шпильчасті кристали, від інших *авгітів* відрізняється *плеохроїзмом*. Злам — східчасто-раковистий до скалкуватого у тонкогolkових *агрегатів* і *сферолітів*. Твердість за шкалою твердості мінералів Мооса — 6,0–6,5. Різа — світло-зелена. Питома вага — 3,4–3,6. Зустрічається у вигляді: окремих довгопризматичних або тонкогolkових кристалів, витягнутих уздовж; окремих голок; довгопризматичних кристалів-вкраплень у породах; радіально-променистих агрегатів; сплутановолокнистих утворень або сферолітів. Вирізняють А. ванадієвий — різновид егірину, у якого частина Fe^{3+} заміщена V^{3+} . А. зустрічається переважно у багатих натрієм породах на Пд. Норвегії, в Канаді та Гренландії. Використовується як матеріал для кам'янорізних робіт, виробництва плитки та синтетичної глазурі; окремі зразки можуть використовуватися як самоцвіти.

Лит.: Годовиков А. А. Минералогия. Москва, 1983.

Н. В. Вергельська

Акмола́ — колишня назва столиці Казахстану (1992–1998). Див. *Астана*.

Акмона́йський переші́йок, Ак-Мона́йський переші́йок — смуга суходолу між Арабаською зат. (на Пд. Зх. Азовського м.) та Феодосійською зат. (на Пн. Чорного м.), що сполучає Керченський п-ів (на Сх.) з осн. частиною Криму (на Зх.). Довжина перешийка (з Зх. на Сх.) складає бл. 15 км, ширина в найвузкому місці (з Пн. на Пд.) — 17 км. Названий на честь с. Ак-Монай (тепер Кам'янське, з 1945), розташованого на перешийку. Поверхня — хвиляста рівнина заввишки до 60 м, складена з вапняків, глини та суглинків кайнозойського віку. А. п. заселений щонайменше з 1–3 ст., по ньому проходила зх. межа Боспорського царства. У пн. частині перешийка від нього починається коса Арабаська стрілка, в основі якої збереглися залишки оборонного валу та рештки турецької фортеці Арабат (16–17 ст.). На перешийку розташовані села Кам'янське, Львове, Петрове, Семисотка, Фронтів, Ячмінне (Ленінський р-н) та смт Приморський (Феодосійська міськрада), Фронтів водосховище та оз. Камишинський Луг. Перешийком прокладені автодорога, з-ця, лінії електропередачі та Північнокримський канал, що зв'язують осн. частину Криму з Керченським п-овом.

Лит.: Єна В. Г. Акмонайський перешийок // Географічна енциклопедія України. Київ, 1989. Т. 1; Гриневецкий С. Р., Зонн И. С., Жильцов С. С. Черноморская энциклопедия. Москва, 2006.

А. С. Івченко

Аколада (франц. accolade, букв. — обійми) — музичний термін, що означає дужку, яка служить для з'єднання. Дужка може бути прямою або фігурною і з'єднувати 2 або більше нотних станів (нотонаосців).

Н. М. Кушка

Акомодаційна політика — економічна політика, спрямована на пом'якшення наслідків економічних шоків, мінімізацію їх негативних впливів. Складниками А. п. часто розглядають стабілізаційну політику, антиінфляційну політику, держ. регулювання зайнятості, політику стабілізації грошей, політику регуляції грошей, політику раціоналізації, політику регулювання держ. боргу, політику управління зовн. боргом, програми зовн. запозичень, грошово-кредитну політику, фінансову політику, валютну політику, торг. політику. Напр., А. п. може проводитися шляхом розширення сукупного попиту за рахунок зростання при збереженні обсягів вир-ва. Так, країни, що розвиваються, які здійснюють інтеграцію з розвинутими країнами, проводять А. п., спрямовану на послаблення негативного впливу конвергенційних шоків, пов'язаних з нерівномірним рівнем розвитку їх економік.

Лит.: Бабашкина А. М. Государственное регулирование национальной экономики. Москва, 2003; Базилевич В. Д. Економічна теорія: Політекономія. Київ, 2014.

Акомодація (від лат. accommodatio — пристосування) — 1) У біології та медицині — пристосування органа або тканини до зміни умов їхньої діяльності. Виділяють фізіологічну, гістологічну та А. ока.

Фізіологічна А. — пристосування збудливих тканин (нервової та м'язової) до дії подразника, що повільно наростає; при цьому поступово знижується збудливість тканини. Збудження тканини залежить від градієнта (крутизна наростання сили) подразника. За повільного наростання сили подразника поріг подразливості постійно підвищується, реакції тканини на подразник може і не бути. А. фізіологічна пояснюється виникненням у тканині активних змін, які підвищують поріг подразливості внаслідок зміни йонних потоків через клітинну мембрану. Потенціал дії збудливих тканин спричиняє рух йонів Натрію всередину клітини, що змінює мембранний потенціал. Припинення розвитку потенціалу дії пов'язане з рівноваженням мембранного потенціалу через потік йонів Калію зсередини клітини назовні. Якщо градієнт подразника наростає повільно, мембранний потенціал врівноважується раніше, ніж він досягне порогової величини, і потенціал дії не виникає. Швидкість А. рухових нервових волокон значно перевищує швидкість А. чутливих. Найнижча швидкість А. тканин і органів, яким притаманний *автоматизм* (напр., волокон серцевого м'яза), гладеньких м'язів сечоводів, шлунка, кишечника та ін. Швидкість фізіологічної А. зростає за збільшення концентрації в тканинах Калцію і Калію, підвищення температури тканин.

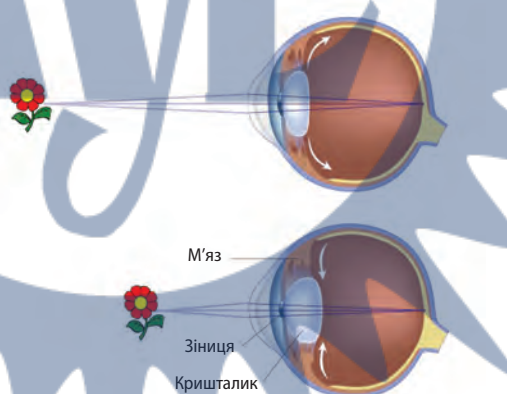
Гістологічна А. — зміна форми окремих клітин у тканинах і співвідношень між кількістю їх без втрати ними функціональних властивостей. Відбувається під впливом зовнішніх умов (зазвичай це запальні, гіперпластичні процеси) як пристосування до них. Ін. назва — псевдометаплазія. За А. гістологічної не змінюється спеці-

фічна структура клітин та їхні фізіологічні функції. Приклади А. гістологічної: за падіння внутрішньоальвеолярного тиску альвеолярний епітелій легенів перетворюється на високі циліндричні клітини або за значного зниження тиску кровеносної судини клітини *ендотелію* набувають кубічної форми; і навпаки: в кісті за підвищення внутрішнього тиску сплющується циліндричний епітелій.

А. ока — пристосування ока до фокусування на сітківці предметів, розташованих на різній відстані, що досягається зміною кривини і, відповідно, заломлювальної сили кришталика. У риб та амфібій фокусування досягається переміщенням кришталика відносно сітківки, причому в риб око в розслабленому стані чітко бачить наближені предмети, підтягування кришталика до сітківки дає можливість фокусуватися на віддалених предметах, а у рептилій у розслабленому — віддаленні, для близького бачення кришталик віддаляється від сітківки. У рептилій, птахів і ссавців (у людини також) А. здійснюється за допомогою м'язів, які змінюють кривину пружного кришталика. Фізіологічний механізм А. ока полягає в скороченні волокон акомодативного м'яза, за допомогою якого кришталик «розтягується» і стає більш плоским, розслаблення м'яза надає кришталику опуклішої форми. А. ока можлива в межах, які визначаються

Аколада

Акомодація ока

двома параметрами: найближчою точкою ясного зору і найдалішою точкою ясного зору. Скорочення м'яза кришталика ока і, відповідно, А. ока контролюються переважно парасимпатичними волокнами очорухового нерва. А. ока залежить від еластичності кришталика, вона найвища у дитинстві і молодому віці; з віком еластичність кришталика зменшується. Після 40 років починаються вікові порушення А. ока, передовсім, це вікова далекозорість. У дитинстві еластичний кришталик здатний набувати такої опуклості, що дає змогу фокусувати на сітківці предмети, розташовані на відстані 5–6 см (т. з. найближча точка ясного бачення), з віком найближча точка ясного бачення відсувається від ока: у молодій людини вона в середньому на відстані 10 см від ока, у віці 45 р. — 30–33 см, 70 р. — 100–120 см.

Лит.: Чайченко Г. М., Цибенко В. О., Сокур В. Д. Фізіологія людини і тварин. Київ, 2004.

Я. О. Межжеріна

2) У фонетиці — різновид комбінаторної зміни звуків різних категорій (голосних і приголосних),

що виявляється в частковому пристосуванні артикуляції сусідніх звуків. А. буває консонантною (А. під впливом приголосних звуків) та вокалічною (А. під впливом голосних звуків). Вважають, що вплив голосних і приголосних різних: голосні модифікуються лише на ділянці приєднання до приголосного, а приголосні можуть змінювати свою якість на всіх етапах вимовляння. Різновидами А. є *назалізація, лабіалізація, веларизація, палаталізація*.

Найсуттєвіших комбінаторних змін зазнають голосні в результаті А. до м'яких приголосних: відбувається переміщення тіла язика вперед і вгору, а залежно від позиції щодо м'якого приголосного на початку, в кінці або з обох боків голосного з'являється і-подібний елемент. А. приголосних до голосних в укр., як і в ін. слов'ян. мовах, виявляється в тому, що всі тверді фонемі, які не вступають в кореляцію за м'якістю, палаталізуються перед звуком [i]. Перед лабілізованими голосними [o], [y] приголосні огублюються. На А. приголосних голосними ґрунтувався перехід [r], [k], [x] у [ж], [ч], [ш] і [з], [ц], [с] (перша, друга і третя палаталізації) перед голосними переднього ряду в праслов'ян. мові, а на А. голосних приголосними — перехід [e] в [o] після ствердлених шиплячих у давньослов'ян. мові. Розрізняють А. прогресивну, коли на екскурсії (початку артикуляції) наступного звука позначається вплив рекурсії (кінцевої фази артикуляції) попереднього звука, та регресивну — рекурсія попереднього звука пристосовується до екскурсії наступного.

Лит.: Сучасна українська мова. Фонетика. Київ, 1969; Тоцька Н. І. Сучасна українська мова. Фонетика. Орфографія. Графіка. Орфографія. Київ, 1995; Плющ Н. та ін. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Київ, 2002; Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків, 2002.

Н. С. Вербич

Акомодація лінгвокультурна — пристосування співрозмовників як носіїв різних мов і культур одне до одного, внаслідок чого змінюється їхня комунікаційна конгруентність та дистанція між ними.

А. л. відбувається в процесі опанування іноз. мови, цінностей іншої культури. А. л. — важливий чинник інтеграції в сусп-во емігрантів, розвитку туризму як індустрії гостинності тощо. У процесі А. л. розв'язуються (рідше загострюються) проблемні ситуації, що виникають у процесі *адаптації лінгвокультурної* суб'єкта, що має несхожі, розбіжні нац.-культ. стереотипи, моделі поведінки, уявлення про мовний етикет, порівняно з носіями чужої для нього культури, до якої він адаптується.

Залежно від обраної *комунікаційної стратегії*, розрізняють А. л. позитивну і негативну. А. л. позитивна є конвергентною: учасники діалогу зближуються. У процесі міжкульт. діалогу мовець, вдаючись до стратегії згладжування суперечностей, максимально пристосовується до партнера, наближуючись до прийнятного для того стилю спілкування. Він підлаштовується під інтонацію, акцент, темп мовлення співрозмовника, повторює вживані ним діалектні слова тощо. А. л. негативна є дивергентною: учасники діалогу віддаляються. Учасник, вдаючись до стратегії конкуренції, уникнення, втечі, відходить на максимальну дистанцію від партнера.

Він акцентує на тому, що його мова і мовлення, а також культура є несхожими співрозмовникові, чим підкреслює соц. дистанцію або висловлює нехвалення. А. л. негативна в процесах міжкульт. комунікації зазвичай спостерігається рідше. Спрямованість А. л. при спілкуванні представників різних груп залежить від того, як одна група ставиться до іншої.

Лит.: Giles H., Coupland N. Accommodating language // Language: contexts and consequences 1991. Milton Keynes, 2001; Boylan P. Cross-cultural Accommodation through a Transformation of Consciousness // Cultus: the Journal of Intercultural Mediation and Communication. London, 2009. Vol. 2.

С. В. Оборська

Акомодація політична — процес пристосування суб'єкта політики до вимог, які висуває об'єкт; одна із форм *адаптації політичної*. А. п. спричиняє бажання зберегти або збільшити політ. вплив, навіть відмовляючись від основоположних ідеол. цінностей і принципів своєї політ. діяльності. Вірогідність того, що суб'єкт політики змінюватиме свої базові принципи (якщо їх дотримання потенційно загрожує досягнутому статусу), зростає пропорційно зі збільшенням впливу відповідної політ. організації і розвитку її структури. Переважна більшість сучас. політ. діячів схильна до А. п. Напр., формуючи свої передвиборчі програми, вони орієнтуються на дослідження громад. думки та очікування електорату.

Лит.: Lijphart A. The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands. Berkeley, 1975; Wengert N. Political and Social Accommodations: The Political Process and Environmental Preservation // Natural Resources Journal. 1971. Vol. 11. No. 3.

О. В. Михайлич

Акомпанемент (франц. accompagnement — супровід) — 1) Музичний супровід осн. партії (солістів) або гол. мелодії (соло) вокального чи ін-

Типовий акомпанемент для арії або концерту Моцарта

струментального твору. Виконується оркестром, ансамблем, хором або на окремому інструменті (фортепіано, бандурі, баяні тощо). 2) П е р е н о с н о — дії, що супроводжують якусь подію, створюють обстановку для того, що відбувається.

Аконіт (*Aconitum*), борець, тоя — рід рослин родини жовтецевих. Рід А. налічує бл. 300 видів рослин, розповсюджених по Пн. півкулі Землі. Багаторічні трав'янисті рослини з високим (50–150 см) стеблом, пальчатороздільними листками. Квітки фіолетові, сині, білі, жовті, зрідка строкаті, неправильної форми, що нагадують шолом з опущеним забралом. Цвітіння — з липня до кін. вересня. Плід — листянка. Рослини роду А. отруйні, всі частини рослини містять алкалоїд аконітин (надає кореням рослин характерного запаху, що нагадує запах хрону або селе-ри), отруйні також пилок, нектар і мед бджіл, які брали взятку з А., який нерідко спричиняє отру-

ення бджіл. Отрута А. проникає крізь шкіру, тому під час роботи з представниками роду А. рекомендують використовувати гумові рукавички. Отруйність А. залежить від місця зростання, посилюється з Пн. на Пд. Незважаючи на отруйність, деякі види А. вирощують як декоративні. Рослини роду А. використовують у медицині. Часто А. входить до складу рецептів нар. медицини, що є дуже небезпечним через високу отруйність рослин. В Україні в Лісостепу зростає 17 видів, більшість — у Карпатах і Прикарпатті. Чотири види роду А. занесено до ЧКУ: А. опушеноплодий (*A. lasiocarpum*), А. Бессера (*A. besselianum*), А. Жакена (*A. jacquinii*), А. несправжньо-протиотруйний (*A. pseudanthora*). За давньогрец. міфом, А. виріс з крапель отруйної слини триголового стража пекла пса Цербера, якого Геракл вивів з підземного царства Аїда на землю. Назва «борець» походить від скандинав. легенди про те, що рослина виникла на місці загибелі бога Тора від укусів отруйного змія. У давнину мисливці змащували соком А. стріли під час полювання на великих хижаків: вовків, пантер, барсів; звідси походять народні назви: «вовчий корінь», «вовкобій». У Стародавніх Греції і Римі А. отруювали засуджених до смерті. Існує легенда, що Тамерлан був отруєний соком А., яким просочили його тюрбетейку.

Лит.: Мазнев Н. И. Энциклопедия лекарственных растений. Изд. 3-е. Москва, 2004; Андреева И. И., Родман Л. С. Ботаника. Изд. 3. Москва, 2005; Chan T.Y. Aconite poisoning // Clin Toxicol (Phila). 2009. April. Vol. 47. Iss. 4.

Аконкагуа — найвища гора в Америці (висота — 6962 м, найвища точка за межами Азії, в пд. і зх. півкулі), розташована в центр. частині Анд (Головна Кордильєра) у провінції Мендоса на Зх. Аргентини на кордоні з Чилі в Південній Америці. Утворилася в результаті субдукції (підсування) літосферної плити Наска (розташованої в сх. частині Тихого ок.) під Південноамериканську плиту (включає континент Південна Америка і Пд.-Зх. частину Атлантичного ок.) протягом геологічно недавнього альпійського орогенезу (кінець мезозою — кайнозой). Гора є найвищим в світі батолітом — великим інтрузивним масивом. А. обмежена гірськими хребтами Вальє-делас-Вакас (на Пн. і Сх.) та Вальє-де-лос-Оркнес-Інферіоре (на Пд. та Зх.). Складена з андезитів (магматичних вулканічних гірських порід серед. складу) гору оточують сім льодовиків (загальна площа зледеніння — 80 км²), найбільшими з

Аконіт Жакена
(*Aconitum jacquinii*)

Аконкагуа

яких є пн.-сх. (або Льодовик Поляків) і сх. (Льодовик Англіїців). Пн. і зх. схили А. відносно пологі, а пд. бік — стрімка скеляста вкрита кригою стіна. Гора перебуває на тер. «Провінційного парку А.», перед сходженням на неї альпіністи повинні придбати пропуск у місцевої влади парку; за сезон (грудень–березень) вершину зазвичай штурмують 6–7 тис. туристів. Пік вперше був підкорений (14.01.1897) швець. альпіністом М. Зурбрігеном (1856–1917). На А. загинули близько 140 альпіністів, переважно через ускладнення висотної хвороби, падіння, серцеві напади і гіпотермію (переохолодження).

Лит.: Fitzgerald E. A. On Top of Aconcagua and Tupungato // McClure's magazine. 1898. Vol. 12. No. 1.

А. С. Івченко

А-кóнто (італ. a conto — в рахунок платежу) — 1) Вид попереднього розрахунку, що є авансовою оплатою імпортером рахунків експортера за продані товари. 2) Часткова виплата боргу, для якого настав термін погашення.

Акоп Мегапарт (15–16 ст.) — вірменський першодрукар. Біографічних відомостей про А. М. бракує. Припускають, був священиком або купцем. Назвав себе «Мегапарт» (грішній). Видавнича діяльність А. тривала менше трьох років. 1512 надрукував у Венеції «Урбатагирк» («Книга

Акоп Мегапарт. «Ахтарк» (м. Венеція, 1513)

п'ятниці»), з якої розпочинається історія вірм. книгодрукарства. «Урбатагирк» — збірник із медицини, до якого увійшли рецепти та молитви за хворих, стародавні писання, міфи, цитати філософа Григора Нарекаці тощо. Книга складається із 124 нумерованих сторінок, 4 ілюстрацій; надрукована у дві фарби — чорною та червоною. 1513 А. М. видав ще 4 книги: «Патарататетр» («Служебник»), «Парзатумар» (церк. календар із передбаченнями на 36 років), «Ахтарк» (астрол. трактат), «Тагаран» («Пісенник»). Останній — один із найвідоміших першодруків А., де зібрано твори популярних середньовічних вірм. поетів Ованеса Тлкуранці, Фріка, Мкртича Нагаша та ін. А. М. виготовляв книги з якісних матеріалів; сторінки прикрашав орнаментами. На прикінцевих сторінках друкував власну марку — хрестоподібний знак із лат. літерами D. I. Z. A. До виявлення книг А. М. вірм. першодрукарем вважався *Абгар Днір*.

Лит.: Hacıyan A. J., Basmajian G., Franchuk E. S. The Heritage of Armenian Literature: From the eighteenth century to modern times. Detroit, 2005.

Ако́рд (італ. accórdо — узгодженість, злагожденість) — одночасне звучання кількох (не менше

трех) різних за висотою звуків. Найпоширенішими є А. терцевої побудови, складові звуки яких розташовані (або можуть бути розташованими) за терціями. А. терцевої побудови, який складається з трьох звуків, зветься тризвук, з чотирьох — септакорд, з п'яти — нонакорд, з шести — ундецимакорд (зустрічається рідко, як і А. з 7 звуків). Кожний звук А. має свою назву: нижній — основний тон, або прима. Решта звуків розташовується терціями вгору і зветься — терцевий тон (терція), квінтовий тон (квінта), септимовий тон (септима), ноновий тон (нона). Кожний звук А. можна перенести в іншу октаву, подвоїти, потроїти. При цьому А. зберігає свою назву, крім тих випадків, коли основний тон переходить в середній або верхній голос (обертання акорду). А. терцевої побудови є основною складовою гармонії. Найпростішим видом А. є тризвук. Існують 4 види тризвуків: мажорний, мінорний, збільшений, зменшений.

«Акорди» — перша антологія української лірики 2-ї пол. 19 ст. Видані «Українсько-руською видавничою спілкою» 1903 у м. Львові, в друкарні *Наукового товариства імені Тараса Шевченка*. Упорядник і редактор І. Франко. Містить твори 88 поетів пошевченківської доби. Ілюстрував «А.» Ю. Панкевич. У доборі та упорядкуванні ілюстратив. матеріалу брав участь І. Труш. Кліше для друку іл. виготовлено у фотолітографічному закладі Е. Тжемеського (Львів). Спеціально для «А.» створено кілька великих тисненям. Мист. цінність становлять форзаци й заставки з рослинними мотивами, віньетки та кінцівки з мініатюрними краєвидами, сценами на побутові теми, геом. орнаментами. Під впливом львів. *сецесіону* виконано ініціали, якими оформлено бл. половини поезій.

Б. З. Якимович

Акордеон (франц. accordéon, нім. Akkordeon, від Akkord — акорд, співзвучність) — загальна назва пневматичних язичкових інструментів різноманітних конструкцій, що мають з правого боку клавіатуру клавішного типу, рідко — кнопочну, діапазон якої сягає 4 октав у середньому й

Акордеон

високому регістрах. З лівого боку у А. розташована кнопочна система готового акордового акомпанементу в усіх тональностях, де 1-й ряд — допоміжний бас, 2-й ряд — осн. бас, 3-й — мажорні тризвуки, 4-й — мінорні тризвуки, 5-й — домінантсептакорди, 6-й — зменшені септакорди. Назва А. відома з 1829, коли віденський органний майстер К. Даміан дав їй удосконалений ним гармоніці. У процесі еволюції А. набув розгалуженої системи регістрів (бл. 40), що надають

звучанню різноманітних забарвлень. Від 1830-х інструмент поширився в усій Європі та Пн. Америці. У Росії на базі кнопочної версії А. 1907 моск. майстром П. Стерліговим виготовлено інструмент з 4 рядами клавіш для правої руки, який названо «баян» (на честь легендарного співаця Бояна зі «Слова про Ігорів похід»). А. широко використовується у самодіяльному та профес. мист-ві.

Лит.: Charuhas T. The accordion. New York, 1955; Dastych J., Pomykajczyk M., Akordeon. Warszawa, 1959; Das Akkordeon. Leipzig, 1964; Akkordeon od A do Z. Kraków, 1966; Мирек А. Из истории аккордеона и баяна. Москва, 1967; Мирек А. Гармоника. Прошлое и настоящее. Москва, 1994; Давидов М. Київська академічна школа народно-інструментального мистецтва. Київ, 1998.

М. Я. Кузич

Акосмізм — 1) Теологічне та філософське вчення, що ґрунтується на твердженні про нікчемність навколишнього світу. 2) Концепція неіснування фізичного світу (в цьому значенні А. часто ототожнюють із *спіритуалізмом*). Згідно з А., світ не має самостійного буття поза Божеством. На думку І. Гегеля, пантеїзм Б. *Спінози* може бути названим А., оскільки Б. *Спіноза* за вірить лише в Бога і стверджує: «Чим більше ми пізнаємо одиничні речі, тим більше пізнаємо Бога».

А. постає в новозавітних книгах, зокрема, в Одкровенні Іоанна Богослова протиставляється світ та Отець, минуність світу і вічність Божої любові: «Не любіть світу, ані того, що в світі. Коли любіть хто світ, у тім немає любові Отцівської, бо все, що в світі: пожадливість тілесна, і пожадливість очам, і пиша життєва — це не від Отця, а від світу. Минається і світ, і його пожадливість, а хто Божу волю виконує, той повік пробуває!» (1 Івана 2:15-17).

А. сповна розкрився в індійській філософії (веданті); елементи А. виявилися в *гностицизмі*, *неоплатонізмі*.

Є. А. Харьковецько

Акоста, Уріель (лат. Acosta, Uriel; справжнє ім'я — Габріель да Коста, Адам Ромес; 1585, м. Порту, Португалія — 1640, м. Амстердам, Голландія) — філософ, раціоналіст, скептик, теологічний критик і вільнодумець. Нар. у сім'ї маранів (євреїв, які переважно під політ. тиском прийняли християнство), отримав католицьку освіту й виховання, але у 29-річному віці оголосив про намір повернутися до іудаїзму як віри пращурів, для чого переїхав у Нідерланди, де панувала віротерпимість. 1616 пише як послання венец. равінам «Тези проти традиції», у яких виступає проти низки равінів, настанов, а зрештою і проти встановлення будь-яких нових реліг. законів після утвердження Мойсеевих. За цю працю був підданий *херему* («малому» відлученню від общини). 1624 опубл. працю «Дослідження традиції фарисейів у порівнянні з писаним законом та відповідей брехливому наклепнику Самуїлу да Сільва», у якій проголошує смертність людської душі, заперечуючи загробне життя, визначає смисл людського існування із земного. На його думку, душа — це «тваринні духи» у крові людини, вона має природне походження. За цю працю А. засуджено до офіційного відлучення від общини, усі його книги знищено. 1633 на прохання А. відлучення знімають.

Однак філософ не відрікся від своїх ідей, за що у цьому ж році його вдруге офіційно відлучено від общини. 1640 відлучення знато, А. пройшов принизливий обряд каяття, після якого покінчив життя самогубством. Філософ визнавав зверхність законів сусп-ва («законів людської природи») на основі природного розуму над реліг., вроджений закон любові над ближнім є загальнолюдським і не залежить від реліг. настанов. Божество — це лише найвищий принцип, закладений у природі. Висловив сумнів у божественному походженні Біблії, заперечував релігії Одкровення, які спотворили й замінили собою природну релігію. Ідеї А. знайшли продовження у філософії Б. Спінози.

Лит.: Луппол И. Уриэль Дакоста . О смертности души человеческой. и др. произв. Москва, 1958; Tradizione e illuminismo in Uriel da Costa. Fonti, temi, questioni dell'Exame das tradições phariseas. Macerata, 2016.

В. М. Слюсар

Акр (англ. acre, від староангл. æser — зоране поле) — земельна міра, яка застосовується в низці країн, що використовують англійську систему мір (у Великій Британії, США, Канаді, Австралії, Ірландії, Індії та ін.), і становить 4840 кв. ярдів або 43560 кв. футів. Історично А. позначав площу землі, яку обробляв за день один селянин з одним волом. Міжнар. символ А. — ac. Як одиниця виміру А. не має встановленої форми. До прийняття метричної системи мір низка країн в землемірстві послуговувались власними офіційними А., які відрізнялись за розміром. 1959 США та п'ять країн Співдружності Націй домовились вважати, що ярд становить 0,9144 м, а отже, А., названий міжнар., складає 4046,8564224 кв. м (бл. 40 % га). В США також застосовують амер. А. (US survey acre), який несуттєво відрізняється від міжнар., та для спрощення обрахунків і маркетингу — т. з. будівельний А. (Builder's acre) площею 40000 кв. футів (≈ 3716 кв. м).

Лит.: Величко О. М., Віткін Л. М., Гордієнко Т. Б. Основи метрології. Київ, 2010.

Акредитація (франц. accreditation, від лат. accredere — довіряти) — 1) Процедура, за якою держ. акредитаційний орган (орг-ція) в документальній формі засвідчує правочинність і компетентність конкретної юрид. або фіз. особи здійснювати певний вид діяльності (проведення експертиз, спец. досліджень, вимірювань, оцінювання нерухомого майна, оцінка відповідності тощо). Правові, орг. та екон. засади акредитації органів з оцінки відповідності в Україні визначає Закон «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» (2001).

2) У міжнародному праві — сукупність дій, пов'язаних із наданням особі повноважень представляти д-ву в іншій д-ві в статусі керівника дипломатичної установи (посольства, консульства) або представляти д-ву в міжнар. орг-ції. Зак-вом України передбачена А. представництва дипломатичної установи — процедура отримання в МЗС України посвідчення про акредитацію представництва на тер. України, а також А. персоналу, членів сімей і видачі дипломатичної або службової картки.

В. П. Нагребельний

3) У медіадіяльності — реєстрація представників засобів масової інформації, незалежних журналістів при органах держ. влади, керівних орга-

нах політ. партій або інших об'єднань громадян. А. сприяє виконанню професійних журналістських обов'язків, зокрема гарантує можливість безперешкодно записувати й передавати інформацію, проводити інтерв'ю, отримувати коментарі тощо. Якщо журналіст перевищує свої права або не виконує обов'язків, його А. може бути припинена за рішенням органу, який його акредитував. А. журналістів та ін. працівників ЗМІ регулюється Законами України «Про інформацію», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», іншими нормативно-правовими актами.

4) А. освітньої програми — процедура, в результаті якої офіційно підтверджується відповідність якості освітніх послуг, що надаються вищим за розробленою ним програмою, чинним держ. вимогам, освітнім стандартам. А. освітніх програм провадить Нац. агентство із забезпечення якості вищої освіти — колегіальний орган, уповноважений на реалізацію держ. політики у сфері забезпечення якості вищої освіти. Рішення щодо А. освітньої програми ухвалюються за результатами акредитаційної експертизи та на підставі експертного висновку. Сертифікат про первинну А. освітньої програми видається строком на 5 років, при другій та наступних А. — строком на 10 років.

А. освітніх програм регулюється Законом України «Про вищу освіту» (2014), Постановою КМ України № 1117 (від 23.12.2015) «Про затвердження форми сертифіката про акредитацію освітньої програми, порядку оформлення, переоформлення, видачі, зберігання та обліку таких сертифікатів», ін. документами.

Т. С. Крайнікова

Акредитив (франц. accredatif, від лат. accreditivus — довірчий) — письмове доручення однієї кредитної установи (банку) ін. установі про виплату певної грошової суми фіз. або юрид. особі. А. бувають грошові й товарні. Грошовий А. є іменним документом, який видається банком особі, що внесла певну суму і бажає одержати її повністю або частинами в ін. нас. пункті чи за кордоном протягом певного строку. Товарний А. використовується як форма безготівкових розрахунків за товари, роботи і послуги як у внутр., так і в міжнар. торговому обігу. Розрахунки за зовн.-екон. договорами, укладеними суб'єктами підприємницької діяльності України всіх форм власності, предметом яких є товари, роботи або послуги, здійснюються відповідно до Уніфікованих правил та звичаїв для документарних акредитивів Міжнар. торговельної палати (в ред. 1993).

В. В. Луць

Акредитування (від лат. accredere — довіряти) — у міжнар. праві процес призначення і вступ на посаду глави дипломатичного представництва. Його найважливіші етапи — запит акремана (згоди країни перебування) і вручення вірчих грамот. Дипломатичні представники приступають до офіційного виконання своїх обов'язків і вважаються акредитованими при главі іноз. д-ви або її міністрі закорд. справ з моменту вручення вірчих грамот (для послів та посланників) чи листів від своїх міністрів за-

корд. справ (для повірених у цих справах). Проте ще до призначення акредитуєча д-ва має, як це передбачено Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 (ст. 4), «перекопатися у тому, що держава перебування дала агреман на ту особу, яку вона має намір акредитувати як главу представництва в цій державі». Агреман необхідний лише для глави дипломатичного представництва, решту його членів акредитуєча д-ва призначає на свій розсуд, але за умови необхідної нотифікації країни перебування про прибуття цих осіб у присвоєному їм званні. Щодо призначення військ., військ.-мор. та військ.-повітр. аташе у багатьох країнах існує порядок, який, власне, означає вимогу одержання агремана, оскільки д-ви перебування часто просять, щоб прізвища цих аташе їм повідомлялися завчасно. В Україні постановою ВР «Про порядок призначення глав її представництв в іноз. д-вах та при міжнар. орг-ціях: глави представництв призначаються Указом Президента України за поданням міністра закорд. справ, погодженим з К-том ВР України у закорд. справах і зв'язках із СНД; керівники торг.-екон. місій при дипломатичних представництвах в іноз. д-вах призначаються наказом міністра зовн.-екон. зв'язків і торгівлі, погодженим з К-том ВР України у закорд. справах і зв'язках із СНД та з міністром закорд. справ; МЗС інформує К-т ВР у закорд. справах і зв'язках із СНД про кандидатури на посади глав консул. представництв України та глав військ. аташатів при дипломатичних представництвах України в іноз. д-вах.

У розширеному розумінні термін «А.» застосовується у практиці реєстрації та прикріплення журналістів, які висвітлюють роботу міжнар. або внутрідерж. форумів, установ тощо.

К. К. Сандровський

Акреція (лат. accretio — приріст, збільшення) — процес збільшення розмірів неорганічного тіла шляхом його нарощування по периферії роздробленою або деформованою, розплавленою, розчищеною речовиною з навколишнього простору.

1) В астрофізиці — процес падіння речовини на масивне космічне тіло з навколишнього середовища під дією сили тяжіння. А. є обов'язковою

стадією формування зір, планет та ін. небесних тіл. При утворенні зорі А. відбувається із навколишнього середовища (газопилової хмари) на згущення — центр конденсації, з якого формується протозоря. За умов достатньої маси народжується зоря. Залежно від режиму течії речовини до центру тяжіння виділяють такі типи А.: а) сферично-симетрична А. — виникає, коли масивне тіло практично не рухається щодо навколишнього середовища й речовина середовища не має значного моменту обертання, тобто швидкість у напрямі гравітуючого тіла значно перевищує тангенціальну (у перпендикулярному напрямі) швидкість. Оскільки відхилення від сферичної симетрії можуть бути суттєві, таку А. часто називають квазісферичною; б) циліндрична А. — відбувається, коли швидкість масивного тіла відносно середовища дорівнює або перевищує швидкість звуку й речовина середовища не має моменту обертання. За таких умов процес А. відбувається в конусі, розташованому позаду тіла й обмеженому ударною хвилею. Цей конус значно більший за зору, тому доля речовини, що стикається з об'єктом безпосередньо, дуже мала; в) дискова А. — виникає у разі А. речовини, що має певний момент обертання, достатнього для утворення акреційного диску навколо зорі-акретора. Напр., перетікання речовини на акретор — компактний об'єкт (*білий карлик, нейтронна зоря, чорна діра*). Такі об'єкти відповідно класифікують як немагнітні катаклізмичні, мало-масивні рентгенівські та масивні рентгенівські подвійні системи. Ці осн. типи А. можуть бути присутніми у комбінаціях. Двохпотокова А. здійснюється, коли спостерігається й дискова, і квазісферична А. одночасно.

Лит.: Липунов В. М. Астрофизика нейтронных звезд. Москва, 1987; Andronov I. L., Richter G. A. V 361 Lyrae — an exotic binary system with a 'hot spot' between the components? // Astronomische Nachrichten. 1987. Vol. 308. No. 4; Андронов І. Л. Гравімагнітні ротатори в катаклізмичних подвійних системах // Журнал фізичних досліджень. 2008. Т. 12. № 2.

І. Л. Андронов, Л. Л. Чинарова

2) У вулканології — злипання лавових бомб при вулканічних викидах або нарощування лавових куль на поверхні лавового потоку (напр., лави Гавайських о-вів) при налипання нових кількостей лави навколо затверділого її уламка.

3) У геології — розростання континенту шляхом додавання і матеріально-структурних перетворень кори океанічних сегментів у кору континентальну. Розрізняють: концентричну А. з послідовним нарощуванням з околиць старого континент. ядра все більш молодими оболонками — Пн. Америка, Австралія; агломеративну А. з об'єднанням в моноліт різних за віком і розміром континент. мас з авт. внутр. структурою — Євразія.

4) У літології — мінеральне новоутворення в осадовій породі (осаді), що зростає від центру зародження до периферії в результаті послідовного додавання ззовні або перерозподілу в навколишній породі (осаді) речовини, що утворює конкреції (крем'яні, фосфоритові, залізо-марганцеві та ін.)

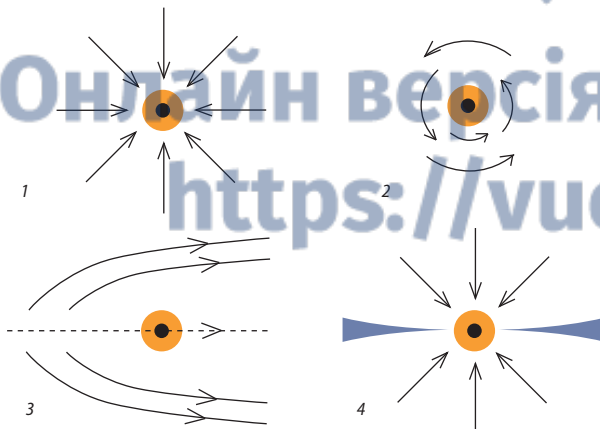
Лит.: Вертикальна аккреція земної кори: фактори і механізми / Ред. М. Леонов. Москва, 2002; Свинко Й. М., Сивий М. Я. Геологія. Київ, 2003.

А. С. Івченко

5) У міжнародному праві — природне збільшення території держави шляхом тривалого процесу

Акреція.

- 1 — Сферична;
- 2 — Дискова;
- 3 — Циліндрична;
- 4 — Двохпотокова

су нагромадження (під впливом течії води) піску у дельті ріки чи внаслідок появи острова вулканічного походження у межах територіальних вод. У відкритому морі такі острови (вони мають підніматися над рівнем води, тобто не покриватися нею під час припливу) включаються до тер. д-ви, яка першою нотифікувала про це ін. д-ви, за умови, що останні не висловили істотних заперечень. Надалі щодо таких нових тер. діє доктрина т. з. іст. правопідстав. При цьому за Конвенцією ООН по мор. праву 1982 острови, які є непридатними для підтримання життя людини чи для самостійної госп. діяльності (скелі), не мають своїх виключних (мор.) екон. зон і континент. шельфу (ст. 121). Якщо ж явище А. спостерігається у межах тер. вод, воно може впливати на переміщення уперед мор. кордону прибережної д-ви. Можливе також природне збільшення тер. однієї д-ви за рахунок іншої внаслідок, напр., зміни русла ріки чи нагромадження ґрунту новою течією. Проте це потребує врегулювання між суміжними д-вами. З погляду міжнар. права і практики (зокрема, України) держ. кордон проходить, як правило, на судноплавних річках по середині гол. фарватеру, або тальвегу, а на несудноплавних — по їх середині. У разі зміни тальвегу відбувається відповідна зміна лінії кордону, тоді як при відхиленні в той чи той бік русла несудноплавної річки кордон залишається на середині старого русла, навіть коли воно висохло. Для того щоб кордон пролягав по новому руслу, треба заздалегідь передбачити це угодою або укласти таку угоду за фактом природних змін.

Лит.: Міжнародне право / Ред. М. В. Буроменський. Київ, 2006.

К. К. Сандровський

Акрівія (від грец. ἀκρίβεια — точність, ретельність) — принцип вирішення церковних питань із позиції точної відповідності рішення букві догмату, що застосовується у *православ'ї*. А. передбачає незмінність догматів віри. Принцип А. означає, що всі питання, пов'язані з внутрішнім змістом віри, сутність існування церкви як інституції, повинні вирішуватися відповідно до незмінної букви церк. вирошення. Натомість, питання ритуалів, зовн. боку реліг. життя, залежно від обставин може вирішуватися як відповідно до принципів А., так і згідно з принципом *ікономії* (відмови від точного виконання канонічних приписів у реліг. практиці з метою фіз. порятунку членів церкви).

У церк. праві (див. *Канонічне право*) поєднання А. і ікономії є базовим методом правового регулювання. Поєднання А. та ікономії можна вважати аналогічним до поєднання принципів законності й доцільності відповідно у праві. Вибір А. або ікономії як методу правового регулювання залежить як від характеру питання, що підлягає регулюванню, так і від волі осіб, які здійснюють застосування норм церк. права.

Лит.: Давыденков О. Догматическое богословие. Москва, 1997.

О. І. Предко

Акрилова кислота — найпростіша ненасичена карбонова кислота $\text{CH}_2 = \text{CH} - \text{COOH}$. Безбарвна рідина з різким запахом, густ. $\rho = 1049 \text{ кг/м}^3$, $t_{\text{кип}} = 141^\circ \text{C}$; легко полімеризується з утв. поліакрилової к-ти; змішується з водою, спиртом і

ефіром. У пром-сті А. к. добувають з ацетилену, а також з етиленціангідрину. А. к. та її похідні використовуються на вир-ві суперабсорбентів, акрилових емульсій, для просочення тканин і шкіри, як сировина для штучних волокон і акрилатних каучуків, буд. сумішей та клеїв тощо. У вир-ві *скла органічного* та інших *пластичних мас* широко застосовуються поліакрилати — полімери ефірів А. к.

Лит.: Ластухін Ю. О., Воронов С. А. Органічна хімія. Львів, 2006; Черних В. П., Зіменковський Б. С., Гриценко І. С. Органічна хімія. Харків, 2008; Гупало О. П., Тушницький О. П. Органічна хімія. Київ, 2010.

Акрилонітрил — органічна сполука,

нітрил акрилової кислоти. Безбарвна рідина з характерним запахом, отруйна, $t_{\text{кип}} = 77,3^\circ \text{C}$. А. розчинний у воді, змішується з більшістю органічних розчинників, легко полімеризується. Одержують А. взаємодією ацетилену з ціаністо-водневою к-тою або при сумісному каталітичному окисненні пропілену й аміаку. Використовують для вир-ва хім. волокон (нітрону), пластичних мас, синтетичних каучуків тощо.

Акрітова, Єлла Олексіївна (12.08.1934, с. Ялта, тепер смт Первомайського р-ну Донец. обл., Україна) — концертно-камерна співачка (лірико-колоратурне сопрано), педагог, засл. арт. України (з 1993). Закінчила вокальний ф-т Київ. держ. консерваторії (тепер Нац. муз. академія) ім. П. Чайковського (клас Н. Захарченко, 1963). Солостка Київ. держ. філармонії (1963–1968), капели Укр. респ. телебачення і радіо (1968–1971). З 1972 — асистент, з 1974 — викладач класу камерного співу, з 1988 — доцент Київ. консерваторії. З 1995 проживає у м. Ашкелон (Ізраїль). Як співачка і педагог мала значний вплив на розвиток укр. камерного вокального мист-ва (1965–1995). Її концерт. репертуар охоплював твори (понад 1000) композиторів різних епох і стилів. Притаманні співачці широта естет. поглядів, висока загальна й муз. культура надали їй творчості чіткої концепційної спрямованості — популяризувати маловідому й забуту класику та найкращі твори сучас. укр. композиторів. Уперше в Україні брала участь у виконанні кантат Й. С. Баха, творів Дж. Качіні, Г. Перселла, Ф. Луцаскі, Ф. Шуберта, К. Дебюссі, М. Равеля, Б. Бріттена, сучас. композиторів Росії, Болгарії, Польщі, Чехії, Угорщини та ін., інтерпретувала сучас. музику, проспівала практично весь укр. камерний репертуар для сопрано. Багато композиторів писали музику, розраховуючи на її виконання, — Л. Дичко, Ю. Тищенко, І. Карабиць, В. Кирейко, Л. Колодуб, М. Скорик, М. Жербін, О. Костін, О. Ківа, Б. Фільц, М. Сильванський та ін. А. — постійна учасниця автор. концертів, концертних програм, пленумів, з'їздів, декад мист-ва тощо, гастролювала в різних містах кол. СРСР, Болгарії, Німеччини. Характерні риси її виконавського стилю полягають у музикальності, культурі співу, досконалому володінні голосом, особливий чутливості до поет. слова, глибинному психологізмі, гнучкому володінні муз. декламацією, а також у витонченій барвистості звукоутворень. Частина виконавського репертуару зберігається у фонд. записках Укртелерадіо (понад 150 творів), на 9 платівках всесоюз. фірми грамзапису «Мелодія». Поміж учнів А. —

Акрітова Єлла Олексіївна

В. Лук'янець, В. Гришко та ін. Упорядкувала 4 збірки вокальних творів. Дипломант Респ. конкурсу вокалістів ім. М. Лисенка (1963). Лауреат премії ім. М. Лисенка (1988).

Г. В. Карась

Акрі (португал. Acre) — штат на Пн. Зх. Бразилії. Адм. ц. — м. Ріу-Бранку. Пл. — 164 124 км². Нас. — 804 тис. осіб (2015, оцінка), густота нас. — 4,5 особи/км². Назва штату походить від назви р. Акрі, що в перекл. з мови індіанців означає «ріка кайманів». Спочатку тер. штату належала Болівії, проте після низки військ. конфліктів 1903 тер. відійшла до Бразилії. 1962 федеральний тер. А. надано статус штату. Поділяється на 2 мезорегіони, 5 мікрорегіонів і 22 муніципалітети.

Штат розміщений у Пн. регіоні країни, межує зі шт. Амазонас на Пн. та Рондонія на Сх., а також із Болівією на Пд. Зх. й Перу на Пн. Зх. Рельєф — переважно рівнинний у межах Амазонської низовини. На кордоні з Перу розміщені гори Серра-ду-Дівізор (Контамана), максимальна висота яких досягає 609 м. Осн. ріки — Журуа, Пурус, Акрі.

Акрі. Собор Богоматері Слави з м. Крузейру-ду-Сул

Клімат — екваторіальний із дощовим жарким літом і менш дощовою зимою. Середньорічна т-ра — +26 °С. Кількість опадів — 1800–2400 мм. На тер. А. ростуть вічнозелені тропічні ліси. А. — один із найменш заселених штатів Бразилії. Нас. розміщено нерівномірно, переважно в долинах рік. Місцеве індіанське нас. проживає в

Акрі. Пам'ятник Хосе Пласідо де Кастро (м. Ріу-Бранку)

резерваціях. Найбільші міста — Ріу-Бранку (308,5 тис., 2010), Крузейру-ду-Сул (55,3 тис., 2010), Сена-Мадурейра (25 тис., 2010), Тарауака (19,3 тис., 2010).

У А. видобувають золото. Вирощують маніок, кукурудзу, цукрову тростину, рис, сою, квасолю,

бавовну, арахіс, ананаси, томати, цитрусові. Збирають натуральний каучук, бразильські горіхи, плоди пальми асаї. Також у А. займаються розведення великої рогатої худоби, свиней, овець, коней. Популярними заняттями є лісозаготівля, рибальство, полювання. Судноплавання на ріках Журуа й Акрі.

Пам'ятки: Нац. парк Serra do Divisor (1989); в м. Ріу-Бранку: Площа Plácido de Castro, відома як Площа революції; Старий ринок (1920-ті); Палац Ріу-Бранку, сучасний іст. музей (1930); собор Богоматері із Назарету (1959); Федеральний ун-т А. (1971); міжнар. аеропорт «Presidente Médici» (1999); Парк материнства (2002); підвісний пішохідний міст Жоакіма Меседо (2006); у м. Крузейру-ду-Сул: портова станція (1912); Собор Богоматері Слави, Catedral de Nossa Senhora da Glória (1957); міжнар. аеропорт Крузейру-ду-Сул (1970).

Лит.: Tocantins L. Estado do Acre: geografia, história e sociedade. Rio de Janeiro, 1984; Гомеш Ж. Кто спасет амазонскую сельву? // Вокруг света. 1989. № 7; ACRE. Governo do Estado do Acre. Programa Estadual de Zoneamento Ecológico-Econômico do Estado do Acre. Zoneamento Ecológico-Econômico do Acre Fase II : documento Síntese — Escala 1:250.000. Rio Branco, 2006; Acre em Números 2013. Rio Branco, 2013.

В. Й. Лажник

Акроб'ятка (від грец. ακροβάτης — ходити навшипінки) — 1) Вид спорту, який об'єднує кілька груп вправ, зокрема 2 основні: стрибкову А. (різноманітні акробатичні стрибки) і силову А. (стійки, мости, піраміди). Акробатичні вправи виконують поодинокі, з партнером і групами, з використанням спец. приладів (трамплін, батут тощо) або без них.

А. була відома вже у Стародавньому Єгипті, Греції, Римі, Китаї, Японії. Як вид спорту розвивається в Україні з 1938. Звання «Заслужений майстер спорту» з А. першим в СРСР було присвоєно укр. спортсменам — неодноразовим чемпіонам СРСР — братам А., В., В. Тишлерам та В. Мотузенкові. У 1976 проведено перший чемпіонат світу з А.; серед чемпіонів — жіноча пара (Н. Тищенко і М. Кухаренко, м. Київ).

Спортивна А. в Україні має офіційне визнання. Федерація спортивної А. України (засн. 1948) входить до складу Укр. федерації гімнастики (з 1991). А. — неолімпійський вид спорту. Команда України бере участь у міжнар. змаганнях, вибoryючи провідні місця. Серед її здобутків, зокрема: третє місце на чемпіонатах світу 1994 (м. Пекін, КНР), 1995 (м. Зелена Гура, Польща), 1996 (м. Риза, Німеччина), 1999 (м. Гент, Бельгія), 2008 (м. Глазго, Шотландія), 2010 (м. Вроцлав, Польща); друге місце на чемпіонатах світу 1997 (м. Манчестер, Велика Британія), 1998 (Мінськ, Білорусь); перше місце на чемпіонатах Європи 1993 (м. Антверпен, Бельгія), 1997 (м. Баунатал, Німеччина), друге місце на чемпіонатах Європи 1994 (Зелена Гура), 1995, 1996 (м. Риза, Німеччина); 1999 (м. Зелена Гура, Польща). Серед провідних спортсменів-акробатів України: Д. Байн, Г. Демиденко, В. Жердева, Ю. Заверюха, А. Ковпоша, О. Косенко, В. Ляпунов, О. Мойсейчева, С. Павлов, С. Петров, А. Сафонов, Ю. Степченко, Н. Суріна, Ю. Тишлер, О. Чабаненко, С. Чижевський, Г. Церищенко.

2) Вид фізичних вправ типу гімнастичних, які широко застосовують як спеціальні допоміжні

засоби в багатьох ін. видах спорту — у спортивній гімнастиці, стрибках у воду, у футболі, волейболі, баскетболі, фігурному катанні на ковзанах та ін.; для тренування льотчиків та космонавтів.

3) Акробатичне мистецтво — один із жанрів циркового та естрад. мист-ва; демонстрування номерів, що ґрунтуються на майстерному володінні тілом, високому розвитку сили та спритності. Акробатичне мист-во було відоме у стародавніх Єгипті, Греції, Римі, Візантії. За часів Київ. Русі акробат. етюди, вправи тощо використовували *скоморохи*. Починаючи з 18 ст. поширилася в цирках. А. поділяється на партерну, повітряну та еквілібристику. Характерними напрямками А. є динамічна А. (темпова), в основі якої — прийоми перевертання тіла (сальто, піруети, перекати тощо) і статична А., що будується на принципі збереження рівноваги тіла в різних положеннях. На практиці часто обидва різновиди органічно поєднуються, утворюючи єдину худ. композицію. Партерна А. об'єднує усі різновиди, виконувані в партері: стрибкову — сукупність індивід., парних та групових стрибків у різних конфігураціях, зокрема через перешкоди (бар'єри, машини, людей тощо), та за допомогою спец. пристосувань (батут, трамплін); плечову — участь у номері щонайменше трьох виконавців, які стрибають на плечі один одному; силову — переважно силові трюки (стійки на руках, балансування на голові, силова рівновага); пластичну (найдавніший різновид А.) — поєднання силових, скульптурно-пластичних та фігурно-композиційних елементів завдяки особливій гнучкості тіла; вольтижну — перекиданні нижніми партнерами верхніх, які роблять різні стійки і сальто; кінну — виконання артистами трюків, комбінацій на конях. Повітряна А. має два різновиди: акробати на рамці та акробати на штамберті. Рамку або штамберт використовують як опору для елементів силових акробатики. Еквілібристика поділяється на партерну (ручний еквілібр, еквілібр на першах, драбинах, перехідний драбині, вільностоячій драбині, кулі, котушках, дроті, канаті, велосипеді) і повітряну (штейн-трапе і еквілібристика на канаті під куполом). Залежно від профілю і використовува-

Акробатика

Циркова акробатика

них засобів артисти поділяються на акробатів-вольтижерів, плечових, стрибунів-ексцентриків, акробатів «ікарійських ігор», каскадерів, кінних, силових, темпових, повітряних, акробатів з підкидними дошками, велофігуристів, канатохідців, клоунів-стрибунів тощо. Серед відомих

українських артистів цирку та естради — акробати В. Ю. і В. В. Лазаренки, В. В. Довейко, В. М. Максимов, А. А. Мозговий, А. Г. Стеценко, С. С. і О. С. Ялові, В. Г. і М. Г. Французови. Елементи А. використовують і усіх ін. жанрах цирку та їх різновидах (гімнастика, жонглювання, клоунада, дресировання тощо), а також як постановочний прийом у театрі.

Лит.: Прокопюк С. П. Вдосконалення структури та змісту музично-акробатичних композицій у процесі багаторічної підготовки спортсменів. Київ, 1999. Игнатенко А. М. Акробатика. Москва, 2013; Сосина В. Ю., Нетоля В. А. Акробатика для всех. Киев, 2014.

Акробатичний рок-н-рол — вид спорту, що поєднує елементи спортивного танцю, спортивної акробатики, високий темп і технічно складну форму рухів. Не входить до програми Олімпійських ігор. А. р. створено на поч. 1970-х швейц. хореографом Р. Сагарроу, який об'єднав специфічні рок-н-рольні танцювальні рухи зі спортивною акробатикою. В 1974 4 країни (Італія, Франція, Німеччина та Швейцарія) заснували Європейську рок-н-рольну асоціацію (ЕРРА), до якої згодом приєдналися Австрія, Голландія, Данія та Швеція. Після приєднання Канади до Європ. асоціації рок-н-ролу, вона була перейменована у Всесвітню асоціацію рок-н-ролу (WRRRA). З 1977 А. р. став окремим видом спорту. 1984 шляхом об'єднання WRRRA з Всесвітньою асоціацією джазового танцю (FMDJ) утв. Всесвітню конфедерацію рок-н-ролу (WRRRC). Від 1994 WRRRC — асоційований член Міжнар. федерації спортивного танцю. 1995 її визнано Виконавчим комітетом *Міжнародного олімпійського комітету*. Всесвітня конфедерація рок-н-ролу щороку організовує чемпіонати Європи, світу, кубки світу з А. р. та бугі-вугі, чемпіонати Європи та світу з лінді-хоп. До складу Всесвітньої конфедерації рок-н-ролу входить 36 країн. Україну в ній представляє Федерація А. р. України (ФАРРУ) (засн. 1991, член WRRRC з 1992).

В Україні змагання відбуваються за «Всеукраїнськими правилами (регламентом) з А. р.». Відповідно до них учасників змагань розподіляють на три категорії за рівнем складності програми («А» — найскладніша, «С» — найпростіша). Міжнар. офіційні змагання відбуваються за правилами WRRRC. Згідно з ними учасників розподіляють на вікові категорії («юнаки» — від 8 до 14; «юніори» — від 12 до 17; «В» — партнерка від 14 років, партнер — від 14 років; «основний клас» — партнерка від 15 років, партнер від 16 років). Окремо організовуються змагання з особисто-командного заліку — серед команд-формейшн (категорія «юніори-формейшн», «жіночий»-формейшн). Змагання з бугі-вугі в особистому заліку проводяться за двома категоріями: «юніори» — до 16 років, «основний клас» — партнерка від 14 років, партнер від 14 років; в особисто-командному заліку — «формейшн-бугі» — вікових обмежень немає. ФАРРУ щороку проводить всеукр. рейтингові змагання з А. р., кубки України, Чемпіонат України серед пар і команд «формейшн». Спортсмени ФАРРУ беруть участь у міжнар. змаганнях, кубках світу і Європи, чемпіонатах. В Україні двічі відбувалися міжнар. змагання з А. р.: Кубок світу (2001, м. Київ) і Чемпіонат Європи серед юнаків і юніорів (2003, м. Київ). Укр. спортсмени — неодноразові переможці та призери світових та європей-

ських турнірів із А. р. У 2005 в Національному університеті фізичного виховання і спорту України відкрито відділення А. р.

І. М. Соронович

Акровірш, акростіх (грец. *ἄκροστιχίς*, від *ἄκρος* — крайній і *στίχος* — вірш, рядок) — поетичний твір, у якому початкові літери кожного рядка при читанні згори вниз, утворюють слово або фразу. З'явився в давньогрец. і давньорим. поезії, активно культивували поети *еллінізму*, *Відродження* та *барокко*. А. часто використовують як спосіб засвідчення імені автора чи адресата твору. В укр. поезії відомий із сер. 16 ст. (присвята-сентенція в латиномовній «Еклозі» Григорія Чуя, русина з Самбора), набув популярності в 17 ст. («Плач на смерть Григорія Желиборського», 1615; «Лямент» Д. Андреевича, 1628; «Имнологія» П. Беринди, Т. Земки, 1630; «Своядія» Г. Бутовича, 1642; «Небесний Арктос» С. Яворського, 1690 та ін.). У 18 ст. традиція А. продовжується у творчості Р. Мироновича, М. Козачинського, О. Падальського, авторів «Богогласника» та ін. У новій укр. лірі А. писали Л. Глібов, В. Самійленко. У лірі 20 ст. вони характерні здебільшого для сатир. і дит. поезії. Рідше, ніж А., трапляються вірші, у яких слово чи фразу складають останні (телевірш) або середні (мезовірш) літери кожного рядка. Багато А. опубл. у книгах «Аполлонова лютюня. Київські поети XVII–XVIII ст.» (1982); «Українська поезія. Кінець XVI — початок XVII ст.» (1978), «Антологія української поезії», т. 1 (1984).

В. О. Шевчук

Акродерматит (від грец. *ἄκρος* — кінцівка та *δέρμα* — шкіра) — група захворювань шкіри з ураженням переважно найвіддаленіших від середньої площини тіла ділянок кінцівок. Етіологія А. не з'ясована. Розрізняють декілька видів А.: атрофічний хронічний, ентеропатичний, пустульозний. Перебіг А. атрофічного характеризується появою на тильному боці ступень і кистей у ділянці колінних і ліктьових суглобів застійно-синюшною еритемою (згодом може поширюватись на всю кінцівку), яка іноді супроводжується ущільненням шкіри та утворенням фіброзних вузлів. Хворіють дорослі, частіше жінки. А. ентеропатичний розвивається в ранньому дит. віці; для нього характерні висипання на шкірі навколо рота, на кінцівках і близько ануса, облісіння, блефарит, діарея, затримка росту, виснаження. Захворювання триває роками з короткими спонтанними ремісіями. Без лікування можливий летальний результат. Для А. пустульозного характерна поява на гіперемованій шкірі долонних (або підошовних) і тильних поверхнях рук (рідше — ніг) невеликих пустул; згодом спостерігається тьмяніння, деформація та відпадання нігтів; може спостерігатись дисемінація висипів по всьому тілу. Захворювання триває роками з короткими ремісіями.

Літ.: Коляденко В. Г. Шкірні та венеричні хвороби. Полтава, Київ, 2006; Червяк П. І. Медична енциклопедія. Вид. 3-тє, доп. Київ, 2012.

Акройд, Пітер (англ. Ackroyd, Peter; 05.10.1949, м. Лондон, Велика Британія) — прозаїк, поет, літ. критик. 1971 із відзнакою закінчив Кембридж. ун-т. 1973 дебютував у лірі як поет, у 1970–1980-х опубл. кілька поет. зб. 1982 видав

перший роман — «Велика лондонська пожежа» («The Great Fire of London»). У цьому й наступних романах А. реальні факти життя відомих осіб, що стали персонажами його творів, вплітає у вигадану сюжетну канву. У своїх творах звертається до образів таких діячів, як Ч. Діккенс, К. Маркс, Дж. Мілтон та ін. У фантаст. романі «Листи Платона» («The Plato Papers»; 1999) А. змальовує спроби відтворення історії 20 ст. у далекому майбутньому, порушуючи тему некоректності знань про минуле, ґрунтованих лише писемними джерелами. Крім того, А. опубл. наук.-популяр. книжки про Е. Паунда, Томаса Мора, В. Шекспіра, а також соц. історію м. Лондона тощо. Нагороджений Орденом Брит. імперії, член Королів. літ. т-ва.

Та.: The Plato Papers. London, 1999; The Clerkenwell Tales. New York, 2005; У к р. п е р е к л. — Клеркенвельські оповіді. Харків, 2011.

Літ.: Євтушенко С. Постмодерністські експерименти в романі Пітера Акройда «Журнал Віктора Франкенштейна» // Іноземна філологія. 2014. Вип. 126. Ч. 1; Chalupský P. A Horror and a Beauty: The World of Peter Ackroyd's London Novels. Prague, 2016.

Акротрофія [від грец. *ἄκρος*, тут — кінцівка і *τρόφος* (τροφή) — великий] — збільшення розмірів кистей, стоп, щелеп та ін. органів, спричинене надмірною секрецією гормону росту — *соматотропіну*. Пов'язана з порушенням регуляції діяльності передньої частки *гіпофіза*, спричиненої найчастіше *аденомою* гіпофіза. Таке порушення в ранньому віці може призвести до гігантизму; в дорослому віці супроводжується грубими змінами зовнішності (збільшення носа, надбрівних дуг, губ, язика, нижньої щелепи, кистей і стоп, потовщення і складчастість шкіри, діастема — розширення міжзубних проміжків), появою низького грубого голосу (внаслідок потовщення голосових зв'язок і розширення параназальних синусів). Лікують А. гормональною терапією або хірургічно. На А. страждав М. Тіє — француз, реслер, якого вважають прототипом мультиплікаційного героя Шрека.

Акротеланізм (від грец. *ἄκρος*, тут — кінцівка і *μελανізм*) — одна з форм неповного *альбінізму*, спадково зумовлене забарвлення, за якого шкіра і волосся на тлубі тварини мають значно менше пігменту, забарвлені набагато світліше, ніж вуха, морда (т. з. маска), хвіст, лапи (темніші зони тіла наз. «пойнти»). Приклад А. — забарвлення кішок колор-пойнт (т. з. сіамське), горностаєвих кролів. Нерівномірне забарвлення при А. зумовлене тим, що інтенсивність вироблення пігменту залежить від температури певної ділянки тіла: що нижча температура, то темнішою стає шерсть, отже, на холодніших морді, вухах, кінцівках, хвості шерсть темна, а на решті тіла — світла. Причиною А. є мутація в локусі Colour, тож А. генетично детермінований (ген *c*), успадковується як рецесивна ознака. Проявляється лише у гомозиготному стані й успадковується від обох батьків (які можуть мати ін. забарвлення, коли ген перебуває в гетерозиготному стані). При А. тварини народжуються майже білими, адже в утробі матері вони розвиваються за постійно високої температури. Пойнти темнішають поступово від трьох перших годин після народження і упродовж першого року життя, коли за зниження температури тіла в певних ділянках

Акройд Пітер

поступово активізується процес проникнення пігменту в волоски: спочатку — ніс, вуха, маска, пізніше — кінцівки і хвіст. Тварини із забарвленням колор-пойнт, які живуть у холоді, мають темніший тон осн. забарвлення, ніж ті, яких утримують у теплому приміщенні.

Лит.: Шустрова И. В. Кошки: генетика и племенное разведение. Москва, 1997; Pino J., Pontius J., Cooper GM. etc. Specifying and Sustaining Pigmentation Patterns in Domestic and Wild Cats // Science. 2012. Vol. 337. Iss. 6101.

Я. О. Межжеріна

Акронім (від грец. ἄκρος — крайній, ὄνυα, ὄνυα — ім'я) — *аббревіатура*, що складається з перших літер або звуків слів твірної словосполучення. При творенні А. простежується свідоме прагнення уподібнити їх за милозвучністю до звичних нескорочених слів мови, що інколи призводить навіть до повної омонимії, напр.: АМУР (автоматична машина управління і регулювання), КАСКАД (клас автоматизованих систем комплексного аналізу документів), МАРС (машина автоматичної реєстрації і сигналізації), БОР (батарея оптичної розвідки). А. поширені в професійній, наук.-тех. мові (АСОД — автоматизована система обробки даних, НАФК — нафтофурканкарбонна кислота, ПАСК — параміносаліцилова кислота), звідки вони проникають до літ. мови [бер — біохім. еквівалент рентгену (одиниця вимірювання доз опромінення)].

Н. Ф. Клименко

Акрополь (грец. ἀκρόπολις — верхнє місто) — укріплена частина давньогрецького міста, розташована на височині, т. з. верхнє місто. Зазвичай А. був місцем первинного поселення, навколо якого розвивалось т. з. нижнє місто. А. відіграв роль прихистку для громадян міста під час воєн. А. — спочатку фортеця, з 8 ст. до н. е. — реліг., культ.-громад. центр. У А. зазвичай будували храми богів — покровителів міста. Найвідоміший у світі Афі́нський А., розташований у м. Афінах (Греція) на пагорбі Акрополіс (висота пагорба — 156 м над рів. м., довжина — бл. 300 м, ширина — 170 м). Афі́нський А. складається з двадцяти одного іст. об'єкта. Від масштабного комплексу збереглися у різному стані руїни

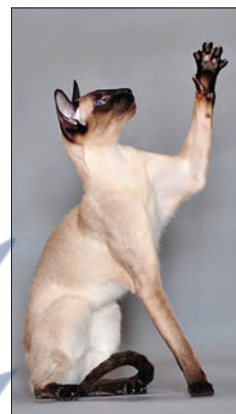
кількох храмів — Парфенона, храму Ніки Аптерос і Ерехтейона, а також Театру Діоніса, Одеона Ірода Аттічного та ін. Гол. пам'яткою є Парфенон (438 до н. е.) — величний храм, присвячений Афіні Діві. Пропілеї Афі́нського А. (437–432 до н. е., арх. Мнесікл) — парадний вхід до храмового комплексу, утворений колонадами. Афі́нський А. на сьогодні є археол. заповідником із музеєм (див. *Акрополя музеї*) і об'єктом Світової спадщини ЮНЕСКО.

На тер. України відомі А. античних держав Північного Причорномор'я. На вершині г. Мітрідат у м. Керчі розташовувався А. Пантікапея — центр, укріплена частина міста з міцними оборонними стінами і баштами. В середині — важливі храми і громад. споруди. На схилах — квартали з одно- чи двоповерхових кам'яних споруд. Поряд із містом розташовувався *некрополь* — місто мертвих. А. Пантікапея був найбільшим архіт. комплексом на Боспорі.

Лит.: Крижицький С. Д. Архітектура античних держав Північного Причорномор'я. Київ, 1993; Античні пам'ятники Криму. Київ, 2004; Археологія України / За ред. Л. Л. Залізняка. Київ, 2005.

О. М. Березовський

Акрополя музеї (грец. Μουσείο Ακρόπολης) — художній музей (*гліптотека*) у м. Афіни. Відкрито 1874 в Акрополі; до 2009 функціонував у приміщенні, яке збудував 1865–1874 арх. П. Калкас. Його створено для збереження артефактів, виявлених під час розчищення Акрополя від тур. забудови після звільнення Греції від осман. неволі. Розширення музею було одним із кроків для збереження храмів Акрополя, реалізованих після доповіді ЮНЕСКО (1971), у якій констатували загрозу повного руйнування пам'ятки античної культури внаслідок забруднення повітря. На рішення про буд-во нового музею вплинули перемовини з урядом Великої Британії щодо повернення скульптур, вивезених на початку 20 ст. лордом Елджином. Уряд Греції провів 1976–2000 чотири конкурси на проект буд-ва А. Як основу схвалено проект швейц. арх. Б. Чумі, за участі грец. арх. М. Фотіадіса. 14.10.2007 буд-во завершено, однак відкрито А. лише 20.06.2009. Нова будівля музею є трирівневим (не враховуючи

Акромеланізм у кішки

Афі́нський акрополь

Акрополя музей. «Кора у пеплосі»

цокольний поверх) скляним паралелепіпедом, розташованим біля пд. підніжжя Афін. Акрополя, заг. пл. 25 тис. м² і експозиційною 14 тис. м². У музеї бл. 4 тис. експонатів, переважно скульптури, від монументальних до рельєфних. До нового приміщення передали частину кераміки і бронзи, яку до цього зберігали в Нац. археол. музеї. Центр. місце в зібранні належить скульптурі з Афін. Акрополя, а також частинам фризу Парфенону роботи Фідія. Крім великої колекції мармурової скульптури та скульптури з місцевого вапняку, представлено дрібну теракотову й бронзову пластику, а також кераміку. А. м. має п'ять відділів: галереї «Схилів Акрополя», галереї архайки, галереї Парфенону, колекції скульптури з Пропілеї (437–432), храмів Ерехтейона (421–410) і Ніки (427–423, за ін. даними 437–415) та постійної виставки скульптури «Від 5 ст. до н. е. до 5 ст. н. е.». У галереї «Схили Акрополя» зібрано артефакти, виявлені археологами навколо пагорбу Акрополя, на якому за часів античності були розташовані храми Діоніса й Асклепія, святилище Німфи, театр Діоніса, а також майстерні. У цій галереї експонують керамічні вироби, зокрема, декоративні вази, посуд. У галереї архайки зібрано скульптуру від 7 ст. до н. е. до 479 до н. е. (480 Акрополь зруйнували перси). Тут, зокрема, представлено скульптури, які залишилися від першого, найдавнішого храму, та від другого, попередника Парфенону, т. з. Гекатомпедона («Стофутовий»), спорудженого на поч. 6 ст. до н. е. і зруйнованого 480 до н. е. під

Акрополя музей. «Юнаки з вазами»

час греко-перс. війн. Серед вотивної скульптури цього періоду в галереї є кілька кор, серед найвідоміших — «Кора у пеплосі» (530 до н. е.),

Акрополя музей. Нова будівля музею

«Кора Антенора» (525–510 до н. е.), «Хіосська кора» (бл. 520 до н. е.) і «Кора з очима сфінкса» (500 до н. е.). Справжнім шедевром, виставленим у цій самій галереї, є Мосхофор (бл. 570 до н. е.). Галерея Парфенону (храм збудовано 447–

443 до н. е., арх. Іктін і Каллікрат) розташована на третьому поверсі музею. У ній експонують фризи Парфенону: зовн., виконаний за канонами доричного ордеру, та іонійський, що оточував наос. Фриз довжиною 160 м і 1 м заввишки складається з 115 блоків і нараховує 378 фігур і деталей та 227 тварин, переважно коней. 50 м фризу експонує А., 80 м — Брит. музеї, один блок — Лувр, ін. фрагменти — музеї міст Палермо, Ватикану, Відня, Мюнхена, Копенгагена і Вюрцбурга. Із 92 метоп доричного фризу Парфенону збереглося 17, виконаних у техніці високого рельєфу. В А. є оригінальний фрагмент скульптур Фідія: із пн. фризу — «Вершники» і «Юнаки з вазами», сх. фризу — «Посейдон, Аполлон і Артеміда». Один із найкращих експонатів А. — рельєфна плита з парапету храму Ніки, на якій зображено богиню, що розстібує сандалю на правій нозі. Каріатиди (кори) Ерехтейона було перенесено до музею через значні пошкодження, викликані кислотними дощами, крім однієї, представлені в Брит. музеї, до якого вона потрапила серед ін. шедеврів грец. мист-ва, вивезених лордом Елджином до Великої Британії 1801. У пн. крилі першого поверху Галереї постійно діє виставка «Від 5 ст. до н. е. до 5 ст. н. е.» з експозицією вотивної та портретної скульптури класич., еллін. і рим. періодів. Серед скульптури класич. періоду рельєф «Меланхолійна Афіна» (бл. 460 до н. е.); голова статуї Артеміди роботи Праксителя (330 до н. е.); голова статуї Олександра Великого (Македонського) (336 до н. е.), автор якої, імовірно, Леохар (або Лісіпп).

Лит.: Ривкин Б. И. Античное искусство. Москва, 1970; Греция: храмы, надгробия и сокровища / Пер. с англ. Москва, 1997; Блаватський В. Грецька скульптура. Москва, 2008.

О. М. Гончарова

Акросо́ма (від грец. *ἄκρος* — верхній, крайній і *σῶμα* — тіло), апікальне тільце, перфораторій — утвір *сперматозоїда* більшості тварин, розміщений на передній частині його головки. Має вигляд мембранного пухирця здебільшого чашоподібної або списоподібної форми. Зовн. мембрана А. межує з клітиною мембраною сперматозоїда, внутр. — з ядерною мембраною. А. містить гідролітичні ферменти (сукупність цих ферментів наз. спермолізином), за допомогою яких сперматозоїд розчиняє мембрану яйцеклітини в місці свого проникнення. Під час

Акросома

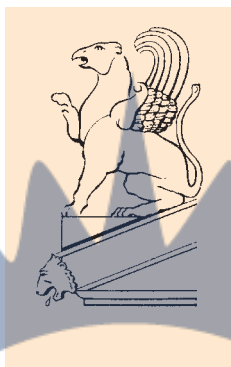
запліднення під впливом особливих сигнальних речовин оболонки яйцеклітини відбувається т. з. акросомна реакція — різновид *екзоцитозу*. Під час акросомної реакції зовнішня мембрана А. і клітинна мембрана зливаються, з А. вивільняються ферменти, що розчиняють оболонку яйцеклітини, і в неї потрапляють ядро та центріолі сперматозоїда. А. утворюється з *комплексу Гольджі* внаслідок перетворення одного чи кількох його елементів.

Лит.: Держинський М. Е. та ін. Загальна цитологія і гістологія. Київ, 2006.

Акротерій (грец. ἀκρωτήριον — вершина) — скульптурний елемент архітектурного декору, розміщений на різьбках фронтону. А. виник в античній архітектурі (пальмети, грифони, лев'ячі голови), використовувався для оздоблення культових та цивільних споруд у стилях бароко (фігури святих костюлю Фріанара Шарого у смт Шаргороді Вінн. обл., 18 ст.), класицизму (пальмети Одес. археол. музею, 1882–1883), неокласицизму (пальмети на будинку Музею старожитностей та мист-в у Києві, тепер Нац. худ. музей, 1897–1899) та ін.

Акротерій

Акроцентрична хромосома (від грец. ἄκρος — верхній, крайній і *центр*), головчата хромосома — хромосома, в якій *центромера* розташована поблизу одного з кінців, при цьому одне плече хромосоми довге, а ін. — коротке. Центромерний індекс (відношення довжини довгого плеча хромосоми до короткого) перевищує 7; часто А. х. наз. одноплечими хромосомами, хоча ідеально одноплеча хромосома як граничний (крайній) варіант А. х. — це телоцентрична хромосома. У метафазі А. х. мають звичайно паличкоподібну форму, оскільки друге дуже маленьке їхнє плече на цій стадії здебільшого не розпізнається. Деякі А. х. мають т. з. супутники — круглі або видовжені тільця, з'єднані з рештою хромосоми тонкою хроматиною ниткою; їх ще наз. «супутничними хромосомами».

Лит.: Стрельчук С. І., Демідов С. В. та ін. Генетика з основами селекції. Київ, 2000; Тоцький В. М. Генетика. Вид. 3. Одеса, 2008; Коряков Д. Е., Жимулев І. Ф. Хромосоми: структура і функції. Новосибірськ, 2009; Ніколайчук В. І., Вакерич М. М. Генетика. Ужгород, 2013.

В. А. Кунах

Акроцефалія (від грец. ἄκρος — найвищий і κεφαλή — голова), акроцефалія акрокранія, оксіцефалія, піргоцефалія, баштовий череп — аномалія розвитку черепа внаслідок передчасного зрощення черепних швів, надмірно витягнута кінцева баштоподібна форма голови. При А. череп має конічну форму, дещо сплюснений в передньо-задньому напрямку, лоб похилий, часто спостерігається збільшення внутрішньочерепного тиску. Іноді А. називають переважання висоти черепа над шириною, не пов'язане з передчасним зрощанням швів.

Я. О. Межжеріна

Акроціаноз (від грец. ἄκρος — кінцівка та κυανός — синій) — синюшне забарвлення дистальних частин тіла: губ, стоп, кистей рук, мочок вух і кінчика носа; шкіра в цих місцях холодна на дотик. А. зумовлений збільшенням кількості відновленого гемоглобіну в крові їх підшкірних венул і капілярів. А. не є самостійним захворюванням; у клініці найчастіше зустрічається як симптом гемодинамічної недостатності правої частини серця. Крім того, А. може бути зумовлений отруєнням лікарськими препаратами або отрутохімікатами, спазмом периферичних судин, порушенням функції симпатичної нервової системи.

Лит.: Червяк П. І. Медична енциклопедія. Вид. 3-тє, доп. Київ, 2012.

Акрүкс — найяскравіша зірка сузір'я Південний Хрест і дванадцята за яскравістю у просторі нічного неба; має схилення — 63°; найпівденніша

зірка першої величини. А. є системою з трьох зірок, найближчі з яких знаходяться на відстані 321 світлових років від Сонячної системи. Гол. зірка α_1 цієї системи масою приблизно 14 мас Сонця має зоряну величину 1,40 і є спектрально-подвійною зіркою, компоненти якої обертаються однією орбітою з періодом 76 земних днів. Друга за величиною зірка α_2 має зоряну величину 2,09 і масу, що перевищує масу Сонця в 10 разів. α_1 та α_2 обертаються навколо центру мас з періодом приблизно 1500 років і мають мінімальну відстань 430 астрономічних одиниць, тому їх рух майже непомітний. Щодо третьої зірки α_3 , вчені не дійшли спільної думки, чи пов'язана вона гравітаційно з системою А.: за одними даними вона є субгігантом, що входить до системи, за ін. — це окрема спектрально-подвійна зірка. А. ще називають полярною зіркою Пд. півкулі або зіркою *Магеллана*, бо за її допомогою мандрівники визначали напрямок на Пд. А. зображений на прапорах ряду країн Пд. півкулі як одна з зірок Південного Хреста.

Лит.: Майлс Л., Смит А. Тайны Вселенной. Астрономия и космос / Пер. с англ. Л. Гальперштейна. Москва, 2002; Астрономічний енциклопедичний словник / За ред. І. А. Климишина та А. О. Корсунь, Львів, 2003; Климишин І. А., Крячко І. П. Астрономія. Київ, 2003.

Акс, Емануель (англ. Ax, Emanuel; 08.06.1949, м. Львів, тепер Україна) — піаніст, член Американської академії мист-в і наук (з 2007), почесний доктор музики Єльського ун-ту (з 2007), почесний член Філармонічно-симфонічного т-ва Нью-Йорка (з 2011). Батьки А. — польсько-єврейського походження, пережили нацист. концтабори. У 6-річному віці А. почав вчитися грі на ф-но у свого батька, постановника голосів у Львів. оперному театрі. 1957 разом із родиною переїхав до м. Варшави (Польща), а 1959 — до Канади, де займався музикою в юнацькому муз. клубі у м. Вінніпезі. 1961 родина переїхала до м. Нью-Йорку (США), де А. вчився у Джульєрдської школи під керівництвом М. Мунца. 1970 А. закінчив Колумб. ун-т і отримав амер. громадянство.

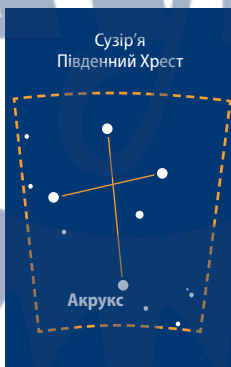
Виступає разом із віолончелістом Йо-Йо Ма, скрипалем І. Перельманом, з Лондонським, Бірмінгемським та берлінським Фестивальним симф. оркестрами, симф. оркестром Кельнського радіо та Молодіжним симф. оркестром Європейського Союзу, із сольними концертами по всьому світу (бл. 100 концертів на рік). У репертуарі — твори Й. Гайдна, В. Моцарта, Л. Бетховена, Ф. Ліста, Ф. Шопена, Й. Брамса, Р. Штрауса, М. Тіппетта, Г. В. Генце, Дж. Адамса, Б. Шенга. З 1990 викладає у Джульєрдській школі (м. Нью-Йорк).

А. — лауреат Міжнар. конкурсу молодих музикантів у м. Нью-Йорку (1973), Міжнар. конкурсу піаністів ім. А. Рубінштейна у м. Тель-Авіві (1974); отримав Премію Е. Фішера (1979), премію «Ехо Класік» (2013). А. — семиразовий лауреат премії «Греммі» (1986, 1987, 1992, 1993, 1995, 1996, 2004).

Лит.: Григорьев Л., Платек Я. Современные пианисты. Москва, 1990; Kaminski B. Emanuel Ax: nie miałem talentu do gry na fortepianie // Gazeta Wyborcza. 2001. 8 stycz.

О. М. Німилевич

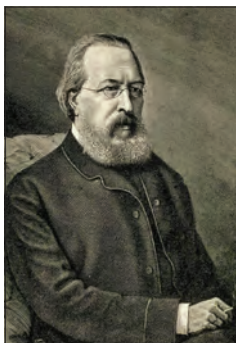
Аксаков, Іван Сергійович (рос. Аксаков, Иван Сергеевич; 08.10.1823, с. Надеждино, тепер Беле-

Акрүкс

Акс Емануель

Аксаков Іван Сергійович

Аксаков. І. М. Крамської.
Аксаков Сергій Тимофійович,
1878

беїв. р-ну Республіки Башкортостан, РФ — 08.02.1886, м. Москва, тепер РФ) — поет і публіцист, один з ідеологів слов'янофільства. Син С. Аксакова. 1842 закінчив Петерб. уч-ще правознавства. У поемі «Волоцюга» («Бродяга»; 1852) відтворив трагедію селянина-кріпака. Автор зб. віршів громадянського звучання «Сил стомлених я довго не жалів...» («Усталых сил я долго не жалел...»; 1856), біогр. нарисів «Ф. І. Тютчев» («Ф. И. Тютчев»; 1874). 1854 і 1856 приїжджав до м. Одеси, 1858 за завданням Рос. геогр. т-ва побував у м. Києві, м. Харкові, м. Полтаві. У листах до рідних описав враження про людей, природу, пісні України. За «Дослідження про торгівлю на укр. ярмарках» («Исследование о торговле на укр. ярмарках») 1858 удостоєний нагород Рос. геогр. т-ва і Петерб. АН. У 1859 у журн. «Русская беседа», який він редагував, надрук. вірші Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати» і «Сон» («На панщині пшеницю жала»). Листувався з М. Максимовичем, М. Костомаровим, Г. Данилевським та ін. Як ідеолог слов'янофільства, був проти виокремлення укр. мови як окремої мови, але водночас не підтримував цензурного тиску на україномовний друк.

Тв.: Полное собрание сочинений: В 7 т. Москва, 1886–1887; Стихотворения и поэмы. Ленинград, 1960; Письма к родным: 1844–1849. Москва, 1988; Письма к родным: 1849–1856. Москва, 1994.

Лит.: Цимбаев Н. И. С. Аксаков в общественной жизни пореформенной России. Москва, 1978.

В. О. Капустін

Аксаков, Сергій Тимофійович (01.10.1791, м. Уфа, тепер Республіка Башкортостан, РФ — 12.05.1859, м. Москва, тепер РФ) — письменник. У 1805–1807 навчався в Казан. ун-ті. Автор мислив. і рибал. оповідань. «Сімейна хроніка» («Семейная хроника»), «Спогади» («Воспоминания», обидва 1856) та «Дитячі роки Багрова-внука» («Детские годы Багрова-внука»; 1858) — своєрідна трилогія, що вплинула на розвиток автобіогр. жанру в рос. л-рі. Залишив спогади «Історія мого знайомства з Гоголем» («История моего знакомства с Гоголем»; 1890). Літ. казка А. «Червоненька квіточка» («Аленький цветочек»; 1858; укр. перекл. — Київ, 1954) стала класичним твором дит. л-ри. А. виявляв інтерес до історії й культури України, перебував у дружніх стосунках із О. Бодяньським, М. Максимовичем, М. Щепкіним та ін. Як цензор Моск. цензурного к-ту, а згодом його голова (1827–1832) сприяв виданню в Москві російськомовної п'єси «Дворянські вибори» («Дворянские выборы») Г. Квітки-Основ'яненка. Допомігав П. Кулішеві в роботі над «Записками про життя Миколи Васильовича Гоголя» («Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя»; 1856). А. близько спілкувався з Т. Шевченком, про що свідчать листи й записи в щоденнику останнього (1858). Повість Т. Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали» (1855–1856, опубл. в уривках 1881, повністю — 1887) відкриває присвята А.: «Посвящаю Сергею Тимофеевичу Аксакову в знак глубокого уважения». Твори А. укр. мовою перекладали А. Хуторян, О. Пархомовська та ін.

Тв.: Собрание сочинений: В 3 т. Москва, 1985–1986; Избранные сочинения. Москва, 1985; У к р . п е р е к л . — Твори. Київ, 1956.

Лит.: Гудзий Н. Письма Шевченко к С. Т. Аксакову // Искусство. 1927. № 2–3; Машинский С. С. Т. Аксаков и

Т. Г. Шевченко // Советская Украина. 1960. № 6; Машинский С. С. Т. Аксаков. Москва, 1973; Лобанов М. С. Т. Аксаков. Москва, 1987.

В. О. Капустін

Акселератор (від лат. *accelerare* — прискорювати) — економічний показник, що характеризує відношення приросту інвестицій у вир-во до викликаного ним відносного приросту доходу, споживчого попиту або готової продукції. А. виражається формулою:

$$V = \frac{I(t)}{Y(t-1) - Y(t-2)},$$

де *V* — акселератор, *I* — інвестиції, *Y* — дохід. А. є кількісним вираженням «принципу акселерації». Модель А. пояснює причини зростання інвестицій в умовах зростання обсягів вир-ва та зменшення в умовах його спаду. Так, зростання попиту спонукає деякі фірми підвищувати обсяги вир-ва продукції та викликає на ринку очікування того, що попит буде зростати і в подальшому. Збільшення обсягів вир-ва підвищує співвідношення між обсягами випуску продукції та задіяними виробничими потужностями, а очікування подальшого зростання попиту формує припущення, що інвестування в оновлення обладнання виявиться вигідним для виробників. Відповідно скорочення попиту на готову продукцію, знижує потребу в інвестиціях. Моделі акселераторного типу допомагають пояснити механізми коливань в обсягах інвестицій в осн. капітал, а також зміни обсягів інвестицій у товарно-матеріальні запаси та незавершене буд-во.

Лит.: Базилевич В. Д. Економічна теорія: Політекономія: Підручник. 9-те вид., перероб. і доп. Київ, 2014; Паршин Ю. І. Аналіз нерівномірностей розвитку національної економіки з визначенням ефектів акселератора і мультиплікатора // Економічний простір. 2014. № 91.

Акселерація, акцелерація (лат. *acceleratio* — прискорення) — прискорення темпів індивідуального розвитку організмів порівняно з минулими поколіннями.

1) В антропології А. — прискорення темпів вікового розвитку дітей і підлітків порівняно з попередніми поколіннями шляхом зсуву *морфогенезу* на більш ранні стадії *онтогенезу*. Термін А. запропонував нім. лікар Е. Кох 1935. У фіз. відношенні А. проявляється збільшенням зросту і маси тіла, прискоренням зростання і дорослішання. Напр., маса тіла дітей у віці 1 року на поч. 21 ст. у середньому на 1–2 кг більше, а зріст — на 4–5 см вище порівняно з аналогічними показниками новонароджених 1920–1930-х; подвоєння маси тіла новонароджених у 1940–1941 відбувалося у віці 5–6 місяців, а в 1965–1973 — у 4–5 місяці; зріст 4–7-річних дітей за кожне десятиліття в середньому збільшується на 1,5 см, 13–15-річних — на 2,5 см. Для А. характерне більш раннє прорізування і зміна на постійні перших зубів; раннє завершення окостеніння скелета (у дівчаток поч. 21 ст. — на 3 роки, у хлопчиків — на 2 роки раніше, ніж у 1920–1930-ті). При А. ставивий розвиток підлітків 21 ст. завершується на 1,5–2 роки раніше, ніж на поч. 20 ст., кожні 10 років менархе у дівчат прискорюється на 4–6 місяців. Відповідно, прискорюється розвиток вторинних статевих ознак. У результаті А. орг-м людини, з одного боку, на

1–3 роки раніше завершує статеве дозрівання, з ін. — пізніше з'являються ознаки старіння (менопауза, андропауза), тож А. пов'язана з подовженням репродуктивного періоду людини. Крім того, в результаті А. зріст нинішнього покоління на 8–10 см вищий у порівнянні з попереднім, відрізняються пропорції тіла (видовження ніг, розширення плечей), помітні морфофункціональні зміни (сильніший розвиток м'язової системи, збільшенням життєвої ємності легенів тощо).

А. особливо виражена серед нас. індустріально розвинених міст. Є кілька гіпотез щодо причин А. На думку більшості учених, А., яку спостерігають упродовж останніх 150 років, зумовлена такими чинниками: а) збільшення тривалості світлового дня за рахунок електричного освітлення; б) поліпшення харчування (нутритивна теорія); в) урбанізація і глобалізація, що сприяють великий процент змішаних шлюбів, серед яких і міжнаціональні, що приводить до гетерозису; г) вплив радіохвиль; д) підвищення температури атмосфери Землі; е) вплив радіації і космічного випромінювання (радіохвильова і магнітна теорії); ж) вплив сонячної радіації (геліогенна теорія); з) циклічні біол. зміни та ін. Існує теорія, згідно з якою А. є ознакою видимої еволюції біол. виду Людина розумна (*Homo sapiens*). Незважаючи на запропоновані гіпотези, переважна більшість питань, пов'язаних з А., вивчена ще недостатньо. Протилежне А. явище — *ретардація*.

2) У біології розвитку А. — прискорення формування окремих частин і органів зародка в ембріональному розвитку [напр., більш ранній розвиток ротового апарату в зародків риб і земноводних (пуголовків), що забезпечує їхнє живлення після вичерпання запасів жовтка].

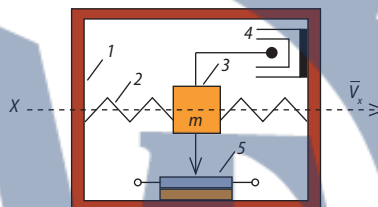
Лит.: Хрисанфова Е. Н. Конституция и биохимическая индивидуальность человека. Москва, 1990; Henneberg M., Louw G. J. Further studies on the month-of-birth effect on body size: Rural schoolchildren and an animal model // American Journal of Physical Anthropology. 1993. June; Boaz N. T. Essentials of biological anthropology. New Jersey, 1999; Hatton T. J., Bray E. Long run trends in the heights of European men, 19th and 20th centuries // Economics and Human Biology. 2010. № 8.

Я. О. Межжеріна

Акселерація в економіці — 1) Дотрокове припинення дії підприємницької угоди. 2) Застереження в кредитній угоді у вигляді зобов'язання довгострокового погашення позичальником несплаченої суми у випадку настання певних умов, наприклад порушення графіку сплати позичальником процентів. 3) Принцип, згідно з яким будь-який приріст або скорочення доходу, кількості готової продукції або попиту вимагає ще більшого приросту чи скорочення інвестицій. Цей принцип сформулювали франц. економіст А. Афтальйон (1913) та амер. економіст Дж. Кларк (1919). У подальшому він був обґрунтований у роботах амер. учених Р. Харрода, П. Самуельсона та англ. економіста Дж. Хікса. Принцип А. застосовують у поєднанні з мультиплікатором Кейнса, який встановлює залежність між приростом доходу та приростом автономних інвестицій:

$Y(t) = A(t) + (1-s)Y(t-1) + v(Y(t-1) - Y(t-2))$, де $A(t)$ — автономні інвестиції, $1-s$ — частка споживання в нац. доході Y , v — акселератор.

Акселерометр (від лат. *accelerare* — прискорювати і грец. *μετρέω* — вимірювати), акселерометр — прилад для вимірювання *прискорення* (перенавантаження) в машинах і системах, що рухаються зі змінною швидкістю, а також для відстеження орієнтації пристроїв відносно напрямку земної гравітації. Основою конструкції А. є чутливий елемент (т. з. сейсмічна маса), який зміщується за рахунок гнучкого зв'язку (пружини) при виникненні прискорення, що призводить до зміни довжини пружини, з'єднаної з потенціометричним перетворювачем, з якого знімається вихідний сигнал, пропорційний прискоренню, що вимірюється. Для запобігання аварій у разі критичних прискорень в А. встановлений *демпфер*, який гасить енергію від ударів чутливого елемента в крайніх його положеннях.

Акселерометр.

Структурна схема

- 1 — корпус;
- 2 — гнучкий зв'язок (пружина);
- 3 — чутливий елемент;
- 4 — демпфер;
- 5 — потенціометричний перетворювач

Відповідно до їхнього застосування (для вимірювання лінійних чи кутових прискорень) А. поділяються на лінійні й кутові. Є також маятникові А. — це лінійні А. з кутовим переміщенням сейсмічної маси. За кількістю вимірюваних складових прискорення А. поділяються на одновісні, двовісні та тривісні, за типом чутливого елемента — на гіроскопічні (сейсмічною масою служить гіроскоп) і негіроскопічні (сейсмічна маса — тверде тіло). За принципом дії розрізняють механічні та електромеханічні А.: у механічних прискорення сприймається маятниковим пристроєм, у якому під його дією виникає відхилення маятника від положення рівноваги, у електромеханічних — тензодатчиком, що змінює свій електричний параметр (опір, індуктивність або ємність) залежно від мех. деформації, пропорційної прискоренню. До А. відносять також вимірювачі прискорень лінійних вібрацій (вібродатчики, віброакселерометри).

А. використовуються в системах навігації і управління літаків, ракет та ін. літальних апаратів, кораблів та підводних човнів; у промислових системах контролю вібрацій верстатів, виробничих ліній та агрегатів; в автомобілях за їх допомогою працюють відеореєстратори, системи розгортання подушок безпеки, антиблокувальні системи гальм, системи курсової стійкості, адаптивні підвіски, адаптивний круїз-контроль тощо. В інформ. технологіях А. застосовують для захисту жорстких дисків під час падіння та струсів: А. віддають головкам читування команду зайняти безпечне положення, що значно знижує ризики пошкодження диску і втрати інформації. У мобільних пристроях А. використовуються для управління розташуванням зображення на моніторі (альбомне чи книжкове), а також для виконання пристроєм певних функцій при зміні його орієнтації в просторі (поворот дисплея, струшування, удар тощо).

Лит.: Алешин Б. С., Афонин А. А., Веремеєнко К. К. и др. Ориентация и навигация подвижных объектов: современные информационные технологии. Москва, 2006; Попович М. Г., Ковальчук О. В. Теорія автоматичного ке-

Аксель Габріель

Аксельбант

Аксельрод Джуліус

рування. Київ, 2007; Современные информационные технологии в задачах наведения беспилотных маневренных летательных аппаратов. Москва, 2009; Лазарев Ю. Ф. Основы теории чувствительных элементов систем ориентации. Київ, 2011; Бортникова В. О. Математическая модель метода нагрузки на чувствительный элемент акселерометра // Автоматизация та комп'ютерно-інтегрована технології у виробництві та освіті: стан, досягнення, перспективи розвитку: Матеріали Всеукр. наук.-практ. Internet-конф. Черкаси, 2015.

К. Л. Торончинова

Аксель, Габріель [дан. Axel, Gabriel; справжнє ім'я — Мерк, Аксель Габріель Ерік (Mørch, Axel Gabriel Erik); 18.04.1918, м. Орхус, Данія — 09.02.2014, м. Багсверд, Данія] — кінорежисер, актор, сценарист, продюсер. З ім'ям А. пов'язують вихід данського кіно на світові екрани. Навчався 1943–1946 у Школі при Королівському данському театрі у м. Копенгагені. 1943–1950 — у Франції, актор париз. театрів, зокрема, театру «Атенеї». З 1950 — режисер данської кінокомпанії «Нордиск фільм». Зняв понад 30 худ. і телефільмів, частину яких — за власними сценаріями. Світове визнання здобув фільм-драма А. «Бенкет Бабетти» [1987, за однойменним романом данської письменниці К. Бліксен; спец. приз екуменічного журі Канського фестивалю, 1987; Премія Амер. кіноакадемії «Оскар» за найкращий іншомовний фільм, 1988; Премія Брит. академії кіно та телевізійних мист-в (BAFTA), 1989; низка премій кінокритиків тощо]. Серед ін. фільмів: «Сага про вікінга» (1966), «Червона мантия» (1967; Технічний приз Канського кінофестивалю, 1967), «Любов» (1970), «Крістіан» (1989), «Принц Ютландії» (1994, за мотивами середньовічної данської хроніки С. Грамматика про принца Гамлета), «Лейла» (2001) та ін. А. — один із 40 найвідоміших кінорежисерів сучасності, які брали участь у створенні оригінального міжнар. проекту, присвяченого 100-річному ювілею кіно (документальна кінострічка «Люм'єр і компанія», 1995). Співпрацював з данським композитором П. Нергором (музика до фільмів «Бенкет Бабетти», «Принц Ютландії»). Спец. прижиттєва нагорода Міжнар. копенгаген. кінофестивалю за внесок у мист-во кіно (2003). Офіцер франц. ордена Почесного легіону (2003).

Лит.: Hjort M., Bondebjerg I. Danish Directors: Dialogues on a Contemporary National Cinema. Bristol, 2003.

Т. Д. Мороз

Аксельбант (від нім. achsel — плече, band — стрічка, тасьма) — 1) Плетений шнур (золотий, срібний або кольоровий нитяний) з металевими наконечниками, який прикріплюють на правій (інколи — лівій) частині мундира під погоном чи еполетом так, щоб з плеча звисали дві довгі петлі і дві кіски з наконечниками. Як складова форми одягу, насамперед, військ., А. відомий з серед. 17 ст. Нині — це приналежність парадної форми одягу особового складу рот почесної варти та учасників військ. парадів збройних сил низки країн. 2) Наплічна нашивка на плечі лакеїв, швейцарів.

А. О. Іваненко

Аксельрод, Джуліус (англ. Axelrod, Julius; 30.05.1912, м. Нью-Йорк, США — 29.12.2004, м. Роквілл, США) — фізіолог і фармаколог. 1949 почав працювати в Нац. ін-ті псих. здоров'я в

м. Бетесда (шт. Меріленд), де 1954 одержав докторський ступінь й очолив відділ фармакології. Спеціалізувався в галузі біохім. механізму дії медикаментів і гормонів та в дослідженні залоз внутр. секреції; виявив механізми, що контролюють утворення і руйнування норадреналіну в нервових клітинах та осн. шляхи його інактивації. Гол. темою досліджень А. були амфетаміни — стимулятори нервової системи, схожі за дією з речовинами групи катехоламінів, які беруть активну участь у фізіол. і біохім. процесах в орг-мі. Роботи А. сприяли дослідженню причин псих. розладів та уточнили механізм дії психотропних речовин, які використовують для лікування шизофренії, маніакальних і депресивних станів. 1970 А. спільно з Б. Кацем та У. фон Ойлером став лауреатом Нобелівської премії з фізіології і медицини за відкриття, що стосуються гуморальних передавачів у нервових закінченнях і механізмів їх зберігання, виділення та інактивації. Серед ін. нагород: премія Нац. наук. фонду (1958), премія Міжнар. фізіол. т-ва (1961), Міжнар. премія Гайрдна (1967), премія за видатні наук. досягнення (Ун-т Джорджа Вашингтона, 1968). Учені звання та посади: чл.-кор. Нім. фармакол. т-ва, почесний доктор ун-ту м. Чикаго, член Міжнар. орг-ції з дослідження мозку, Амер. хім. т-ва, Амер. т-ва з фармакології та експерим. терапії, Амер. т-ва хіміків-біологів.

Пр.: Reduction in the Accumulation of Norepinephrine 3H in Experimental Hypertension // Life Science. 1966. № 5; Biochemical Pharmacology of Catecholamines and Its Clinical Implications // Transactions of the American Neurological Association. 1972. № 96.

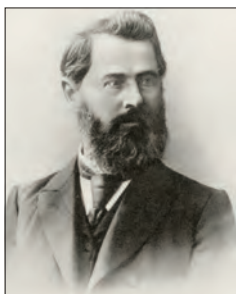
Лит.: Хухо Ф. Нейрохимия. Основы и принципы / Пер. с англ. Москва, 1990; Лауреаты Нобелевской премии. Москва, 1992; Фридман С. А. Евреи — лауреаты Нобелевской премии. Москва, 2000; Николлс Дж., Мартин А. и др. От нейрона к мозгу / Пер. с англ. Москва, 2008.

Я. О. Межжеріна

Аксельрод, Павло́ (Пінхус) Борисович (парт. псевд. Александрович, літ. псевд. Н. Д. Рабочий, Штейнберг; 25.08.1850, м. Почеп, тепер Брянська обл., РФ — 16.04.1928, м. Берлін, Німеччина) — політичний діяч, літератор, один із ідеологів і лідерів меншовизму. Народився в родині корчмаря. Навчався в єврейському Казенному уч-щі в м. Шклові (тепер Могильовська обл., РФ), у гімназії м. Могильова, Ніжин. юрид. ліцеї (тепер Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя), з 1872 — у Київ. ун-ті (тепер Нац. Київ. ун-т ім. Т. Шевченка), де долучився до революційної діяльності. Учасник «ходіння в народ». 1874 — вперше заарештований, втік за кордон, приєднався до гуртка бакуністів, виступав у пресі з анархістських позицій. Попеременно жив в еміграції та в Росії. 1879 — член народницької групи «Чорний передел» («Черный передел»). Перейшов на марксистські позиції. 1883 — один із засновників соціал-демократичної групи «Визволення праці» («Освобождение труда»). Співпрацював у низці зарубіжних соціал-демократичних видань як автор і редактор. Перекладав рос. мовою твори К. Маркса і Ф. Енгельса. Учасник кількох конгресів II Інтернаціоналу.

1900 — член редакції газ. «Искра» і журн. «Заря»; один із керівників «Закордонної ліги революційної соціал-демократії». На II з'їзді РСДРП (1903) — член програмної комісії, один із лідерів меншості, обраний до Ради партії. З 1903 постій-

Аксельрод Павло Борисович

Аксе́нтыєва Зінаїда
Миколаївна

но входив до керівництва меншовиків. Учасник революції 1905–1907. Висунув ідею скликання робітничого з'їзду з метою створення нової соціал-демократичної партії на засадах легальності й реформізму, що стало після поразки революції висхідним пунктом т. з. ліквідаторства. 1908–1911 — редактор газ. «Голос социал-демократы», потім співробітник низки соціал-демократичних видань. Учасник IV–V з'їздів РСДРП, Віденської конференції 1912, на якій оформився т. з. Серпневий блок. Очолював закорд. частину Орг. к-ту (ОК) керівного центру меншовиків. 1914 представляв РСДРП в Міжнар. соціалістичному бюро, брав участь у Циммервальдській (1915) і Кінтальській (1916) міжнар. соціалістичних конференціях. У роки *Першої світової війни* — пацифіст, центрист, обстоював каутськіанське гасло «Ні перемог, ні поразок».

У травні 1917 повернувся в Росію, обраний головою ОК, на об'єднавчому з'їзді (серпень) — головою ЦК РСДРП. Підтримував Тимчасовий уряд. Учасник третьої Циммервальдської конференції в Стокгольмі (вересень 1917). Жовтневу революцію 1917 не сприйняв. У Росію не повернувся. Був ідеологом правої течії в міжнар. меншовизмі, чл. Бюро соціалістичного робітничого Інтернаціоналу. Співробітник низки соціал-демократичних періодичних видань, зокрема, журн. «Социалистический вестник».

Пр.: Рабочий класс и революционное движение в России. Санкт-Петербург, 1907; Борьба за мир и восстановление Интернационала. Петроград, 1917; Пережитое и передуманное. Берлин, 1923. Кн. 1; Письма П. Б. Аксельрода и Ю. О. Мартова, Берлин, 1924; Переписка Г. В. Плеханова и П. Б. Аксельрода: В 2 т. Москва, 1925.

Лит.: Памяти П. Б. Аксельрода // Социалистический вестник. 1928. № 8–9; Политические партии России. Конец XIX — первая треть XX века. Энциклопедия. Москва, 1996.

В. Ф. Солдатенко

Аксе́нтови́ч, Теодор (польськ. Axentowicz, Teodor; 13.05.1859, м. Брашов, тепер Румунія — 26.08.1938, м. Краків, тепер Польща) — живописець. Походив з родини львів. вірмен. Навчав-

ся в мюнхен. Академії мист-в (1878–1882), у м. Парижі (Франція) у франц. худ. Карлюс-Дюрана. Працював у м. Парижі (1882–1895), з 1895 — у м. Кракові (тепер Польща). Малював портрети і картини на теми з життя укр. селян: «Гуцульський похорон» (бл. 1881), «Свято Йордана» (1893, Нац. музей, м. Познань), «Коломийка» (1895, Нац. музей, м. Варшава), «Лірник і дівчина» (1890-ті), «Гуцулка», «Дівчина з глечиком» (три останні — у Львів. картинній галереї). Брав участь у реконструкції та декоруванні Вірм. церкви у Львові, виконав проект нового вітваря з мармуру та мозаїки в абсиді. Був професором Краків. академії красних мист-в, створив худ. школу для жінок (1897). Один із засновників польськ. худ. т-ва «Штука», що займалося орг-цією худ. виставок і продажем картин.

Ю. О. Бірюльов

Аксе́нтыєва, Зінаїда Миколаївна (25.07.1900, м. Одеса, тепер Україна — 08.04.1969, м. Полтава, Україна) — геофізик, астроном. Доктор фіз.-мат. наук (1947). Чл.-кор. АН УРСР (1951). Засл. діяч науки УРСР (1960).

Закінчила фіз.-мат. ф-т Одес. ін-ту нар. освіти (тепер Одес. нац. ун-т ім. І. Мечникова) (1924). Працювала спостерігачем Одес. астр. обсерваторії (1919–1926), обчислювачем-спостерігачем та старшим наук. співробітником Полтав. гравіметричної обсерваторії (1926–1934, 1939–1941). Упродовж 1934–1939 працювала в наук. установах та викладала у вишах м. Москви (актинометричній і метеорол. обсерваторії при Тимирязевській с.-г. академії, Моск. гідрометеорол. ін-ті, метеорол. станції Моск. гідрометеорол. Технікуму). Під час війни виконувала обов'язки директора Полтав. гравіметричної обсерваторії (м. Іркутськ, 1941–1943). Старший наук. співробітник (1943), зав. відділу (1943–1948), вчений секретар (1944–1948), заст. директора (1948–1951) та директор (1951–1969) Полтав. гравіметричної обсерваторії.

Наук. дослідження присвячені вивченню припливних деформацій Землі, питанням прикладної геофізики. Брала активну участь у створенні гравіметричної карти України 1929–1938, провела похиломірні спостереження в Полтаві з горизонтальним маятником Репсольда-Левицького 1930–1941, вивчала припливні явища на оз. Байкал 1941–1943, досліджувала припливні деформації Землі та проводила широтні спостереження, що сприяло орг-ції 1953 на базі обсерваторії Центр. бюро служби широти. Завдяки зусиллям А. Полтав. гравіметрична обсерваторія зайняла одне з провідних місць у світі серед установ, що займаються наук. дослідженням обергання Землі.

Нагороджена орденом «Знак Пошани», медаллю «За трудову доблесть» (1944). Один з кратерів на Венері названо на її честь.

Пр.: Гравіметрическая связь ВИМС с Полтавой // Труды Всесоюзного НИИ метрологии и стандартизации. 1933. Вып. 3 (19); О приливах озера Байкал // Труды Полтавской гравиметрической обсерватории. Киев, 1948. Т. 2; О наклонных работах в Полтаве с 1948 по 1952 г. // Труды третьей Всесоюзной широтной Конференции. Киев, 1954; О работе Полтавской гравиметрической обсерватории в период МГТ и МГС // Информационный бюллетень Международного геофизического комитета. 1961. № 3; Международный геофизический год. О рабо-

Аксе́нтови́ч Теодор. Портрет жінки, 1898

тах Полтавской гравиметрической обсерватории по изучению вращательных движений Земли // Вращение Земли. Материалы расширенного пленума Комиссии по изучению вращения Земли Астрономического совета АН СССР. Киев, 1963.

Лит.: Зинаида Николаевна Аксентьева: [Некролог] // Изв. АН СССР. Физика Земли. 1969. № 9; Зинаида Николаевна Аксентьева // Вісник АН УРСР. 1969. № 3; Зеленюк І. Вона досліджувала Землю: [Про укр. астронома чл.-кор. АН УРСР З. М. Аксентьеву] // Знання та праця. 1981. № 4; Колчинский И. Г., Корсунь А. А., Родригес М. Г. Астрономы: Биографический справочник. Киев, 1986; Корсунь А. Ее имя на карте Венеры // Дзеркало тижня. 2000. 3 березня.

С. В. Старовойт

Аксесуар (франц. *accessoire*, від пізньюлат. *accessorius* — додатковий) — необов'язковий предмет, супутній до чого-небудь; другорядне явище, що супроводжує головне; деталі, які доповнюють що-небудь, створюють фон, обстановку для головного (у живописі, скульптурі, літературі); характерна для чого-небудь ознака. А. одягу — усі предмети, що доповнюють одяг, але ним не є (зокрема хустки, рукавички, віяла, парасолі, сумки, біжутерія тощо); надають образу завершеності. Ці предмети в торгівлі називають галантерейним товаром. А., як і силует костюма, колір, характеризують стиль одягу певної епохи. Напр., у 12–17 ст. ручне дзеркало було обов'язковим А. дами: його носили на шиї на золотих ланцюжках або на поясі, вставляли у віяло тощо. З часом цей А. втратив свою привабливість. А. одягу поділяють на модні (стильові), ділові та функціональні.

У моді А. — предмет, який використовується для доповнення образу або стилю, напр., наручний годинник; відображає модні тенденції. Діловий А. — частина іміджу ділової людини: візитниця, щоденник, органайзер, перова ручка тощо; підкреслює статус людини в суспільстві.

У мобільному зв'язку А. прийнято називати всі комплектуючі до мобільного телефону, напр., зарядний пристрій, футляр, шнурок для носіння телефону на шиї, акумуляторну батарею, прикраси для телефонів, провідні та бездротові гарнітури тощо.

Ігровий А. — частина апаратного забезпечення комп'ютера, яка використовується для гри у відеоігри.

Автомобільний А. (автоаксесуар) — допоміжний предмет або пристосування для автомобіля: чохол на кермо, вішалка одягу на автокрісло, накидка на сидіння, маркер для коліс, відбійник на бампер, автомобільний холодильник, дит. автокрісло тощо.

В інтер'єрі А. — предмети, що гармонізують інтер'єр, такі як ваза, килимок, торшер тощо.

У театрі А. — а) предмет бутафорії або реквізиту; б) театральною мовою А. — предмети, які актор повинен мати при собі, коли виходить на сцену, усе, що стосується костюму, зброї, тощо; в) виконавець третьорядних ролей, зазвичай без слів.

В образотворчому мист-ві А. — другорядні, допоміжні деталі зображення. Худ. мовою термін «А.» означає подобиці худ. твору, що не є невідмінною умовою для виконання сюжету і тому можуть змінюватися на розсуд автора.

У військ. справі А. — необов'язковий (додатковий) елемент прапора.

Лит.: Краткая энциклопедия домашнего хозяйства. Москва, 1959; Орленко Л. В. Терминологический словарь одежды. Москва, 1996.

І. В. Шліхта

Аксесуари невіддільні — предмети тривалого користування, пов'язані з нерухомим майном, що є предметом угоди про заставу. Перелік А. н. повинен бути заздалегідь складеним з метою їх виключення за умов можливого судового позову.

Аксиси (*Axis*) — рід ссавців родини оленевих. У вузькому сенсі відповідно до мол.-філоген. досліджень 2004 рід А. сприймають як монотиповий, що містить один номінативний вид аксис (його ще наз. «читал») (*A. axis*), який поділяють на два підвиди [один живе в Індії, а другий (*A. цейлонський*) — у Шрі-Ланці]. Аксис — тварина з плямистою шкірою, серед. розмірів (самець сягає в холці 90 см і має масу 50–80 кг, самка — 70 см і 25–45 кг відповідно). Забарвлення тіла від золотисто-коричневого до рудого з яскравими білими плямами. Також біле забарвлення на горлі, череві, крижах, внутрішній поверхні ніг і нижні частини хвоста. А. ведуть стадний (до 100 особин) спосіб життя. Удень ховаються від сонця в тіні, найактивніші у сутінках і рано вранці. Тримаються біля водойм, добре плавають. Споживають траву, листки, гілки, кору дерев і чагарників, молоді пагони бамбука, фрукти. Вороги А. — леви, тигри, леопарди, вовки, пітони, крокодили. Серед. тривалість життя в дикій природі становить 5–10 років, у неволі — бл. 22 років. А. занесено до Червоної книги Міжнар. союзу охорони природи. А. інтродукований на Андаманських о-вах, в Австралії, Вірменії, Молдові, Аргентині, Бразилії, Хорватії, Пакистані, Папуа Новій Гвінеї, Уругваї, США (Флорида, Гаваї, Техас). В Україні завезений до Асканії-Нова.

Аксис (*Axis axis*)

За класичною систематикою у широкому сенсі рід А. включає також підвид *Hyelaphus* (за ін. поглядами це окремий рід), який об'єднує чотири види оленів. Олень свинячий, або олень бенгальський [*A. (H.) porcinus*], живе на рівнинах Індії, Індокитаю, Пакистану, Непалу, Бангладеш, Тайланду. Тварина масою 30–50 кг, висота в холці — 60–70 см, темно-коричневе забарвлення, зазвичай з помітним темним ремнем уздовж хребта, влітку — плямисті, хвіст має білий низ, ноги дещо короткі. Назва «олень свинячий» відображає характерну манеру продиратися крізь зарості, схиливши голову вниз, подібно свині, а не перестрибувати перешкоду.

Аксесуар. Віяло

Олень Куля [*A. (H.) kuhlii*] є ендеміком о. Бовеан (Індонезія). Тварина світло-коричневого забарвлення без плям, масою 50–60 кг, висота в холці — 60–70 см. Олень каламіанський [*A. (H.) calamianensis*] — ендемік Каламіанських о-вів (Філіппіни). Тварина коричневого забарвлення без плям (хвіст також без білого кольору), масою 35–50 кг, висота в холці — 60–75 см, активна вночі. Індокитайського оленя [*A. (H.) annamiticus*] розглядають як окремий вид, а іноді — як підвид оленя свинячого, що живе в Китаї, В'єтнамі, Камбоджі, Лаосі, та був винищений у Тайланді. Усі ці види мають статус вразливих і підлягають ретельній охороні. Добре витримують акліматизацію: напр., оленя свинячого інтродуковано до Австралії та Шрі-Ланки.

Лит.: Bhat S. D., Rawat G. S. Habitat use by Chital Axis axis in Dhaukhand, Rajaji National Park, India // *Tropical Ecology*. 1995. Vol. 36. Iss. 2; Di Stefano G., Petronio C. Systematics and evolution of the Eurasian Plio-Pleistocene tribe Cervini (Artiodactyla, Mammalia) // *Geologica Romana*. 2002. Vol. 36. Iss. 311; Pitra C., Fickel J. etc. Evolution and phylogeny of Old world deer // *Molecular Phylogenetics and Evolution*. 2004. Vol. 33. Iss. 3.

Я. О. Межжеріна

Аксінін, Олександр Дмитрович (02.10.1949, м. Львів, тепер Україна — 03.05.1985, м. Золочів Львів. обл., тепер Україна) — художник-графік. Працював у галузі станкової та книжкової графіки, екслібриса. Народився в родині військ. картографа. Змалку виявляв нахил до худ. творчості. 1963–1967 навчався у вечірній худ. школі. 1967 працював художником у Львів. виробничому об'єднанні «Прогрес». 1967–1972 навчався на від-ні «Графіка» в Укр. поліграф. ін-ті ім. І. Федорова (тепер Укр. академія друкарства, м. Львів), який закінчив 1972 за спеціальністю «оформлення та ілюстрація книг». 1972–1973 працював худ. редактором, спочатку в Житомир. обл.

Аксінін О. Д. Ікар, 1979

управлінні у справах вид-в, поліграфії й книжкової торгівлі, а згодом — у вид-ві «Каменяр» (м. Львів). 1973–1974 — на військ. службі. 1974–1977 — художник-конструктор у Львів. худ. відділі проектно-конструкторського бюро Мініс-

терства легкої пром-сті. З 1977 — вільний художник.

З 1974 брав участь у колективних виставках у СРСР і за кордоном. Персональні виставки у Луцьку (1979), в Таллінні (1979, 1985), Лодзі (1981, 1985), Варшаві (1984), Пскові (1985) тощо. А. називали «львівським Дюрером» за бездоганне володіння технікою офорту. 1979 і 1985 був нагороджений Почесною медаллю на Міжнар. біенале «Малі форми графіки» (м. Лодзь). 1981 виконав книжковий знак для 6-ки бенедиктин. монастиря у м. Любіні (Польща). На конкурсі екслібрисів, присвяченому 1500-річчю Святого Бенедикта, цей знак визнано найкращим, 3 примірники екслібриса були подаровані Папі Римському Іоаннові Павлові II. Після цього графічні роботи А. стали відомі серед поціновувачів мист-ва і колекціонерів за кордоном: у Німеччині, Франції, Бельгії, США, ін. країнах, успішно експонувалися на міжнар. виставках.

Мав зв'язки з андеграундом міст Москви і Ленінграду, митцями Балтії. Творчими однодумцями А. були митці й літератори: Д. Пригов, В. Кривулін, І. Кабаков, О. Рабін, Е. Гороховський, Г. Сапгір, Т. Вінт, С. Ейдрігавичюс, В. Макарєнко та ін. На поч. 1980-х письменник В. Кривулін допоміг А. організувати кілька його «квартирних» виставок у м. Ленінграді. 1981 А. написав лаконічну автобіографію до статті В. Кривуліна про творчість А. («Офорти Олександра Аксініна», опубл. 1982 у швед. журн. «Artes», Стокгольм).

Творча спадщина митця — понад 500 робіт: 343 офорти (3 незавершені), понад 130 акварелей, 4 роботи олійними фарбами, понад 50 у техніці туш — перо та у змішаній техніці. Серед творів: іл. до книг «Аліса у Країні Див» Л. Керролла (1976–1977), «Мандри Гулівера» Дж. Свіфта (1977–1978), давньокитайської філос. «Книги Змін» (1984–1985); серії офортів «Босхіана» (1977–1978), «Знаки Зодіака» (1979), «Звуки», «Місяці» (обидва — 1980), «Слова» (1980–1981), «Пошта ОА» («Пошта Олександра Аксініна»; 1983–1985), серії акварелей «Канонічний образ», «Звіти про прецеденти», «Карти», «Хронос» та ін. 27 томів щоденників художника за 1965–1985 містять понад 200 ескізів і велику кількість малюнків-ідей. А. трагічно загинув в авіакатастрофі під м. Золочевом неподалік Львова.

Тв.: Альбом Олександра Аксініна «КНИГА ПЕРЕМЕН» (Цикл офортів та CD). Ростов-на-Дону, 2008; Мистецька мапа України. Львів-Lviv. Живопис, графіка, скульптура 1900–2008. Київ, 2008.

Лит.: Сидор О. Творчество Александра Аксинина // Новый круг. 1992. № 1; Введенський О. Знаковий митець. Феномен Олександра Аксініна // Високий замок. 2009. 9 жовтня; Введенський І. «Птица-Тройка». Перформативний бук-арт, посвященный 200-летию Н. Гоголя, 60-летию А. Аксинина и 30-летию создания А. Аксининым офорта «Птица-тройка». Ростов-на-Дону, 2009.

Аксіологія (від грец. ἀξία — цінність і λόγος — слово, вчення) — теорія цінностей; один із розділів філософії (крім А., онтологія, гносеологія, антропологія та ін.), що вивчає сутність, види і функції цінностей.

Становлення аксіології. Пізнання цінностей розпочалося в античні часи, однак здійснювалося в контексті вивчення ін. питань. Уперше в історії філософії до проблеми цінностей звернувся Аристотель, осмислюючи люд-

ські уявлення про «бажане» і «належне», категорію «благо». Ще ближче підійшов до аксіол. проблематики *Сократ*, вважаючи, що благо є реалізована цінність — корисність. Давньогрец. філософи тлумачили буття і цінності нероздільно, оскільки спиралися на засадничу ідею єдності світу. Категорія цінностей, ціннісний світ і судження ще не стають предметом спеціаліз. філос. рефлексії.

У середньовічній патристиці (*Августин Блаженний*) цінність тлумачиться як єдність моральних, естет., інтелектуальних, трансцендентних аспектів; водночас цінності вищі, божественні протиставляються цінностям людським, світським. Тогочасна укр. л-ра теж містить значний аксіол. матеріал. У творах *Іларіона*, *Феодосія Печерського*, *Кирила Туровського*, *Володимира Мономаха* відображені ціннісні уявлення про людину, її зв'язок із Богом, соціумом тощо.

Проблема цінностей актуалізувалася в європ. *Ренесансі*. Італ. гуманісти розмислювали про моральні цінності (Л. Валла), красу як специфічну цінність (Л.-Б. Альберті), незалежність політ. цінностей від релігії та моралі (Н. Макиавеллі). М. Монтьєн висуває тезу про асоційованість цінності і праці: річ, добута із зусиллями, вартує стільки, скільки на неї покладено праці.

Раціоналізм приніс нові цінності: розум, воля, практична користь, наука, прогрес. Їх стверджували та обґрунтовували Ф. Бекон, Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. В. Лейбніц, Т. Гоббс. Однак, як і в попередні епохи, цінності розглядалися комплексно з проблематикою буття.

Відмежування теорії цінностей від онтології посприяли праці І. Канта.

В історії А. як самостійної філос. дисципліни зазвичай виділяють три осн. періоди розвитку:

1) 1860–1880. А. виокремлюється в самостійну галузь філос. знання. Р. Г. Лотц, А. Рітчль, Ф. Брентано спростовують синкретизм цінностей і буття, чинять спроби систематизувати цінності.

2) 1890–1920. П. Лані 1902 вводить у наук. обіг термін А. Під впливом ідей Ф. Ніцше панує розуміння: не цінності людини залежать від світу, а світ підпорядковується ціннісному сприйняттю людини. Культурна мислиться як світ втілених цінностей.

3) Із 1930-х А. виходить за межі досліджень естет. і етичних проблем філософії. У 20 ст. розпочалися спеціаліз. дослідження цінностей у межах *Аксіології політичної*, *Аксіології педагогічної*, А. правової, А. історичної, А. соц. комунікацій та ін., що збагатило евристичний потенціал цих наук.

Аксіологічна проблематика й наукові школи. А. спрямована на виявлення заг. ціннісних підстав буття суб'єкта, його практичної діяльності й поведінки. А. вивчає людське ставлення до буття, різноманітні системи ціннісних уявлень (про красу, добро, справедливість тощо).

А. як наука про цінності має широке предметне поле. У ній досліджуються: а) природа цінності; співвідношення цінності та оцінки, цінності й істини, цінності й помилки тощо; б) об'єктивні та суб'єктивні аспекти цінності та її функціонування; в) типологія цінностей; г) структура ціннісного світу; р) значення цінностей у житті людини, соц. групи, сусп-ва та ін.

У межах А. сформувалися дослідницькі напрями і школи: натуралістичний психологізм

(Дж. Дьюї та Р. Б. Перрі); аксіол. трансценденталізм (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт); етичний персоналізм (М. Шелер); культ.-іст. релятивізм (В. Дільтей); соціол. концепція цінностей (М. Вебер) та ін.

Лит.: Баева Л. В. Ценности изменяющегося мира: экзистенциальная аксиология истории. Астрахань, 2004; Кузнецова Т. В. Аксиологичні моделі мас-медійної інформації. Суми, 2010.

Т. С. Крайнікова

Аксіологія педагогічна — галузь педагогічного знання, що досліджує цінності, ціннісну свідомість та ціннісні орієнтації, які постають у процесі навчання, виховання та саморозвитку людини. А. п. як міждисциплінарна наука інтегрує ідеї філос. *аксіології* (теорії цінностей), заг. педагогіки, психол. теорії формування ціннісних орієнтацій тощо.

Основні дослідницькі напрями аксіології педагогічної. А. п. розглядає аксіол. проблематику в різних ракурсах: історії, теорії і практики, можливостей розвитку ціннісних підстав особистості.

Осн. доктрини А. п.: а) освіта — цінність особиста, суспільна й державна (тому право на освіту закріплюється законодавчо); б) людина — самоцінна, тож у пед. процесі є суб'єктом, а не об'єктом; в) виявлення ціннісних аспектів освіти різних освітніх систем слід здійснювати на основі загальнолюдських цінностей; г) управління освітою повинно спрямовуватися на розвиток її ціннісних аспектів.

Проблематика А. п. водночас освітня та світоглядна. А. п. описує пед. явища (міжпредметні зв'язки, академічна успішність, відвідуваність та ін.) та наук.-пед. явища (пед. теорії, ідеї, принципи та інші результати науково-педагогічної діяльності) з аксіол. погляду. А. п. пізнає закономірності формування світоглядної позиції, етичної сфери суб'єкта, простежуючи взаємозалежності цінностей та особистості.

А. п. розробляє методики прищеплення цінностей у пед. процесі; приділяє пріоритетну увагу вчителю, який водночас є носієм цінностей і наставником для учнів.

А. п. — основа методології сучас. гуманістичної педагогіки, а також основа нової філософії освіти.

Лит.: Аносов І. П. Сучасний освітній процес: антропологічний аспект. Київ, 2003; Сластенин В. А., Чижакова Г. И. Введение в педагогическую аксиологию. Москва, 2003; Калюжна Т. Г. Педагогічна аксіологія в умовах модернізації професійно-педагогічної освіти / за наук. ред. О. В. Уваркіної. Київ, 2012.

Т. С. Крайнікова

Аксіологія політична (від грец. ἀξία — цінність та λόγος — знання, слово, вчення) — політико-філософська дисципліна, яка досліджує природу та функціонування *політичних цінностей*. Як спеціалізована галузь пізнання, виникла на перетині філософської *аксіології* та політології.

Основні дослідницькі напрями аксіології політичної. А. п. вивчає політ. цінності як детермінанти, що спрямовують найважливіші вектори політ. діяльності — *ідеологію*, *культуру політичну* та *систему політичну*.

Осн. доктрини А. п.: а) сусп.-політ. процеси мають аксіол. природу; б) політ. цінності слід розглядати як у смислових, так й орієнтаційних ас-

пектах; в) політ. цінності забезпечують духовну репродукцію і розвиток людини і сусп-ва, формують із сукупності індивідів (самодостатніх гр-н) цілісну і взаємозалежну соц. систему.

А. п. з'ясовує зміст політ. цінностей та ціннісних орієнтацій, визначає їхню роль як у житті громадянина, так і заг. політ. практиці. А. п. простежує й розробляє ієрархічну структуру, взаємозв'язок політ. цінностей різних та історично змінних політ. режимів, ін-тів тощо. А. п. зосереджується на ціннісному вимірі політ. відносин і політ. діяльності таких суб'єктів політ. процесу, як структури держ. влади, політ. партії, сусп.-політ. та громад. об'єднання.

Відповідно до А. п., ціннісне сприймання об'єктів політ. життя визначається: а) конкретно-історичними умовами розвитку сусп-ва; б) місцем особи, соц. спільноти в системі певних екон. і соц.-політ. відносин; 3) потребами та інтересами окремого індивіда, соц. групи.

Лит.: Денисенко В. М., Климончук В. М. Аксіологія динаміки політичних процесів. Львів, 2005; Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення. Харків, 2009; Сліпець П. П. Політичні цінності: теорія і методологія пізнання та реалізації. Київ, 2009; Жеребятнікова І. В. Теоретичні засади політичної аксіології у контексті політико-філософського дискурсу // Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. 2016. Вип. 29.

І. В. Жеребятнікова

Аксіологія права — система теоретичних понять, висновків, концепцій щодо цінності права. Цінність права — це його позитивна значущість (роль) у задоволенні потреб учасників сусп. життя. Формується стосовно кожної людини (особистісна цінність), соц. спільнот та об'єднань (групова цінність) і, зрештою, сусп-ва в цілому (заг.-соц. цінність). Цінність права приймається як заг.-соц. праву (воно виникає й існує незалежно від д-ви), зокрема правам людини, правам націй, так і праву спец.-соц. (т. з. юрид. праву), що є волевиявленням д-ви, обов'язковим для виконання. Цінність заг.-соц. права полягає у його здатності задовольняти потреби суб'єктів сусп. життя. Цінність юрид. права виражається у його здатності сприяти реалізації заг.-соц. права за допомогою спец. механізмів і процедур. Розрізняють інструментальну цінність юрид. права (зокрема, стабілізаційну, організаційну, узгоджувально-інтеграційну, орієнтаційно-координаційну, управлінську, комунікативну, охоронну, пізнавальну) та його власну цінність — здатність оптимізувати соц. прийнятні шляхи і засоби задоволення потреб суб'єктів. Заг.-соц. цінність юрид. права характеризується передусім значенням для розвитку (прогресу) сусп-ва тих відносин, які закріплюються та захищаються відповідною правовою системою. Особистісна цінність юрид. права визначається, зрештою, мірою (змістом та обсягом) тих реальних можливостей (свобод), які воно надає людині за певних іст. умов. А. п. — наук. основа такого правового виховання населення (зокрема, держ. службовців), метою якого є формування шанобливого ставлення до права як високої, життєво необхідної цінності, надбання загальнолюд. культури і цивілізації.

Лит.: Неновски Н. Право и ценности. София, 1982; Алексеев С. С. Теория права. Москва, 1995; Козловський А. А. Аксіологічні константи правового пізнання //

Право як пізнання: Вступ до гносеології права. Чернівці, 1999; Мамут Л. С. Политико-правовые ценности: история и современность. Москва, 2000; Бондар Ю. Аксіологія права як чинник розвитку правознавства // Вісник Академії управління МВС. 2007. № 1; Поліщук П. В. Поняття правових цінностей та методологічні підходи до розуміння їх сутності // Філософські та методологічні проблеми права. 2013. № 1–2; Івашев Є. В. Вплив аксіології права на розвиток теорії прав людини // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1.

П. М. Рабінович

Аксіо́ма (грец. ἀξίωμα, від ἀξιόω — вважати гідним) — положення, яке приймається без доведення. Система А. — сукупність висловлювань, які в межах даної теорії приймаються як вихідні для доведення ін. істинних висловлювань цієї теорії (теорем). Термін «А.» виник у Стародавній Греції, вперше з'являється в працях Арістотеля, пізніше його використовують стоїки (див. *Стоїцизм*), Евклід та ін. античні математики. Ідеалісти розглядають істинність А. або як наслідок їхньої апріорності (див. *Апостеріорі* і *апріорі*), або як результат довільної угоди (див. *Конвенціоналізм*).

Аксіоматичний метод — спосіб побудови наукової теорії на основі деяких вихідних положень, які стосуються її осн. понять і називаються аксіомами теорії, а всі інші положення отримуються як логічні наслідки аксіом. Наук. значимість А. м. була обґрунтована Арістотелем, який вперше поділив усі істинні висловлення на основні («принципи») й ті, що потребують доведення («ті, що доводяться»). У своєму розвитку А. м. пройшов три етапи. На першому етапі він був змістовним, аксіоми приймалися на основі їх очевидності. Прикладом такої дедуктивної побудови теорії служать «Початки» Евкліда. На другому етапі Д. Гільберт запропонував формальний критерій застосування А. м. — вимогу несуперечності, незалежності й повноти системи аксіом. Він сформулював аксіоми і правила виводу класичної логіки висловлень, а П. Бернайс — логіки предикатів. На третьому етапі А. м. стає формалізованим. Аксіоматичне задання — стандартний спосіб визначення нових логік і нових алгебраїчних понять (наприклад, майже-кільце). Проілюструємо аксіоматичний метод на логіці висловлень. Формальна (аксіоматична) теорія $\mathcal{Z}$ вважається визначеною, якщо виконані наступні умови: 1) задана деяка злічена множина символів — символів теорії $\mathcal{Z}$; 2) є підмножина висловлень теорії $\mathcal{Z}$, які називаються формулами теорії $\mathcal{Z}$; 3) виділено деяку множину формул, які називаються аксіомами теорії $\mathcal{Z}$; 4) є скінченна множина $R_1, \dots, R_n$ відношень між формулами, які називаються правилами виводу. Для кожного R_i існує таке ціле додатне j_i , що для кожної множини, яка складається з j_i формул, і для кожної формули A_i ефективно вирішується питання про те, чи перебувають дані j_i формули у відношенні R_i з формулою A_i , якщо так, то A_i називається безпосереднім наслідком даних j_i формул за правилом R_i . Виводом у $\mathcal{Z}$ є будь-яка послідовність $A_1, \dots, A_n$ формул, така, що для будь-якого i формула A_i є або аксіомою теорії $\mathcal{Z}$, або безпосереднім наслідком будь-яких попередніх формул згідно одному з правил виводу. Формула A теорії $\mathcal{Z}$ називається теоремою теорії $\mathcal{Z}$, якщо існує вивід в $\mathcal{Z}$, в якому останньою формулою є A .

Лит.: Мендельсон Э. Введение в математическую логику. Москва, 1984.

І. Ю. Раєвська, М. Ю. Раєвська

Аксолотль — статевозріла (неотенічна) личинка низки видів північноамериканських хвостатих амфібій роду амбістом (*Ambystoma tygrinum*, *A. mexicanum*, *A. andersoni* та ін.). Особливості будови: доволі значні розміри (довжина тіла з хвостом — до 30 см), голова непропорційно велика з величезним ротом, наявність одночасно трьох пар зовн. зябер, розташованих на зябрових дугах, і легень, погано розвинені органи чуття, чотири слабкі п'ятипалі кінцівки, шкірна

Аксолотль

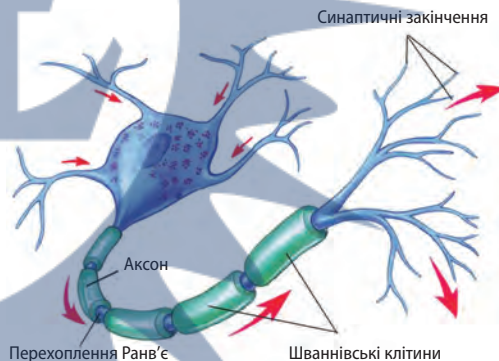
складка уздовж спини і біля хвоста виконує функцію плавця. Для А. також характерні: розвиток статевих органів і нормальний перебіг статевого розмноження, роздільностатевість за невиразного статевого диморфізму. Розмножується відкладанням ікри. Дихає зябрами і легенями (заковтує повітря ротом). Причиною недорозвитення личинок амбістом є нестача гормону тироксину, який виробляє щитоподібна залоза, тому додавання цього гормону в воду чи корм або стимуляція роботи щитоподібної залози сприяють завершенню метаморфозу. У природі причиною появи А. є низька температура води у водоймах. А. властива унікальна здатність до регенерації. Вони легко відновлюють не тільки втрачені кінцівки, а й навіть частину головного мозку або очі, якщо збереглася хоча б частина органа. Живляться безхребетними, в штучних умовах кормом може бути мотиль або трубочник. Для утримання однієї особини А. потрібен акваріум об'ємом до 10 л, чиста вода і т-ра в інтервалі + 15–20 °С. Тривале перевищення цього температурного діапазону неминуче призводить до смерті тварини. А. властиве високе різноманіття розмірів і забарвлення. Як акваріумні тварини популярні виведені в неволі А.-альбіноси, які мають білу шкіру і червоні зовнішні зябра.

Лит.: Жизнь животных: В 6 т. Москва, 1969. Т. 4. Ч. 2: Земноводные, пресмыкающиеся; Даревский И. С., Орлов Н. Л. Редкие и исчезающие животные. Земноводные и пресмыкающиеся. Москва, 1988; Roy S; Gafien S. Regeneration in axolotls: a model to aim for! // Experimental Gerontology. 2008. Nov. Vol. 43. Iss. 11.

С. В. Межжерін

Аксон (грец. ἄξων — вісь), нейрит — відросток нервової клітини (нейрона), який генерує нервові імпульси і по якому вони поширюються в напрямку від тіла нейрона до іннервованих органів та ін. нейронів. Спочатку вважали, що А. лише передає збудження від тіла нейрона, але реє-

страція електричних потенціалів виявила, що нервовий імпульс генерується в самому аксоні на відстані ~ 50 мкм від тіла нейрона. Ін. функція А. — аксоплазматичний транспорт речовин, тобто переміщення синтезованих у тілі нейрона білків, синаптичних медіаторних речовин, низькомолекулярних сполук по мікротрубочках за допомогою моторних білків і з використанням енергії АТФ. Транспортні речовини можуть бути або в розчинному стані, або у складі пухирців і гранул. Нейрон має один А., який становить до 99 % об'єму нервової клітини, довж. А. може бути від 1 мм до 1,5 м (у великих тварин, напр., А., що тягнуться від спинного мозку в кінцівки), діам. — 1–20 мкм і більше. А. вкритий плазматичною мембраною і заповнений аксоплазмою, в якій містяться мікротрубочки, нейрофібрили, рибосоми, ендоплазматична сітка, мітохондрії та ін. органи. Трофіка А. залежить від тіла нейрона, тому в перерізаному А. його периферична частина відмирає. У хребетних існує мієлінова оболонка аксонів, яку утворюють спеціальні шваннівські клітини, які «накручуються» на А., залишаючи вільні від мієлінової оболонки ділянки — перехоплення Ранв'є, що містять потенціал-залежні натрієві канали, завдяки роботі яких виникає потенціал дії. А. утворюють м'якотні (вкриті мієліновою оболонкою) або без-

Аксон

м'якотні (позбавлені мієлінової оболонки) нервові волокна. У товстих м'якотних нервових волокнах швидкість поширення збудження більша (до 100 м/с), ніж у тонких безм'якотних волокнах. Кінці А. розгалужуються (т. з. терміналь), на кінці терміналі є синаптичне закінчення — кінцева ділянка, яка разом з постсинаптичною мембраною клітини-мішені утворює синапс. У ембріогенезі розвиток А. починається з формування конуса росту у нейрона і спрямовується до специфічних областей — мішеней по визначених шляхах (т. з. аксональне наведення, або аксональний пошук шляху), про що свідчить повна ідентичність розташування нервів на обох сторонах тіла; молекулярна основа такої спрямовувальної системи остаточно невідома.

Лит.: Дзержинський М. Е. та ін. Загальна цитологія і гістологія. Київ, 2006.

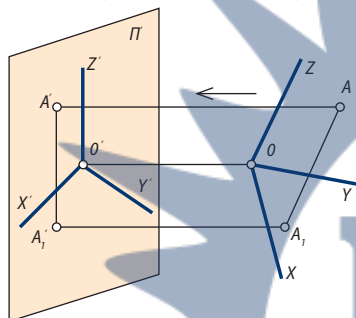
Аксонотайм замковий (*Axonolaimus sera*) — вид круглих черв'яків ряду арелаймідів. Круглий черв'як гладенькою кутикулою, довжина тіла самки 0,89–1,05 мм, самця — 0,78–0,90 мм. На передньому кінці тіла є два кола щетинок. Входить до складу бентосу, живе на піщаних ділянках на

глибини 0,3–1,5 м. Статевозрілі особини трапляються переважно на макрофітах, личинки — на ґрунті. А. з. занесено до ЧКУ. Ареал виду охоплює гірлові ділянки річок пд. Євразії, в Україні — пониззя Дніпра. Природоохоронний статус виду — вразливий. Причини зміни чисельності — забруднення водойм, руйнування біотопів бентосу. Режим збереження популяцій та заходи з охорони — збереження біотопів.

М. М. Дехтяр

Аксонометрія (від грец. ἄξων — вісь і μέτρον — вимірювати) — один із способів зображення просторових фігур на площині. Фігура і вибрана

прямокутна декартова система координат за допомогою паралельних проєкцій проєктуються на площину креслення. Залежно від способу проєктування А. ділиться на паралельну і центральну. Якщо напрямок паралельного проєктування на площину креслення перпендикулярний цій площині, то А. наз. ортогональною, або нормальною (прямокутною), в іншому випадку — косокутною. При ортогональній А. зазначають косинуси кутів нахилу координатних осей до площини креслення, які іноді наз. показниками спотворення. Якщо два показники спотворення рівні, то А. наз. диметрією; якщо рівні три показники — ізометрією; якщо всі показники спотворення різні — триметрією. Основною теоремою А. є теорема Польке — Шварца, яка полягає в тому, що будь-який тетраедр може бути спроектований у плоский чотирикутник, подібний даному. А. через її наочність широко застосовують для створення малюнків у виданнях техн. л-ри і в наук.-популяр. книжках.

Лит.: Глазунов Е. А., Четверухин Н. Ф. Аксонометрия. Москва, 1953.

І. Ю. Власенко

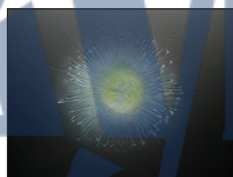
Аксон-рефлекс — реакція, що здійснюється в організмі завдяки поширенню збудження від чутливого нервового закінчення до робочого органа (ефектора) розгалуженнями одного й того самого аксона, без участі тіла нервової клітини. Відрізняється від справжнього рефлексу відсутністю частин рефлекторної дуги — чутливого та рухового нейронів. А.-р. є, напр., реакція почервоніння шкіри в місці мех. подразнення. При цьому збудження, спричинене дотиком, поширюється розгалуженнями аксона до кровоносних судин і розширює їх. А.-р. частково забезпечують функціональні зв'язки між внутр. органами та кровоносними судинами.

Аксоподії (від грец. ἄξων — вісь і πόδιον — ніжка) — різновид псевдоподій, численні нерозгалужені радіально розташовані випини цитоплаз-

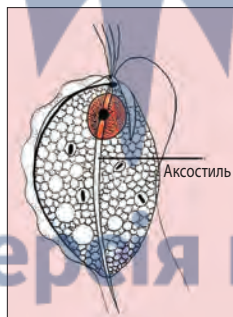

Аксонолайм замковий

Аксонометрія точки А (стрілкою показано напрям паралельного проєктування). A_1 — проєкція точки А на площину XOY ; A'_1 — її зображення на площині аксонометричних проєкцій Π' (вторинна проєкція точки А); A''_1 — зображення точки А, а $O'X'Y'Z'$ — зображення системи координат $OXYZ$ на площині аксонометричних проєкцій

Аксоподії у сонцевика роду акантоцістів

Аксостиль в клітині трихомонади

ми деяких одноклітинних орг-мів (сонцевиків, радіоларій). Мають сталу форму завдяки розміщенню в них осовим пружним скелетним ниткам, що збільшують загальну поверхню тіла найпростішого, сприяють ширянню у воді; також до А. можуть прилипати їстівні частинки.

Аксостиль — 1) Осьовий пучок здатних скорочуватися *фібрил*, що тягнеться уздовж тіла спирохет та виконує опорну і локомоторну функції. 2) Розташована посередині тіла еластична нитка у деяких джгутикових найпростіших (трихомонад, лямблій), виконує опорну функцію і сприяє збереженню сталої форми тіла.

А́ксум (амх. አክሱም) — руїни стародавнього міста, столиці Аксумського царства (2–11 ст.; тепер регіон Тиграї, Ефіопія), об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО (з 1980). Місто заснував в сер. 1 тис. до н. е. імператор Менелік I, який, згідно з легендою, був сином царя Соломона і цариці Савської. Саме в А. 333 християнство проголошено держ. релігією Аксумського царства. Навіть після зміни столиці А. залишався місцем коронації ефіопських негусів (імператорів). Посеред А. на платформі заввишки 1,5 м — 3-нефний собор Марії Сіонської (перша згадка датується 4 ст.). Собор збудовано на місці язичницького храму: спочатку був 5-нефним, згодом відбудований заново 1584 та у 18 ст., оновлений у 20 ст. Ефіоп. правосл. церква стверджує, що на тер. собору розташований біблійний Ковчег Заповіту, у якому лежать Таблиці Закону з викарбуваними 10 заповідями. Згідно з легендою, Ковчег Заповіту був викрадений із Єрусалимського храму Менеліком I. До каплиці, в якій зберігається ковчег, не було і немає доступу нікому, навіть ефіоп. імператорам. На Пд. Зх. від А. — 3 некрополі з монолітними кам'яними стелами (2–4 ст.). Із 7 стел північного некрополя збереглися тільки 3 (висота 21, 24, 33,5 м). Стели викарбовані з одного шматка граніту. До сьогодні залишається загадкою, ким і з якою метою вони були висічені, хоча є припущення, що вони пов'язані з похованням великих

Аксум. Обеліск

імператорів. Усі датуються 1 ст. н. е. Війська фашист. Італії вивезли один із трьох обелісків (т. з. Аксумський обеліск) до м. Рима, де він перебував 1937–2005. Навесні 2005 Італія повернула обеліск до А. й оплатила витрати за перевезення. ЮНЕСКО організувало повторну установку стели. 2008 монтаж було завершено. Зараз обеліск стоїть на горі, на якій будівельники в давнину спорудили 3-ярусний постамент. «Велика» стела, найбільший моноліт у світі вагою понад 500 тонн, звалилася з невідомих причин (бл. 4 ст.). Розбита на кілька шматків, які лежать на землі. На Пд. від А. — фундамент комплексу подвійної кам'яної базилики (гробниця царів Калеба та Гебре Мескель, 6 ст.).

На тер. А. розташований палац Дунгур (відомий як палац цариці Савської). Наприкінці 1960-х співробітники Ефіоп. ін-ту археології розкопали його руїни. Подальші дослідження з'ясували, що споруда, ймовірно, була побудована дещо пізніше часів правління цариці (10 ст. до. н. е.). 2008 нм. археологи виявили під уже відомими руїнами фундамент давнішої споруди, яка й була палацом цариці Савської.

Камінь Езани — артефакт Аксумського царства. Цей кам'яний монумент є документ. свідченням переходу царя Езани в християнство і підкорення ним сусідніх народів. На камені — похвали Богові за перемоги Езани, написані трьома мовами: геез (мова, поширена в Аксумському царстві), сабейській та грецькій.

А. перебуває під юрисдикцією та захистом Нац. ради старожитностей (від 1958). Управління здійснюється на трьох рівнях — місцевому, регіональному й федеральному.

Лит.: Kobishchanov Y. M. Axum. State College, 1979; Шинни М. Древние африканские государства / Пер. с англ. Москва, 1982; Надписи ранних царей Аксума / Пер. с ефиоп. // История Африки в древних и средневековых источниках: Хрестоматия. Москва, 1990; Anfray F. Les anciens ethiopiens. Paris, 1991.

Аксёнов, Василь Пáвлович (рос. Аксёнов, Василий Павлович; 20.08.1932, м. Казань, тепер Республіка Татарстан, РФ — 06.07.2009, м. Москва, РФ) — письменник, публіцист, кіносценарист. Нар. у родині парт. діяча П. Аксёнова та історика, викладача Казан. пед. ін-ту Є. Гінзбург. 1937 батьків А. було репресовано. Упродовж короткого часу перебував у дит. будинку для дітей засуджених. Потім — у родичів. З 1947 жив із матір'ю, яка після звільнення з ув'язнення перебувала на засланні. 1956 закінчив Перший Ленінград. мед. ін-т, до 1960 працював лікарем. Друкувався з 1960. Упродовж 1960-х — поч. 1970-х опубл. кілька повістей, романів і п'єс, частину з яких екранізовано. У цей період у його творах з'явилися сатир. та фантаст. мотиви. 1966 взяв участь у демонстрації проти спроб реабілітації Й. Сталіна. Наприкінці 1960-х підписав кілька листів на підтримку заарештованих дисидентів. Від поч. 1970-х позбавлений можливості друкуватися. 1978 брав участь у підготовці самвидавного альманаху «Метрополь». Напр. 1970-х його твори друкувалися за кордоном. З 1980 в еміграції у США. Викладав рос. л-ру в амер. ун-тах, співпрацював із радіостанціями «Голос Америки» і «Радіо „Свобода“». Найвідоміший твір — роман-утопія «Острів Крим» («Остров Крым», 1979, видано 1981 у США).

Аксёнов Василь Павлович

Аксёнов Владимир Викторович

Аксёнов Олександр Федотович

Та.: Остров Крым. Москва, 1990; Московская сага: В 3 кн. Москва, 1993–1994; Американская кириллица. Москва, 2004.

Аксёнов, Володимир Вікторівич (01.02.1935, с. Гібілиці Касимовського р-ну Рязан. обл., РФ) — льотчик-космонавт СРСР, двічі Герой Радянського Союзу (1976 та 1980). Після закінчення машинобудівного технікуму (1953) — курсант Кременчуцької військ. авіац. школи, потім — Чугуївського військ. авіац. училища. 1963 закінчив Всесоюзний заочний політех. ін-т. У загоні космонавтів з 1973. На рахунок А. два космічні польоти. Перший політ А. здійснив 15–23.09.1976 разом з В. Биковським як бортінженер космічного корабля «Союз-22»; політ проводився в рамках програми «Інтеркосмос». Другий політ здійснив 05.–09.06.1980 разом з Ю. Малишевим як бортінженер космічного корабля «Союз Т-2». Під час польоту проводилися випробування бортової апаратури нового транспортного космічного корабля, стиківка з орбітальним комплексом «Салют-6» — «Союз-36». За два рейси в космос А. налітав 11 діб 20 год 11 хв 47 с. Після другого польоту продовжив роботу в Центрі підготовки космонавтів ім. Ю. Гагаріна, брав участь у підготовці екіпажів до нових космічних польотів.

Кандидат тех. наук (1981), автор більше 10 винаходів. Засл. майстер спорту СРСР.

Лит.: Ребров М. Советские космонавты. Изд.2-е, доп. Москва, 1983; Советские и российские космонавты 1960–2000. Москва, 2001.

Аксёнов, Олександр Федотович (13.10.1929, с. Кротово, тепер Новосибір. обл., РФ) — учений у галузі авіаційного матеріалознавства, тертя і зносу металів, хімотології й триботехніки, доктор технічних наук (1970), проф. (1971), чл.-кор. НАН України (1976). 1953 закінчив мех. ф-т Київ. ін-ту цивільного повітр. флоту (нині Нац. авіац. ун-т), де потім працював асистентом (1953–1956), начальником навч. частини (1956–1961), проректором з наук. частини (1961–1970), ректором (1975–1988). 1970–1975 та 1988–1992 — заст. міністра цивільної авіації СРСР. З 1992 — гол. наук. співробітник галузевої н.-д. лаб. дослідження експлуатаційних властивостей авіац. паливно-мастильних матеріалів, радник ректорату Нац. авіац. ун-ту. Проводив дослідження в галузі хімотології й триботехніки щодо паливних і гідравлічних систем літальних апаратів. Вивчав процеси тертя і зношення в низькомолекулярних вуглеводневих середовищах, вплив розчиненого в паливі та гідрорідинах кисню на процеси тертя і зношення, розробив методи для випробувань нових літаків. Розвинув теорію окислювального зношування і заклад основи нового наук. напрямку — *трибохімії*. Створив школу авіац. хімотології й триботехніки. Зробив значний внесок у вирішення проблем фіз.-хім. механіки за наявності тертя металевих поверхонь у низькомолекулярних вуглеводневих середовищах (актуальні під час створення реактивних палив і спец. рідин). У процесі цих досліджень був вивчений механізм зношування деталей авіац. техніки на молекулярному рівні. Установив факт і осн. закономірності витрат кисню під час тертя, появи водню, метану, оксиду і діоксиду вуглецю, звичайних і комплексних сполук метану з компонентами, що оточують

зону тертя. Наук. дослідження в галузі хімії і технології нових типів авіац. палив, мастил і мастильних матеріалів використовують у розробці і вир-ві нових типів повітр. суден, сприяли подальшому розвитку авіац. науки. Брав участь у розробленні й створенні літаків: Ту-144, Іл-86, Іл-76, Ту-154, Як-40, Ан-74, Ту-204, Іл-96, Іл-114. Радою Міжнар. організації цивільної авіації першим в Україні нагороджений Золотою медаллю та Почесною грамотою премії ім. Е. Корнера за значний внесок у розвиток міжнар. цивільної авіації (1985). За цикл робіт «Розробка зносостійких та корозійностійких матеріалів» нагороджений премією ім. І. М. Францевича АН УРСР (1989). Автор 140 наук. і навчально-методичних праць, 27 авторських свідоцтв і патентів.

Пр.: Авиационные топлива, смазочные материалы и специальные жидкости: Учеб. Москва, 1970; Химмотология авиационных специальных жидкостей. Киев, 1972 (співавт.); Трение и изнашивание металлов в углеводородных жидкостях. Москва, 1977; Износостойкость авиационных топливно-гидравлических агрегатов. Москва, 1986.

Лит.: Бабак В., Іванов С., Запорожець О. Олександр Федотович Аксьонов // Вісник НАН України. 2004. № 3.

О. М. Березовський

Аксьонова, Людмила Василівна (уроджена Шаповалова; 23.04.1947, м. Севастополь, тепер Україна) — спортсменка, легкоатлетка (біг на короткі дистанції). Майстер спорту міжнар. класу. Тренувалась і виступала за спортивне т-во «Авангард» (м. Київ). Бронзова призерка XXI Літніх Олімпійських ігор 1976 (м. Монреаль, Канада) в естафетному бігу 4x400 м. Чемпіонка СРСР із бігу на 400 м (1976). Чемпіонка Європи з естафетного бігу 4x400 м і 4x800 м у приміщенні (Чемпіонат Європи з легкої атлетики у приміщенні 1971). Нагороджена медаллю «За трудові відзнаки» (1976).

Акт (франц. acte, від лат. actus — дія, actum — документ) — 1) Одинична дія, вчинок громадянина або посадової (службової) особи.

2) Документ, який видається держ. органом, органом місцевого самоврядування, посадовою особою або громад. орг-цією у межах їх компетенції: закон, указ, постанова, наказ, розпорядження тощо.

3) Документ, протокол, що фіксує певний факт, який встановлюється спец. органом чи комісією, напр., А. ревізії, А. про передачу матеріальних цінностей, А. проведення експертизи, А. про нестачу товару.

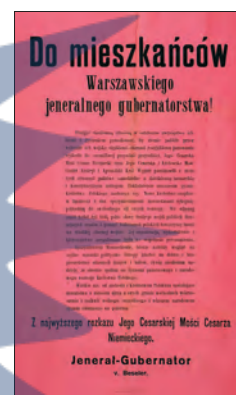
4) Значна, порівняно завершена частина драм. твору або театр. вистави, що зазвичай завершується подією, яка має важливе значення для розвитку драм. сюжету. А. може поділятися на сцени (епізоди, яви, картини). Уперше поділ на А. запроваджено в рим. драматургії. У давньорим. п'єсах було п'ять А. П'ятиактний поділ зберігався й в епоху Відродження та класицизму. Між А. у п'єсі може бути вставлено інтермедії (напр., інтермедії Я. Гаватовича, 17 ст.), міждії [міждії до п'єси «Аргів'яни» («Аргивяне») В. Кюхельбекера], хор [Ж. Расін, «Есфір» («Esther»)]. У театрі між діями зазвичай оголошується *антракт*, під час якого відбувається зміна декорацій. Сучас. п'єси мають від одного до п'яти А. Іноді замість поділу на А. драматурги використовують т. з.

багатоєпізодну структуру («Патетична соната» М. Куліша). У традиційному театрі країн Дал. й Серед. Сходу п'єси можуть ділитися на десять і більше А.

5) У фото- та образотворчому мист-ві — зображення оголеного тіла людини. Те саме, що й *ню*.

Акт 5 листопада 1916 року — спільна прокламація (маніфест) німецького генерал-губернатора окупованих німецькими військами теренів колишнього *Королівства Польського* у Варшаві Г. Беселера й австро-угорського генерал-губернатора окупованих австро-угорськими військами теренів у Любліні К. Кука про намір двох імператорів — Німеччини Вільгельма II та Австро-Угорщини Франца-Йосифа — утворити після закінчення світової війни самостійне Польське королівство, яке зберігатиме щільні зв'язки з обома імперіями. Короткий текст прокламації містив запевнення в перемозі центр. д-в і звільненні польськ. земель від рос. панування, утворення на них спадкової конституційної монархії, характер якої не уточнювався, але замість терміну «незалежність» використано термін «самостійність»; нічого не говорилося про кордони майбутньої д-ви та її правлячу династію, натомість наголошувалося на потребі відновлення «славних традицій польських військ давніх часів».

Появу прокламації зумовлено зміною ситуації під час Першої світової війни. Внаслідок наступу нім. і австро-угорських військ навесні 1915 під їхнім контролем опинилися всі землі колишнього Королівства Польського, котрі згідно з рішенням *Віденського конгресу 1815* увійшли до складу Рос. імперії. Після окупації їх розділено на дві зони — нім. з центром у Варшаві та австро-угорську з центром у Любліні. Водночас постало питання про їхню майбутню долю. У союзників існували значні розбіжності: австр. політики за підтримки польськ. консерваторів у Галичині прагнули об'єднати окуповані землі з Галичиною й перетворити дуалістичну монархію на «триалістичну» з доданням третього «польськ.» елемента. Нім. політики розглядали варіанти з включенням частини польськ. земель до імперії й утворення на решті польськ. тер. невеликої буферної польськ. д-ви, міцно пов'язаної з Німеччиною (згідно з поширеною раніше ідеєю «серединної Європи», «Mitteleuropa»). Важливу роль відіграло прагнення отримати у своє розпорядження додаткові військ. й екон. ресурси польськ. земель (за розрахунками нім. військових — понад 1 млн мобілізованих). Перевагу отримала пропозиція нім. канцлера Т. Бетманн-Гольвега пообіцяти полякам утворити в майбутньому Польськ. королівство і тим самим повернути їх на свій бік. Цьому сприяла й успішна участь створених в Австро-Угорщині Польськ. легіонів у бойових діях проти рос. військ. Узгодження позицій нім. й австро-угорської сторін відбулося на конференції у Відні в серпні 1916, а остаточне рішення ухвалено на зустрічі військових у Пщині в жовтні того ж року. Для пропагандистського ефекту німці «організували» приїзд «представників польської громадськості» до Берліна з метою висловити прохання відбудови польськ. державності. Після цього було проголошено Акт 5 листопада 1916. У січні 1917 окупаційна влада проголосила створення дорадчої польськ. «Тимчасової державної ради» («Ради

Акт 5 листопада 1916 року

стану») з обмеженими повноваженнями, яка складалася з 25 осіб: 15 було призначено нім. і 10 — австро-угорським генерал-губернаторами. Її очолив землевласник В. Немойовський (1864–1939), а військ. комісію очолив Ю. Пілсудський. У польськ. сусп.-ві ставлення до Акту 5 листопада 1916 було двозначним: частина польськ. сил, яка орієнтувалася на центр. д-ви, сприйняла його позитивно, інша, що підтримувала країни Антанти, — засудила. Негативно поставились до прокламації лідери країн Антанти і насамперед Росія: 15.11.1916 рос. уряд виступив з протестом проти діяльності окупаційної влади на тер. Королівства Польського і пообіцяв після війни утворити Польськ. д-ву в складі «всіх польських земель» під скіпетром Романових на засаді держ. єдності (фактично — автономії), а 12.12.1916 цар Микола II видав наказ, у якому однією з цілей війни назвав відбудову «вільної, складеної з усіх трьох частин Польщі» в союзі з Рос. імперією. Керівники країн Антанти висловили свою підтримку Росії.

Попри різне трактування значення документу його проголошення відіграло значну роль у легітимізації «польського питання» на міжнар. арені, порушивши проблему відбудови польськ. державності як невід'ємного елемента післявоєнного врегулювання в Європі. Поряд із тим, цей документ становив серйозну загрозу для укр. населення Галичини, оскільки перекреслював плани укр. політикуму на поділ провінції за етнічною ознакою та автономію укр. земель в складі Австро-Угорщини. Наступні події завершального етапу Першої світової війни зробили Акт 5 листопада 1916 неактуальним, поставивши на порядок денний розпад европ. імперій і творення нових нац. д-в.

Лит.: Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців в часи світової війни 1914–1918 рр. Львів, 1930–1938. Ч. 1–3; Kieniewicz S. Historia Polski 1795–1918. Warszawa, 1997; Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів, 2002; Головченко В., Солдатенко В. Українське питання в роки Першої світової війни. Київ, 2009; Mikietyński P. Niemiecka droga ku Mitteleuropie. Polityka II Rzeszy wobec Królestwa Polskiego (1914–1916). Kraków, 2009; Stępin A. Próba «moralnego podboju» Polski przez Cesarstwo Niemieckie w latach I wojny światowej. Warszawa, 2013.

Л. О. Зашкільняк

Акт відновлення Української Держави — політичний документ, прийнятий 30.06.1941 на зібранні близько сотні українських діячів у щойно окупованому німецькими військами Львові. Ініціатором виступило керівництво ОУН(б). У документі говорилося, що волею укр. народу ОУН під проводом С. Бандери проголошує відновлення Укр. держави, що сформувалася після Акта Злуки УНР і ЗУНР 22.01.1919. Збори не визнали екзильний уряд УНР на чолі з А. Лівицьким, вважаючи, що Варшавським пактом 20.04.1920 він зрікся зх.-укр. земель. У документі передбачалося продовжити боротьбу проти рос. окупації України, зокрема шляхом співпраці з націонал-соціаліст. Німеччиною. Було повідомлено, що С. Бандера призначив Я. Стецька першим головою уряду — Укр. держ. правління. На поч. липня чл. уряду отримали номінац. грамоти. Однак розпочати роботу не вдалося, бо нім. окупац. влада ліквідувала проголошену Укр. державу й заборонила діяльність Укр. держ.

Акт відновлення Української Держави. «Зборівські вісті» (31.07.1941)

правління. 05.07.1941 гітлерівці заарештували в Кракові С. Бандеру, 09.07.1941 у Львові — Я. Стецька; чл. уряду потрапили до концтаборів. У Львові на будинку «Просвіти» на честь 50-ї річниці прийняття Акта встановлено мемор. дошку.

Лит.: Мірчук П. Акт відновлення Української Державності 30 червня 1941 року (його генеза та подігичне й історичне значення). Мюнхен, 1953; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993; Кульчицький С. В., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. Львів, 1996; Кук В. Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. Київ, Львів, 2001; Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. Київ, 2001; Гай-Нижник П. П. Відновлення Української Держави Актом 30 червня 1941 р. // Держава у теорії і практиці українського націоналізму. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції, Івано-Франківськ, 26–27 червня 2015 р. Івано-Франківськ, 2015.

П. П. Гай-Нижник

Акт дипломатичний — 1) Дія або заява органів зовн. зносин або уповноважених посадових осіб д-ви, здатна викликати політ. або юрид. наслідки. А. д. може бути виражений як в усній, так і письмовій формі. Серед поширених А. д. у формі дії — встановлення або розірвання дипломатичних відносин, вручення вірчих грамот або відкличних грамот, ігнорування главою дипломатичного представництва офіційних прийомів, організованих д-вою акредитації, здійснення демаршів, оголошення дипломатичного агента небажаною особою (persona non grata), залишення дипломатом заходу, організованого д-вою акредитації, на знак демонстрації протесту тощо. До А. д. також відносять виступи на офіційних заходах (дипломатичні конференції, офіційні зустрічі, прийоми) перших осіб д-в та дипломатичних представників, а також їх інтерв'ю у ЗМІ. А. д. можна вважати й одностороннім заявою або декларацією, які проголошуються від імені глави д-ви чи уряду, міністра закорд. справ або ін. уповноважених осіб. А. д. можуть бути дружнього і недружнього характеру.

2) Документ, який використовується у дипломатичному листуванні переважно між органами зовн. зносин д-в (телеграма, лист, дипл. нота, вербальна нота, циркулярна нота, меморандум,

пам'ятна записка, листи напівофіц. характеру тощо).

Лит.: Barston R. Modern Diplomacy. London, 2006; Репецкий В. М. Дипломатичне і консульське право. Київ, 2006; Barston R. Modern Diplomacy. London, 2006; Roberts I. Satow's Diplomatic Practice. Oxford, 2009.

С. О. Мельник

Акт законодавства — нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, суб'єктом прийняття (або санкціонування) якого є *парламент* як законодавчий орган держ. влади. Осн. ознаки і властивості А. з.: відображає публічні інтереси та спрямовується на врегулювання найважливіших сфер сусп. відносин; приймається законодавчим органом влади — парламентом або народом на референдумі; розробляється та приймається за нормативно визначеною процедурою, яка називається законодавчим процесом; встановлює, змінює чи скасовує норми права; має визначену структуру (може складатись із частин, розділів, статей, пунктів та підпунктів) та реквізити (назва, дата, місце і суб'єкт прийняття, підпис уповноваженої особи, реєстраційний номер); нормативно визначену документальну письмову форму об'єктивації (конституція, кодекс, закон); змістом є правила поведінки заг. характеру, дія яких поширюється на невизначене коло суб'єктів; є обов'язковим для виконання, забезпечується системою держ. гарантій, зокрема примусовими засобами; публікується у спец. виданнях, перелік яких визначено нормативно; діє в часі, просторі та за колом осіб; має юрид. силу, відповідно до якої поділяється на види: конституція — законодавчий акт найвищої юрид. сили, конституційні закони, кодифіковані закони (кодекси), звичайні закони. В системі нормативно-правових актів закон має вищу юрид. силу, ніж підзаконні нормативно-правові акти. На практиці це означає, що всі підзаконні нормативно-правові акти приймаються на основі та на виконання закону. Акти, положення яких суперечать закону, скасовуються у нормативно визначеному порядку. Зокрема, згідно зі ст. 8 Конституції України, «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції та повинні відповідати їй». Зазначені положення визначають ієрархічну побудову системи нормативно-правових актів України, її єдність, узгодженість та ефективність реалізації. Відповідно до критеріїв акти зак-ва можуть класифікуватися на види: за часом дії — постійні, тимчасові; за суб'єктом прийняття — парламентські та прийняті народом на референдумі; за предметом регулювання — конституційні, цивільні, земельні, адм. та ін.; за структурою — прості й кодифіковані; за змістом нормативних положень — матеріальні та процесуальні та ін. В Україні, відповідно до ст. 91 Конституції, суб'єктом прийняття законів є ВР України; у ст. 92 Конституції визначені сфери сусп. відносин, регулювання яких здійснюється винятково законами.

Лит.: Тихомиров Ю. А. Теория закона / Отв. ред. д. юрид. н. В. П. Казимирчук. Москва, 1982; Марченко М. Н. Источники права. Москва, 2006; Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології. Київ, 2008; Джерела конституційного права України / Відп. ред. акад. Ю. С. Шемшученко і О. І. Ющик. Київ, 2010.

Н. М. Пархоменко

Акт Злуки — документ Директорії УНР та урочисте проголошення акта про об'єднання *Української Народної Республіки* та *Західноукраїнської Народної республіки* в єдину незалежну державу 22.01.1919. «Універсал Директорії Української Народної Республіки» надруковано у першому номері «Вісника Української Народної Республіки» (різновиди назви документу: Акт Злуки, Акт Соборності, Акт об'єднання, Універсал Соборності тощо).

А. З. став завершальним актом зустрічного поступу двох держ. утворень на зх. і сх. укр. теренах. 01.12.1918 у Фастові укладено попередню угоду між повстанською Директорією та представниками ЗУНР про наступне об'єднання обох частин України в єдину д-ву. Продовженням цього процесу стало ухвалення 03.01.1919 в м. Станіславові *Українською Національною Радою* рішен-

Урочисте проголошення **Акту Злуки** на Софійському майдані 22.01.1919

ня про злиття ЗУНР та УНР «в одну, одноцільну, суверенну Народну Республіку». Наступним кроком мало стати законодавче затвердження *Трудовим Конгресом України* об'єднання обох республік.

День — 22 січня — був обраний політиками не випадково, оскільки збігався з річницею *Четвертого Універсалу Центральної Ради*, який проголошував самостійність УНР. Детальний план урочистого святкування об'єднання укр. земель був розроблений міністром освіти І. Огієнком. Урочисте проголошення А. З. відбулося 22.01.1919 на Софійському майдані в Києві. На прохання Голови Директорії УНР В. Винниченка це зробив член Директорії Ф. Швець. У документі, зокрема, проголошувалося: «Однини воедино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України — *Західно-Українська Народна Республіка* (Галичина, Буковина, Угорська Русь) і *Наддніпрянська Велика Україна*. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України. Однини є єдина незалежна Українська Народна Республіка».

23.01.1919 Трудовим Конгресом України представників ЗУНР (48 делегатів) введено до складу Трудового Конгресу. Відповідно до ухваленого закону «Про форми влади в Україні» ЗУНР переіменовано в *Західну Область Української На-*

родної Республіки (ЗОУНР). Остаточо визначити форму об'єднання двох республік мали *Українські Установчі збори*.

Фактично об'єднання носило радше формальний, аніж реальний характер. Уряд ЗОУНР користувався широкими повноваженнями і практично був невідзвітний Директорії УНР, республіки мали власні збройні сили. Часто обидва укр. уряди проводили неузгоджену політику, між ними виникали серйозні суперечності та розбіжності. Найбільш заважали об'єднанню воєнні дії, в які обидві республіки були втягнені. Кожна з них сподівалася на військ. підтримку іншої, але реально жодна з них не могла її надати. Більшість сучас. дослідників розглядають Акт соборності України від 22.01.1919 як морально-психологічний акт, а не нормативно-правовий. Водночас, навіть незреалізований, А. З. залишався упродовж багатьох десятиліть символом і мобілізуючим фактором боротьби українства за суверенну соборну д-ву.

Лит.: Соборність як чинник українського державотворення (до 90-річчя Акту Злуки). Київ, 2009; Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки). Київ, 2009; Соборність України: історичний контекст і виклики сьогодення: Матер. круглого столу / Відп. ред. В. Ф. Верстюк. Київ, 2015.

О. М. Любовець

Акт мовленнєвий, акт мовлення (від лат. *actus* — дія) — цілеспрямована мовленнєва дія, двосторонній процес передачі *повідомлення* від мовця (автора, адресанта) сприймачеві (адресатові) за допомогою мовних знаків. Включає в себе говоріння з боку *адресанта* і слухове сприймання та розуміння почутого з боку *адресата*; у випадку писемної комунікації — відповідно писання і читання (зорове сприймання та розуміння) написаного, причому учасники можуть бути віддаленими один від одного в часі та просторі.

А. м. є конкретним проявом мовленнєвої діяльності та мінімальною одиницею нормативної для даного сусп.-ва соціомовленнєвої поведінки, що розглядається в межах прагматичної ситуації (див. *Прагматика мовна*). У перебігу А. м. твориться текст. Осн. рисами А. м. є *інтенційність*, цілеспрямованість і *конвенційність*.

Першим почав досліджувати А. м. у 1950-х Дж.-Л. Остін, який з-поміж речень природної мови виокремив такі, що їх неможливо оцінити за критерієм істинності, а лише з погляду ефективності (успішності) — т. з. перформативи. Загалом теорія А. м. спирається на спостереження, згідно з яким за допомогою мови можна не тільки передавати інформацію, а й створювати факти сусп. дійсності. Відповідно існує категорія повідомлень, які не описують позамовну реальність, а творять її (напр., заявою «Збори оголошуються закритими» мовець справді закриває збори). Через це вони не можуть підлягати істиннісній оцінці класичної логіки.

Дж.-Л. Остін запропонував схему аналізу А. м., яка базується на розумінні його як трирівневої структури, де одночасно і взаємопов'язано існують три аспекти: 1) локуція (творення і формулювання висловлювання); 2) іллокуція (відображає комунікативну мету мовця — інтенцію); 3) перлокуція (ефект цілеспрямованого впливу на адресата, наслідки та результати).

Дослідники структурної прагматики мови К. Бюлер, Р. Якобсон та ін. виділили такі компоненти А. м.: відправник (адресант), отримувач (адресат), повідомлення, контакт, код, контекст. Р. Якобсон визначив шість функцій мови, що реалізуються в А. м.: емотивну, конативну, референтивну, фатичну, метамовну і поетичну.

Учень Остіна Дж. Серль запровадив поділ А. м. на прямі (безпосередні), коли інтенція мовця прочитується незалежно від ситуації, напр., у фразі «Подай мені склянку води», і непрямі (опосередковані), коли текст може мати різні значення залежно від контексту (напр., вигук «А!») й коли зміст висловлювання виводиться на основі підтексту, прихованого змісту, напр., «Ви не могли б відчинити вікно?» (непряме прохання) тощо. Проблему належного розуміння непрямих А. м., а також текстів, які не слід розуміти буквально (*алюзії*, *іронія* тощо), досліджує лінгвістика тексту. Дж. Серлю належить і п'ятичленна класифікація А. м. за комунікативною метою адресанта. Ідеї Дж.-Л. Остіна розвивали також П. Строссон, Дж. Ліч, Д. Шпербер, А. Вербицька, М. Нікітін та ін. Вчення Остіна і Серля набуло дальшого розвитку в теорії мовних імплікатур Г.-П. Грайса.

У *теорії комунікації* модель А. м. покладено в основу узагальненої моделі *комунікативного акту*.

Лит.: Searle J. *Speech Acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge, 1969; Якобсон Р. О. *Лінгвістика і поезика* // Структуралізм: «за» і «против». Москва, 1975; Остин Дж. *Слово как действие* // Новое в зарубежной лингвистике. Москва, 1981; Levinson S. C. *Pragmatics*. Cambridge, 1983; Серль Дж. *Классификация иллокутивных актов* // Новое в зарубежной лингвистике. Москва, 1986; Бюлер К. *Теория языка. Репрезентативная функция языка*. Москва, 1993; Бацевич Ф. *Основы коммуникативной лингвистики*. Київ, 2004.

Д. В. Данильчук

Акт нормативно-правовий — офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженим на це суб'єктом у визначених законом формі та порядку, який встановлює, змінює, припиняє чи конкретизує певні норми права з метою урегулювання сусп. відносин, що потребують держ.-орг. впливу. А. н.-п. має низку характерних ознак: приймається або санкціонується уповноваж. органами держ. влади, місцевого самоврядування або народом (шляхом референдуму); завжди містить нові норми прав або змінює (скасовує) чинні; приймається з дотриманням певної процедури; має форму письмового акта-документа і точно визначені реквізити; публікується в офіційних спец. виданнях з обов'язковою відповідністю автентичності тексту офіційного зразка; розрахований на багаторазове застосування; адресований неперсоніфікованому колу осіб; містить осн. структурні елементи; підлягає обов'язковій держ. реєстрації та обліку в Єдиному держ. реєстрі норматив. актів; опрацьовується з урахуванням правил юрид. техніки (вимоги щодо використання мови, юрид. термінології, юрид. конструкцій, тощо). А. н.-п. є осн. формою права в Україні. Вони становлять єдину ієрархічну систему, яка повинна характеризуватися внутр. узгодженістю і забезпечувати правове регулювання в різних сферах сусп. відносин. А. н.-п. утворюють складну ієрархічну систему, їх можна класифікувати: за юрид. силою — на

Джон Ленгшо Остін — засновник теорії **актів мовленнєвих**

закони (акти вищої юрид. сили) і підзаконні акти, (акти засновані на законах, що їм не суперечать); за суб'єктами правотворчості — на нормативні акти, прийняті народом, Главою д-ви, органами законодавчої, виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та ін.; за ступенем систематизації — на прості і кодифіковані; за сферою дії — на заг., спец. і локальні; за галузеву належністю — на нормативні акти, які містять норми конституційного, адм., цивільного, кримінального, трудового, сімейного та ін. галузей права; за зовн. формою виразу — на закони, укази, постанови, рішення, розпорядження, накази тощо; терміном дії — на невизначений час, строкові. А. н.-п. застосовуються до сусп. відносин, що мали місце в період від введення їх у дію до втрати ними юрид. сили.

А. н.-п. не має зворотної сили — він діє тільки щодо тих обставин і випадків, які виникли після введення його в дію. Це необхідний фактор правової стабільності, коли громадяни і юрид. особи повинні бути впевнені в тому, що А. н.-п. не погіршає їхнє правове положення. Виняток становить кримінальне зак.-во, у якому через гуманні мотиви діє правило: «кримінальний закон має зворотну силу, якщо він пом'якшує або усуває караність діяння».

А. н.-п. має обмеження дії у просторі — він застосовується на тій тер., на яку поширюється суверенітет д-ви або компетенція відповідних органів. Так, дія А. н.-п. вищих органів держ. влади в Україні поширюється на всю її тер., акти місцевих органів влади — на тер. відповідних адм. одиниць.

Лит.: Сакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків, 2001; Цвік М. В. та ін. Загальна теорія держави і права. Харків, 2002; Волинка К. Г. Теорія держави і права. Київ, 2003; Лисенков С. Л., Колодій А. М., Тихомиров О. Д., Ковальський В. С. Теорія держави і права. Київ, 2005.

В. А. Яцук

«Акт поєднання» — документ, що засвідчував одну зі спроб подолання інституційного розколу в українському православ'ї — об'єднання *Української автокефальної православної церкви й Автономної православної церкви* в одну Українську автокефальну православну церкву.

В умовах Другої світової війни проект ухвали про об'єднання церков розроблено спеціально створеною комісією на чолі з митр. Олександром (Іноземцевим). «А. п.» підписаний 08.10.1942 у Почаївській лаврі делегатами від Луцького собору єпископів УАПЦ архієпископом Никанором (Абрамовичем), єпископом Мстиславом (Скрипником) та главою Автономної правосл. церкви митрополитом Олексієм (Громадським). На першій сесії Священного Синоду, який мав скликати найстарший за хіротонією архієрей, планувалося розглянути всі питання, пов'язані з розподілом епархій і кафедр між єпископами. У документі йшлося про ліквідацію усіх розбіжностей канонічного характеру. «А. п.» передбачалося проголосити по всіх церквах на тер. України. На чолі об'єднаної Укр. автокефальної правосл. церкви мав стояти Священний синод із п'яти найстарших єпископів України. Обов'язки його секретаря, а також заступника відсутнього члена синоду покладалися на преосвященного Мстислава.

Проти інтеграції виступила частина єпископів з обох сторін, зокрема єпископат Автономної

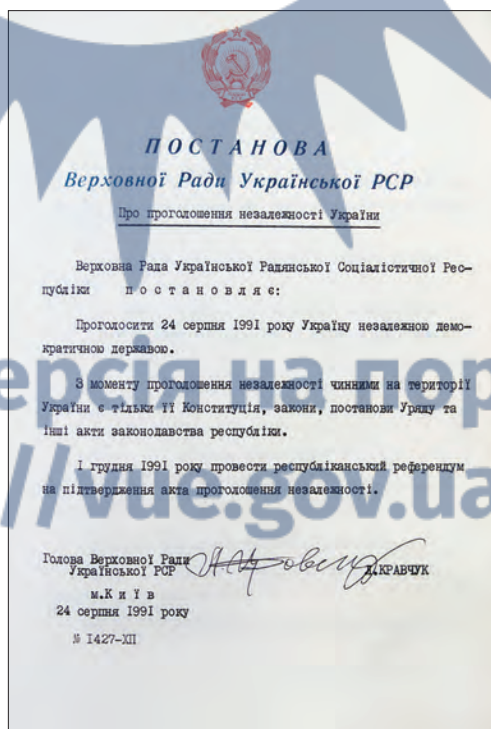
церкви на чолі з єпископом Київським Пантелеймоном (Рудиком). Втілити «А. п.» у життя не вдалося. Унаслідок тиску окупаційної нім. влади (не зацікавлений в існуванні єдиної заг.-нац. укр. церкви) і власної ієрархії Олексій (Громадський) 16.12.1942 визнав акт недійсним. Попри це, «А. п.» став безпрецедентною екуменічною акцією, яка означала прорив в укр. православ'ї й не мала аналогів у вітчизняній історії.

Лит.: Пашенко В. О. Православ'я в новітній історії України. Полтава, 1997; Лисенко О. Церковне життя в Україні: 1943–1946. Київ, 1998; Борщевич В. Українське церковне відродження на Волині (20–40-ві рр. XX ст.). Луцьк, 2000; Стоколос Н. «... Для миру церковного і добра віруючого народу...» (Що стало на заваді поєднанню православних церков в Україні восени 1942 року) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. 2006. Вип. 8; Смирнов А. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч. 1930–1944. Київ, 2008; Смирнов А., Трохимович В. Архіпастирська діяльність єпископа Мстислава Скрипника в 1942 році // Галичина. Всеукр. наук. і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. До 70-річчя створення Української повстанської армії. 2013. Ч. 24.

А. М. Киридон

Акт проголошення незалежності України

1991 — політико-правовий документ *Верховної Ради України*, який визначив новий державний статус України. Прийнятий 24.08.1991. Ухвалення документа відбувалося в умовах реальної загрози держ. суверенітету України і стало відповіддю на спробу *державного перевороту 19 серпня 1991* з боку реакційно-консервативних сил у вищому керівництві *Комуністичної партії Радянського Союзу*. Однак створений з цієї метою *ГКЧП* не зміг поставити під свій контроль силові структури й оволодіти становищем на всій тер. СРСР. Провал цієї спроби відкривав перед Україною та ін. колишніми рад. республіками

можливість реалізації державницьких прагнень. 20.08.1991 Президія ВР УРСР ухвалила заяву, в якій дія постанов ГКЧП на тер. України не визнавалася. 24.08.1991 ВР УРСР зібралася на позачергову сесію. З доповіддю про політ. ситуацію виступив Голова ВР УРСР Л. Кравчук, співдоговіди зробили народні депутати О. Мороз — від

**Акт проголошення
незалежності України 1991**

більшості та І. Юхновський — від опозиції. З метою захисту суверенітету України запропоновано створити Раді оборони України і Національну гвардію; ухвалити закон про статус військ, розташованих на тер. України; розв'язати питання про департизацію правоохоронних органів республіки; розробити механізм реалізації екон. незалежності шляхом переходу у власність України підприємств та орг-цій союзного підпорядкування. Ці заходи означали утвердження незалежного статусу України, внаслідок чого УРСР припиняла своє існування. З метою надання легітимності доленосним рішенням, І. Юхновський запропонував проголосити акт, в якому мав бути зафіксований новий держ.-політ. статус України. Вечері 24.08.1991 ВР України конституційною більшістю голосів (392 — «за», 4 — «проти») ухвалила А. п. н. У. Цим Актом було започатковано новий етап розвитку України як самостійної, суверенної д-ви. Народні депутати визнали за необхідне провести 01.12.1991 *всеукраїнський референдум* на підтвердження Акту незалежності та вибори Президента України. 24 серпня оголошено нац. святом — Днем незалежності України.

Літ.: Бойко О. Д. Україна в 1985-1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. Київ, 2002; Дер-

жавотворчий процес в Україні, 1991-2006 / Н. П. Барановська, С. О. Біла, В. Д. Бондаренко та ін.; редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ, 2007. Касьянов Г. В. Україна 1991-2007: нариси новітньої історії. Київ, 2008.

О. М. Любець

Акт Священного союзу 1815 — документ, підписаний 14 (26).09.1815 у м. Парижі російським імператором Олександром І, австрійським імператором Францом ІІ і пруським королем Фрідріхом Вільгельмом ІІІ. А. С. с. 1815 фактично являв собою союзну угоду європ. монархів проти револ. і визв. рухів, що отримав назву Священного союзу. Пізніше до цієї угоди приєдналися більшість правителів-монархів у Європі. Англія офіційно не поставила свого підпису під А. С. с. 1815, але принц-регент надіслав учасникам Священного союзу особистого листа, у якому висловив цілковиту солідарність із його політикою. Загалом в А. С. с. 1815 йшлося про повну покору й підпорядкування підданих своїм володарям, підтримку абсолютизму, єдність монархічних правителів у боротьбі проти революцій і нац.-визв. рухів, а також про захист і відстоювання ними христ. віри, що ставило Османську імперію поза системою міжнар. договорів 1815.

Дж.: Сборник документов по истории нового времени стран Европы и Америки (1640 — 1870) / Сост. Е. Е. Юрская. Москва, 1991.

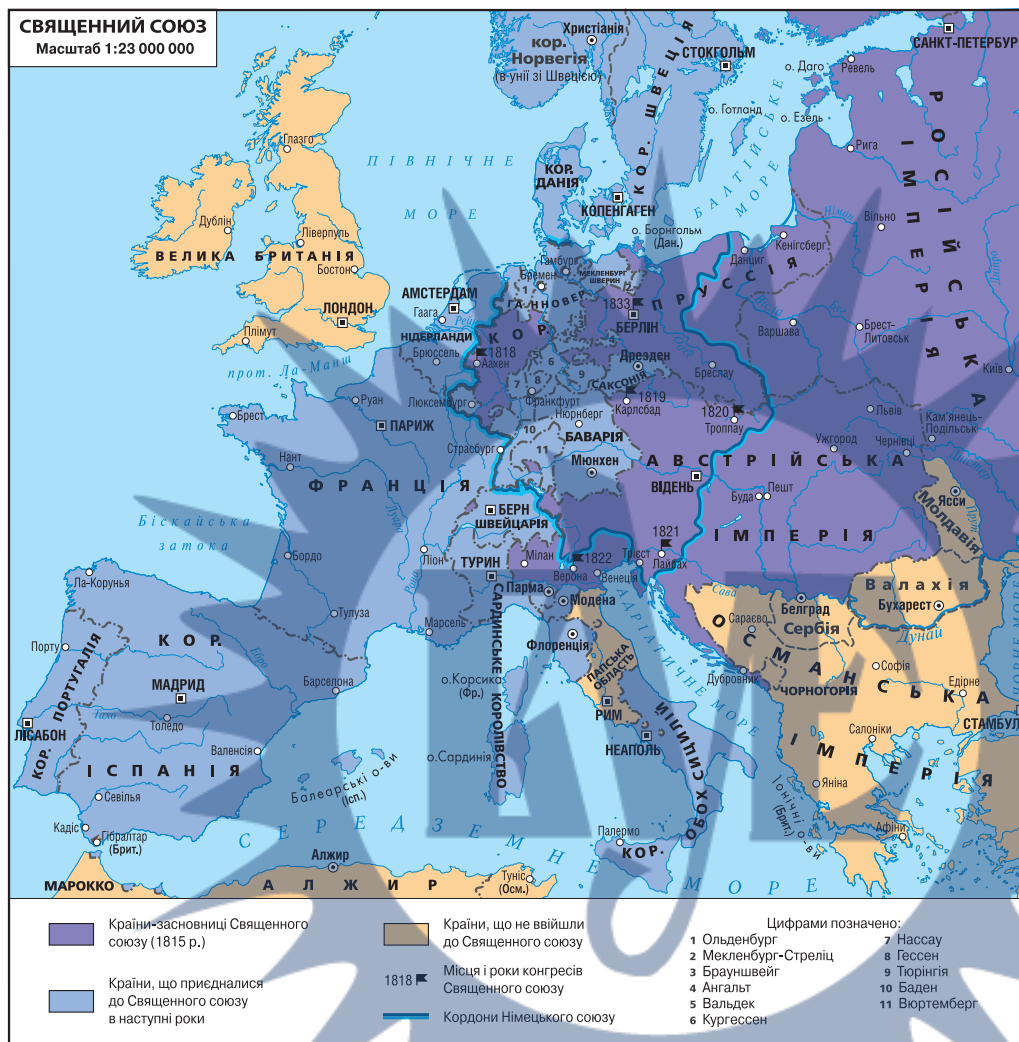
Літ.: История дипломатии: В 5 т. Москва, 1959-1979; Борисов Ю. Шарль-Морис Талейран. Ростов-на-Дону, 1999; Манькин А. Новая и новейшая история стран Западной Европы и Америки. Москва, 2004; Арказян М. История Франции. Москва, 2007; Акунін О. Нова історія країн Західної Європи та Північної Америки (1492-1918 рр.): Хронологія подій. Миколаїв, 2013.

С. С. Троян

Акт терористичний (від лат. terror — страх, жах) — застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини, убивство, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень держ. або громад., діячів, представників великого бізнесу з метою підризу чи загострення становища в країні, сусп-ві, міждерж. взаєминах. Розглядається як один з особливо небезпечних держ. злочинів. Основою здійснення А. т. є залякування населення та органів влади для досягнення злочинних намірів. Полягає у погрозі насильства, підтриманні стану постійного сусп. страху з метою спонукання до певних дій, привернення уваги до особи терориста або орг-ції, ідей, які він пропагує. Заподіяння чи загроза заподіяння шкоди є своєрідним попередженням про можливість спричинення більш тяжких наслідків, якщо вимоги терористів не буде сприйнято. Характерною ознакою тероризму є його відкритість, коли про мету заподіяння шкоди чи погрози, про вимоги широко розголошується.

У 2-й пол. 20 ст. ООН та ін. міжнар. орг-ціями увалено низку міжнародно-правових документів для запобігання та боротьби з терористичною діяльністю. Міжнар. конвенції щодо боротьби з тероризмом: Конвенція про запобігання і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів (1973); Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (1977);

Акт Священного союзу 1815

Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників (1979); Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців (1989); Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (1997); Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму (1999); Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (2005); Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму (2005); Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму (2005). Всі ці конвенції ратифікувала чи приєдналася й Україна. Кримінальним кодексом України (ст. 253) передбачена відповідальність за вчинення чи погрозу вчинення А. т. — позбавлення волі від 5 до 10 років; за повторне вчинення А. т., або здійснення його групою осіб, якщо А. т. призвів до значної матеріальної шкоди — позбавлення волі від 7 до 12 років; за умов загибелі людей внаслідок вчинення А. т. — позбавлення волі від 10 до 15 років, або довічно.

Лит.: Злочини терористичної спрямованості. Харків, 1997; Семікін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження. Харків, 2003; Шестопалова Л. Зміст поняття «те-

роризм» і «терористичний акт» // Вісник Академії управління МВС. 2008. № 3; Вороненко В. В., Скалецький Ю. М., Торбін В. Ф. Зарубіжний досвід організації реагування на терористичні акти та інші надзвичайні ситуації // Укр. журн. екстремальної медицини імені Г. О. Можая. 2011. Т. 12. № 2; Епель О. В. Суб'єктивні ознаки публічних закликів до вчинення терористичного акту // Право і суспільство. 2011. № 2.

В. Л. Лабка

Акт юридичний — волевиявлення держави (її органів, посадових осіб), формально обов'язкове для виконання. Соц. роль держ. А. ю. полягає у тому, що через нього д-ва об'єктивує, виражає свою волю, доводить її до відповідних суб'єктів, створює формально обов'язкові передумови для узгодження з цією волею поведінки учасників сусп. життя. Цим д-ва впливає на поведінку громадян, діяльність різноманітних об'єднань та угруповань, реалізує у правовій формі свої функції. Існують ін. форми волевиявлення д-ви (заяви, звернення, ноти тощо), однак вони, як правило, не містять обов'язкових приписів. А. ю. поділяються: а) за сферою обов'язковості — на *акти нормативно-правові* (загальні) та *індивідуальні* (зокрема, правозастосувальні); б) за характером регульованої діяльності — на пове-

дінкові (регламентують фіз. поведінку) та роз'яснювальні (регламентують інтелектуальну діяльність); в) за суб'єктами видання — на законодавчі, президентські, виконавчі, судові та ін.; г) за способом зовн. вираження — на усні (вербальні), письмові (документальні), діяльнісні (конклудентні); д) за юрид. формою — на закони, укази, постанови, вироки, рішення, ухвали, накази, інструкції тощо.

Лит.: Алексеев С. С. Общая теория права. Москва, 1982. Т. 2; Рабинович П. М. Основы общей теории права и государства. Київ, 1995; Лисенков С. Л., Колодій А. М., Тихомиров О. Д., Ковальський В. С. Теория государства и права. Київ, 2005; Зайчук О. В. та ін. Теория государства и права: Академічний курс. Київ, 2006.

П. М. Рабинович.

Актант (від лат. *agere* — діяти) — семантичний (мисленнєвий) аналог особи або предмета у висловлюванні, мовленнєва конструкція, що доповнює значення *предиката*. Як правило, А. реалізовується в мові через *підмет* і *додаток*, рідко — через *обставину*. Термін запроваджено франц. лінгвістом Л. Теньєром. Л. Теньєр вважав центром речення *присудок*, а А. — одним із підпорядкованих дії елементів, що увиразнюють її значення, вважаючи А. будь-яку істоту або предмет, що активно виконують дію чи навіть пасивно беруть у ній участь.

Актаське озеро, Альельське озеро — солоне озеро на Пн. Керченського півострова АР Крим, входить до групи Керченських озер. Від Азовського моря відокремлене пересипом завширшки до 1 км. Довж. — 8 км, шир. — 3,5 км, пл. —

Актаське озеро

26,8 км², глиб. — 0,1 м. Улоговина витягнута з Пн. Сх. на Пд. Зх. Береги високі, круті. Живиться за рахунок інфільтрації мор. води та підземними мінералізованими водами. Вода хлоридно-натрієвого типу. Мінералізація ропи змінюється за сезонами від 110 до 310 ‰, максимальна у серпні-вересні, мінімальна — у травні-березні. Наприкінці літа озеро інколи пересихає, на дні утворюється шар солі. На опріснених ділянках поширена водяна рослинність. Характерне «цвітіння» води.

А. М. Оліферов

Актеон (грец. *Ἀχταίων*) — персонаж грецької міфології, пристрасний мисливець. Син покровителя ворожбитства, бджолярства, скотарства й полювання Аристея та доньки фіван. царя Кадма Автоної, внук бога *Аполлона* й німфи Кирени, вихованець безсмертного фессал. кентавра Хірона, який прищепив хлопцеві любов до полювання та навчив мисливської майстерності. Учасник трирічного індійського походу бога рослинності, родючості, вологи, покровителя виноградарства й виноробства *Діоніса*. Змагався на колісницях у похвальних іграх за *Офельтом* (прообразом аналогічних до *Олімп. Немейс. ігор*, які відбувалися раз на два роки й передбачали поєднання атлет., кінних, поет. і муз. змагань, за місцевим міфом, засновані на честь мертвого царевича Немей *Офельта*, тому судді випробувань носили чорний одяг на знак трауру за ним).

Образ А. сповнений амбівалентної символіки: з одного боку — безневинної жертви, з ін. — спокутування провини за недоцільне порушення гармонії природи. Так, за найпоширенішим сюжетом міфу про А. хлопець, полюючи з приятелями на схилі г. Кіферон і залишившись на певний час на самоті, помітив прохолодний грот для відпочинку. Там він неароком став свідком купання богині тваринного і рослинного світу, мисливства, лісів і гір *Артеміді* в оточенні її німф. А. стає єдиним смертним, хто побачив небесну красу богині, а відтак — мимоволі порушує заборону верховного бога Зевса, за якою кожен, хто побачить богиню оголеною, мусить померти. Розгнівана *Артеміда* перетворює юного мисливця на оленя, слід якого беруть п'ятдесят його власних псів, які не впізнають хазяїна й роздирають його на шматки. Прообразами собак А. були собакоголові, ласторукі діти моря тельхіни, які заснували кілька міст на о-вах Родос і Криті, виготовили гострозубий серп *Кроно*, яким той оскопив *Урана*, викували тризуб *Посейдонові*, були першими, хто став зображувати богів, однак мали бути покарані Зевсом за псування за допомогою магії погоди та врожаю. Попереджені про небезпеку *Артеміді*, вони втекли за море, частина — до Орхомена, де й стали псами у зграї А. Кількість собак символічна: первинно п'ятдесятиголовим вважався міфол. пес-охоронець царства мертвих *Аїду* *Цербер*, якого з часом почали уявляти триголовим за аналогією до своєї хазяйки — богині Місяця, чаклунства, усіх страховиськ і примар *Гекати*; після завершення циклу (49, тобто сім разів по сім років) п'ятдесятий стає Великим (Ювілейним, священним) роком, що символізує повернення до первинного стану та новий початок, звільнення та повну свободу; також п'ятдесятимісячним циклом (чотирьом рокам) дорівнює проміжок між *Олімп. іграми*. За версією *Овідія*, А. розтерзали 35 собак (яких поет у «Метаморфозах» називає поіменно). Отже, А. постає жертвою богині за те, що мимовільно побачив її красу, і водночас немовби спокутує свою провину перед тваринним світом, зазнавши такої ж участі, як і звірі, на яких полював сам. *Артеміда* ж є «володаркою звірів» — вочевидь, верховною богинею-німфою архаїчних тотемних культів. Мотив покарання А. варіює в пізніших версіях: гнів *Артеміді* спричинило вихваляння А., ніби він кращий мисливець, ніж сама богиня (за *Еврипідом*); *Артеміда* «накинула на А. шкуру оле-

ня», щоб він не одружився з коханою її батька, Зевса, Семелою (за Стесихором); на оленя хлопця перетворює сам Зевс за сватання юнака до Семели (за Акусилаєм); А. побачив Артеміду, коли вона купалась у джерелі Парфенії у Гарграф.

Актеон. Рембрант. Діана з Актеоном та Калісто, 1635

долині, і захотів її звабити (Овідій). Собаки А. так сумують за господарем, що Хірон споруджує його статую, що їх врешті втішає. Згодом боги переносять їх на небеса — так утворюється сузір'я Великий (Малий) Пес.

Міф, імовірно, має реальне підґрунтя: прототип образу А. — цар-жрець доеллін. культу оленя, якого розривають на шматки після п'ятдесяти-місячного правління, згодом його функції переходять до таніста. Паралелі цього ритуалу відтворені в ірл. і вал. міфах; ще в 1 ст. до н. е., як свідчить *Плутарх*, побутував обряд, за яким людину в шкурі оленя травили собаками й убивали на г. Лікей в *Аркадії* неподалік *Пелопоннесу*. Культ А. існував у Платеях.

Міф ліг в основу багатьох мист. творів. Збереглися численні розписи фресок, ваз, *метоп*, рельєфів храмів зі сценами з міфу, полотна живопису й скульптура (Я. Бассано, *Веронезе*, Т. *Гейнсборо*, Е. *Делакруа*, *Джорджоне*, *Доменікіно*, *Агостіно й Аннібале Каррачі*, Л. *Кранах*, *Рембрандт*, *Тьєполо*, *Тиціан*, А. *Філарете*, Х. *Хольбейн та ін.*), пластика (один із фонтанів палацу Козерта в Італії, бронзові двері собору святого Петра в Римі), музика (І. *Прокоф'єв*) тощо. А. — дійова особа трагедій *Есхіла* («*Лучниці*»), *Фриніха*, *Іофонта й Клеофонта* («*Актеон*»).

Лит.: Грейвс Р. *Мифы древней Греции*. Москва, 1992; Кун М. А. *Легенды и мифы стародавньої Греції* / Перекл. з рос. Київ, 1996.

О. В. Наумовська

Акти Верховної Ради України — рішення Верховної Ради України у формі законів, постанов, резолюцій, декларацій, звернень, заяв тощо, що приймаються визначеною Конституцією України кількістю голосів нар. депутатів України з питань, віднесених до компетенції ВР України. Реалізуючи свої повноваження, ВР України

ухвалює рішення, прийняття яких здійснюється виключно на її пленарних засіданнях і являє собою процес формування та вираження волі парламенту України. Рішення ВР є результатом її волевиявлення і ухвалюються на колегіальній основі шляхом голосування нар. депутатів України. Прийняття рішень ВР відбувається тільки на її пленарних засіданнях після обговорення питань більшістю голосів нар. депутатів від конституційного складу ВР, шляхом відкритого поіменного голосування, крім випадків, передбачених Законом України «Про Регламент ВР України», коли проводиться таємне голосування шляхом подачі бюлетенів. Конституція України уповноважує ВР України на прийняття «рішень» (ч. 2 ст. 84) і «актів» (ст. 91). Відповідно до офіційного тлумачення Конституційного суду України, під терміном «рішення» ВР України треба розуміти результати волевиявлення парламенту України з питань, віднесених до його компетенції, а під терміном «А.» — рішення ВР України з питань, віднесених до її компетенції, тобто документи, що приймаються визначеною Конституцією України кількістю голосів нар. депутатів України у формі законів, постанов тощо. Проаналізувавши відповідні статті Осн. Закону, суд прийшов до висновку, що терміни «рішення» і «А.» ВР України — це взаємозв'язані правові категорії, які співвідносяться між собою як зміст і форма.

Лит.: Скакун О. Ф. *Теорія держави і права*. Харків, 2001; Цвік М. В. та ін. *Загальна теорія держави і права*. Харків, 2002.

В. А. Яцук

Акти гродські та земські — документи, пов'язані з діяльністю гродських і земських судів у Королівстві Польському й Великому князівстві Литовському 15–18 ст. Функціонально А. г. та з. поділяються на дві категорії: нотаріальні й процесуальні акти. До першої належать, зокрема, майнові угоди, які вписувалися до актових книг і таким чином набували юрид. сили. До другої — процесуальні документи (позови, вироки або рішення судів, записи допитів свідків тощо). Повністю або частково збереглися А. г. і з. судів низки укр. міст, що входили до складу *Белзького, Брацлавського, Волинського, Київського, Підляського, Подільського, Руського й Чернігівського* воеводств: м. Белз, м. Вінниця, м. Галич, м. Дрогобич, м. Житомир, м. Коломия, м. Луцьк, м. Львів, м. Овруч та ін.

Акти духовної влади — закони, укази, постанови та ін. рішення церк. керівництва, що регламентують і регулюють культову і позакультову реліг. діяльність. В А. д. в. реалізуються осн. функції духовної влади: законодавча (вироблення норм і правил церк. життя), адміністративна (втілення реліг. норм і правил у життя віруючих) і судова (відновлення порушених прав і відносин, розв'язання спорів між суб'єктами духовної орг-ції). Найвищими А. д. в. є настанови, що йдуть безпосередньо від засновника церкви і вважаються Божими законами (напр., «*Закони Ману*», «*Десять заповідей*», «*Заповіді Христові*» тощо). А. д. в. поділяють на нормативні (ті, що встановлюють норми реліг. права) та індивідуальні (за допомогою яких норми реліг. права застосовуються до конкретних випадків). Першу групу становлять А. д. в., що регламентують

Акти гродські та земські. Титульна сторінка 1 тому

становище церкви в сусп-ві, визначають специфіку держ.-церк. і міжконфес. відносин (напр., унії, конкордати тощо), і акти, що регламентують внутр. церк. життя. Останні можуть мати як заг. (патріарші й митрополичі грамоти, папські енцикліки, рішення церк. соборів, церк. конституції тощо), так і локальний (єпископські грамоти, митрополичі послання у різні єпархії та ін.) характер. Індивідуальні А. д. в.: беатифікації і канонізації святих, обрання на церк. посади, відлучення від церкви, позбавлення сану тощо. А. д. в., що стосуються віровчення, культу, догматики, церк. орг-ції, збираються у канон. кодекси — збірники з повним текстом церк. законів та збірки окр. витягів, якими користуються у духовному судочинстві.

О. В. Бучма

Акти історичні — історичні документи, у яких в юрид. формі зафіксовано постановку чи вирішення питань договірно-правового змісту між певними юрид. сторонами і зазначено безпосередню чи опосередковано конкретного автора та адресата.

За ознакою походження чи авторством А. і. поділяють на публічні, приватні, приватно-публічні, публічно-приватні; за ознакою спрямованості — державні, церковні, світські; за співвідношенням змісту тексту і предметної ситуації — договірні (міжнар. світські договори, конкордати, приватні угоди — відкуп, підяду, купівлі, дарування, обміну та ін.), договірно-законодавчі (давньорим. та середньовічні дипломи, жалувальні, установні грамоти та ін.), договірно-засвідчувальні (дипломи на титули, чини, звання, мандати, ранги, метрики тощо), договірно-законодавчорозпорядчі (заповіти монархів), договірно-розпорядчі (духовні грамоти приватних осіб, векселі, укази грамоти, певна частина указів, розпоряджень, постанов), договірно-протокольнорезолютивні (судові грамоти, витяги з протоколів доповідних судних списків, правних грамот тощо), договірно-реєстраційно-облікові (сотніці, витяги із писцових книг тощо), клопотальні (характеристики, рекомендаційні листи, поруки та ін.), договірно-облікові (посольські, родовідні, прихосько-витратні, домові, оброчні книги та ін.), договірно-довідні (відозви-угоди), договірно-епістолярні (відкриті листи, послання церк. ієрархів, зокрема енцикліки тощо).

У ході іст. розвитку спостерігається певна еволюція актових документів, спричинена, зокрема, ієрархізацією структури сусп-ва, унормуванням звичаєвого права, систематизацією правових норм. Актіві документи за різні іст. періоди збереглися досить нерівномірно. В Україні А. і. представлені: договорами Київської Русі з Візантією, Галицько-Волинського князівства з Польщею, Литвою, Угорщиною, Тевтонським орденем, Золотою Ордою, церк. уставами Володимира Святославича, Ярослава Мудрого, «Руською правдою»; вкладними, купчими, вірчими, уставними, жалуваними грамотами та ін. Загалом цих актів дійшло до наших днів обмаль. Значно більше збереглося А. і., датованих 14 ст. та пізнішим часом (див. *Акти гродські та земські*). Систематичне вивчення й видання А. і. почалося у 3х. Європі з 17 ст., в Рос. імперії — з кін. 18 ст.

Лит.: Каштанов С. М. Очерки русской дипломатики. Москва, 1970; Каталог коллекции документов Киевской ар-

хеографической комиссии. 1369–1899. Київ, 1971; Каталог пергаментных документов Центрального государственного исторического архива УССР в Львові. 1233–1799. Київ, 1972; Ковальский П. П. Источниковедение истории Украины XVI–XVIII вв. Днепропетровск, 1978; Источниковедение истории СССР. Москва, 1981; Шмидт С. О. О классификации исторических источников // Вспомогательные исторические дисциплины. Москва, 1985; Источниковедение отечественной истории. Москва, 1989; Синцевич А. В. Источниковедение в кругу исторических дисциплин // Источниковедческая культура студента-историка. Тверь, 1990; Каштанов С. М. Актовая археография. Москва, 1998; Универсали Богдана Хмельницкого: 1648–1657. Київ, 1998; Универсали Івана Мазепи. Київ, 2002; Купчинський О. А. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004.

В. В. Бездрабко

Акти Національного банку України нормативно-правові — офіційні документи Національного банку України, що мають юрид. силу в системі держел правового регулювання банківської діяльності, видаються в формі указів, положень, інструкцій і є обов'язковими для органів держ. влади, місцевого самоврядування, всіх юрид. та фіз. осіб. А. Н. б. У. спрямовані на мінімізацію численних ризиків, пов'язаних із функціонуванням банківської системи і тим самим забезпечити стабільне функціонування банківського сектору економіки в цілому. Офіційна публікація А. Н. б. У. здійснюється в друкованих виданнях — «Офіційному віснику України», газ. «Урядовий кур'єр» чи «Голос України», або на сторінці Офіційного інтернет-представництва НБУ в розділі «Офіційне опублікування нормативно-правових актів».

Дж.: Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-ХІV // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 29.

Акти судові — види юридичних документів, що в письмовій формі, встановленій процесуальним законодавством, засвідчують той чи ін. факт, який мав місце під час судового провадження. До А. с., зокрема, належать: вирок — рішення суду першої інстанції про винність або невинність відданої до суду особи; ухвала — всі рішення, крім вироку, які виніс суд першої інстанції у судових та розпорядчих засіданнях, і рішення, винесені судом касац. інстанції, а також рішення колегії у кримінальних справах Верховного Суду України; постанова — одноособове рішення судді, президії суду, Пленуму Верховного Суду України; касац. подання прокурора про скасування або зміну вироку, який не набув законної сили; окреме подання прокурора про скасування або зміну ухвали суду чи постанови судді, які не набули законної сили; касац. скарга, що подається учасниками процесу до касац. інстанції на вирок, який не набув законної сили; окрема скарга, що подається учасниками процесу до касац. інстанції на ухвалу суду, постанову судді, які не набули законної сили; протест у порядку нагляду уповноважених законом осіб про скасування або зміну вироку, ухвали і постанови суду, що набули законної сили; протокол — документ про проведення судових дій, їхній зміст і наслідки. Особливе місце серед А. с. посідають постанови Пленуму Верховного Суду України, в яких узагальнюється

судова практика з певних категорій справ і даються роз'яснення щодо правильного застосування норм чинного зак-ва.

А. Й. Міллер

Акти цивільного стану — події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Згідно з Цивільним Кодексом України А. ц. с. є народження фіз. особи, встановлення її походження, набуття громадянства, вихід з громадянства та його втрата, досягнення відповідного віку, надання повної цивільної дієздатності, обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, шлюб, розірвання шлюбу, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, зміна імені, інвалідність, смерть тощо. Держ. реєстрації підлягають народження фіз. особи та її походження, громадянство, шлюб, розірвання шлюбу у випадках, передбачених законом, зміна імені, смерть. Реєстрація актів цивільного стану проводиться відповідно до норм Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 01.08.2010 № 2398-VI. Держ. реєстрація А. ц. с. проводиться шляхом складення актових записів цивільного стану, під яким розуміється документ органу держ. реєстрації А. ц. с., який містить персональні відомості про особу та підтверджує факт проведення держ. реєстрації А. ц. с. Актівий запис цивільного стану складається у двох примірниках. Інформація про персональні дані фіз. особи, що містяться в актовому записі цивільного стану є конфіденційною і не підлягає розголошенню. Актівий запис цивільного стану є безспірним доказом фактів, реєстрація яких посвідчується, до спростування його в судовому порядку. Зразки актових записів цивільного стану затверджуються КМ України. Відомості про народження фіз. особи та її походження, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, шлюб, розірвання шлюбу, зміну імені, смерть підлягають обов'язковому внесенню до Держ. реєстру актів цивільного стану громадян та Єдиного держ. демографічного реєстру в обсязі, визначеному Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20.11.2012 № 5492-VI. Держ. реєстр актів цивільного стану громадян ведеться відділами держ. реєстрації актів цивільного стану. Його держателем є центр. орган виконавчої влади, що реалізує держ. політику у сфері держ. реєстрації актів цивільного стану, а адміністратором — держ. підприємство, яке належить до сфери управління Міністерства юстиції України.

Держ. реєстрація А. ц. с. здійснюється так: відділи держ. реєстрації актів цивільного стану проводять держ. реєстрацію народження фіз. особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті, вносять зміни до актових записів цивільного стану поновлюють та анулюють їх; формують Держ. реєстр актів цивільного стану громадян, ведуть його, зберігають архівний фонд; здійснюють відповідно до зак-ва ін. повноваження; виконавчі органи сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад проводять держ. реєстрацію народження

фіз. особи та її походження, шлюбу, смерті; дипломатичні представництва і консульські установи України проводять держ. реєстрацію народження фіз. особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті щодо громадян України, приймають і розглядають заяви про внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання.

Лит.: Майданік Р. А. Цивільне право. Загальна частина. Київ, 2012. Т. 1; Цивільне право: у 2 т. / За ред.: В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків, 2014.

А. Ю. Бабаскін

Акти Виленской археографической комиссии («Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею») — багатотомна збірка документів, що зберігалися у фондах Виленського центр. архіву давніх актів та архівних зібрань пн.-зх. губерній Російської імперії. Усього видано 39 томів (1865–1915). У виданні оприлюднено актовий матеріал та ін. джерела з історії *Великого князівства Литовського* й сусідніх тер. Хронологічні рамки представлених у А. В. а. к. документів охоплюють період 1387–1710. Матеріали збірки присвячено історії правосл. церкви у Литві, Білорусі, Україні, політ. й адм. життю, повсякденному побуту, судовим справам тощо. Значний обсяг оприлюднених документів становлять акти гродських і земських судів, що діяли на тер. Великого князівства Литовського (Див. *Акти гродські та земські*), магістратів, підкоморських судів, інвентарні книги староств, маєтків і фільварків, матеріали з історії єврейських громад. Опубліковані в А. В. а. к. документи зберігаються в архівах Литви, Польщі й Білорусі.

Лит.: Улащик Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. Москва, 1973.

Акты Западной России («Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею») — п'ятитомна збірка документів з історії Білорусі, Литви, України та Росії 1340–1699, опублікована *Археографічною комісією Імператорською* (м. Санкт-Петербург). Редактори видання — І. Григорович (т. 1–4) та І. Боричевський (І. Тарнава-Боричевський) (т. 5). Матеріали збірки висвітлюють питання політ. історії згаданих тер., їхні взаємини з *Королівством Польським* у складі *Речі Посполитої*, *Лівонським орденом*, *Кримським ханством*. Серед документів, опублікованих у А. З. Р.: окружна грамота лит. князя *Витовта* про відокремлення київ. митрополії, договірні, присяжні й поручні грамоти давньорус. удільних князів із лит. князями *Казимиром Ягеллончиком* і *Олександром Ягеллончиком*, жалувані грамоти київ. митрополитам, єпископам, монастирям, церквам і містам, статейні списки, накази тощо, договір польськ. короля *Сигізмунда III* з моск. боярами (1610–1612); грамоти сх. патріархів (1588, 1589, 1590, 1620), матеріали до історії *Брестської унії* 1596 (1592–1614), про діяльність *церковних братств*, документи про *Хмельниччину*, відносини з *Кримським ханством* (1663–1699), універсали Б. *Хмельницького* та ін. гетьманів про права й повинності жителів Києва тощо.

Лит.: Улащик Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода.

Акти цивільного стану.
Бланк свідоцтва про шлюб

Акты Западной России.
Титульна сторінка 1 тому

Акты исторические,
собранные и изданные
Археологической
комиссией. Титульная сторінка
1 тому

**Акты Южной и Западной
России.** Титульная сторінка
2 тому

Москва, 1973; Брачев В. Петербургская археографическая комиссия (1834–1929). Санкт-Петербург, 1997.

Акты исторические. Акты исторические, собранные и изданные Археологической комиссией — пятитомная збірка документів із історії Росії, видана у 1841–1843 Археологічною комісією Імператорською. Охоплює матеріали за 1334–1700. Матеріали А. и. присвячено політ., дипломат., соц.-екон. і військ. історії Росії. Вміщено жалувані грамоти великих князів і царів монастирям і великим землевласникам, договірні грамоти великих і удільних князів, судебники 1497 і 1550, законодавчі акти, матеріали про колонізацію Сибіру й відносини з Китаєм. У збірці оприлюднено численні документи з історії Російської православної церкви, її відносин зі сх. патріархатами, матеріали про ересь жидівствующих у Пн. Росії (15 ст.), розкольніцькі рухи 17 ст. тощо. 1846–1872 Археологічна комісія Імператорська опублікувала 12-томну збірку документів «Доповнення до Актів історичних, зібраних й виданих Археологічною комісією» («Дополнения к Актам историческим, собранным и изданным Археологической комиссией»), що охоплюють той самий період (1334–1700). У серії доповнені представлено матеріали з історії відносин Росії з європ. д-вами, колонізації узбережжя Північного Льодовитого ок., повідомлення про умови життя тюрк. і фінно-угор. народів Росії в 17 ст., розвиток видобувної пром-сті й промислів у 17 ст., статистичні дані про кількість нас. в окремих містах тощо.

Лит.: Брачев В. Петербургская археографическая комиссия (1834–1929). Санкт-Петербург, 1997.

Акты Московского государства — збірник документальних матеріалів із політичної і воєнної історії Московської держави 1571–1664, виданий Петербурзькою АН (тепер Російська академія наук) за редакцією Н. Попова (т. 1–2) і Д. Самоковасова (т. 3). В А. М. г. опубл. архівні матеріали з діловодства Моск. столу Розрядного приказу (центр. урядова установа Росії, що керувала військ. управлінням, а також пд. містами, в тому числі й укр.) про бойові дії 1614–1618 та війни з Річчю Посполитою (1632–1634, 1654–1667) і Швецією (1656–1658), зіткнення з військами Кримського ханства у Слобожанщині й Лівобережній Україні, становище рос. служилих людей і укр. козаків, відомості про політ., екон. й воєнне становище Речі Посполитої, Кримського ханства тощо. В А. М. г. вміщено невелику кількість документальних матеріалів з історії Лівобережної і Слобідської України, зокрема про селянські рухи сер. 17 ст.

Акты Южной и Западной России («Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией») — 15-томна збірка документів переважно з історії України та Білорусі 14–17 ст., видана Археологічною комісією Імператорською (м. Санкт-Петербург). Редакторами А. Ю. и З. Р. були М. Костомаров (т. 1–3, 12–13) і Г. Карпов (т. 10–11, 14). У перших двох томах вміщено грамоти давньорус. удільних і лит. князів, закладні акти, мінові, відмовні, спірні, духовні та ін. грамоти, жалувані грамоти м. Києву, м. Вітебську, м. Вільно, м. Мінську тощо, документи

про феодальне й монастирське землеволодіння, розвиток госп-ва й торгівлі, становище міського і сільського нас. Найдавніша пам'ятка — грамота галицького князя Лева — належить до 2-ї пол. 13 ст. У 3, 8, 10 і 14-му томах вміщено грамоти царів, листи та універсали гетьманів, статейні списки послів і посланців, повідомлення воевод і документи про селянсько-козацькі повстання, Хмельниччину, про екон., політ. і культ. життя укр. земель. У 4–7, 9, 11–13 і 15-му томах опубліковано документи про соц.-екон., політ. й воєнне становище України після смерті Б. Хмельницького, про відносини між Україною, Росією, Річчю Посполитою, Молдавським князівством, Трансильванією, Кримським ханством і Османською імперією, Угорщиною, Австрією та Швецією. В 11-му томі наведено документи з біографічними даними про кошового отамана І. Сірка, в 4, 7 і 15-му томах — про події під час гетьманування І. Виговського.

Лит.: Брачев В. Петербургская археографическая комиссия (1834–1929). Санкт-Петербург, 1997.

Актив (від лат. *activus* — активний, діяльний, дієвий) — 1) У бухгалтерському обліку — одна з двох сторін балансу бухгалтерського, що відображає на певну дату всі наявні матеріальні цінності та кошти, а також розміщення і використання їх.

2) У соціальній психології — найдіяльніша, енергійна й активна частина соціальної групи, колективу. А. діє з власної ініціативи та без екон. примусу. А. власною працею намагається досягти цілей, які стоять перед партією (партійний А.), профспілкою (профспілковий А.), фабрикою (фабричний А.) або іншою орг-цією. До госп. А. зараховують передових робітників, службовців, керівників підприємств і установ. А. не завжди існує в орг. межах. При музеях існують музейні А., які допомагають штатним співробітникам в їхній роботі. У поняття «А.» немає антоніма — терміна «громадський пасив». Так, у франц. Конвенті депутати, які не мали самостійного думки і були «громадським пасивом», називалися «Рівнина» або «Болото».

Представник А. називається активістом, у ширшому розумінні — діячем (політ., сусп., громад. тощо). Активісти користуються авторитетом у більшості представників колективу. Синонімом до слова «А.» є «активне населення». Найчастіше вживається у значенні «економічно активне населення» (частина населення обох статей, яка протягом певного періоду забезпечує пропозицію своєї робочої сили для вир-ва товарів і надання послуг).

Лит.: Богиня Д. П., Грішнова О. А. Основы экономики труда. Київ, 2001; Бендас Т. В. Психология лидерства. Санкт-Петербург, 2016.

І. В. Шліхта

Активатор (від лат. *activus* — активний, дієвий) — 1) Речовина, додавання якої підсилює певні властивості речовини, матеріалу; в каталізі А. підвищує активність і вибірковість каталізатора, а іноді і його стійкість; в адгезії А. посилює взаємодію між наповнювачем і полімерною сполукою; в біології А. підвищує репродукцію вірусів у клітині або збільшує їх інфекційну активність. 2) Пристрій, призначений для активізації чи пришвидшення роботи машини або приладу (напр., А. пральної машини). 3) Ж а р -

г о н е. Програма, що дозволяє згенерувати код активації, який однозначно відповідає комплектуючому комп'ютеру і параметрам встановленої оперативної системи.

Лит.: Фізична та колоїдна хімія // Під ред. проф. А. Кострицького. Київ, 2008; Сиволоб А. В. Молекулярна біологія. Київ, 2008.

Активаци́я ене́ргія — характеристична величина (A^+), що визначає залежність швидкості протікання рівноважних процесів від температури. Поняття «активації енергія» впроваджено С. Арреніусом у теорії швидкостей хім. реакцій. У кінетиці фізичний А. е. характеризує процеси, в яких частинки під час реакції долають енергетичні бар'єри (висота їх близька до A^+), напр., електропровідність напівпровідників, дифузії в твердих тілах, поділ атомного ядра тощо.

Є. А. Сальков

Активаци́йний ме́тод ана́лізу — метод визначення кількості певного хімічного елементу, заснований на утворенні радіоактивного ізотопу під дією частинок високих енергій (теплових або швидких нейтронів, γ квантів, заряджених частинок).

Активність (c^{-1}) наприкінці опромінювання розраховується за формулою

$$A_0 = N_A \frac{mk\sigma F_0}{M_a} \left[1 - \exp \left(-\frac{0,693t_1}{T_{1/2}} \right) \right],$$

де N_A — число Авогадро; m — кількість елементу, що має бути визначеним (г); k — відносний вміст у елементі ізотопу, що активується; σ — ефективний перетин ядерної реакції (cm^2); F_0 — інтенсивність потоку частинок, що бомбардують ($cm^{-2}s^{-1}$); M_a — атомна маса елементу, з якого утворюється радіоактивний ізотоп; t_1 — час опромінювання (с); $T_{1/2}$ — період піврозпаду елементу, що утворюється (с).

На практиці вимірювання активності відбувається не миттєво, а через деякий час t_2 після закінчення опромінювання, а тому треба врахувати поправку на розпад радіоактивного ізотопу, і таким чином кількість елементу визначається як

$$m = \frac{A_t M_a}{N_A k \sigma F_0 \left[1 - \exp \left(-\frac{0,693t_1}{T_{1/2}} \right) \right] \exp \left(-\frac{0,693t_2}{T_{1/2}} \right)},$$

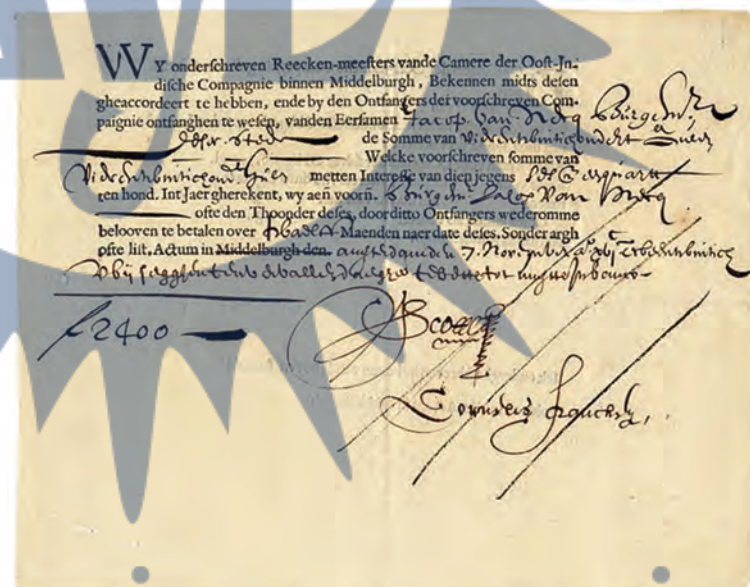
де A_t — активність радіоактивного ізотопу, утвореного внаслідок опромінювання на момент часу t_2 після закінчення опромінювання.

Цей варіант активаційного аналізу (абсолютний) має малу точність (похибка до 40–50%), тому зазвичай користуються відносним методом: одночасно з досліджуванним зразком опромінюються також близькі за складом еталонні зразки з відомим вмістом елементу, що визначається. Цим прийомом вдається уникнути внеску в похибку непередбачуваної змінності потоку високоенергетичних частинок та маловідомих значень перетину ядерних реакцій. Важливішим у практиці є нейтронний активаційний аналіз; має невисоку точність, проте дуже високу чутливість.

С. В. Камішан

Активаци́я — у хімії — переведення речовини в реакційноздатний стан, напр., збудження молекул у вищі електронні або коливальні стани, механохімічна активація тощо; в біохімії — конформаційний перехід ферменту в активну конформацію або з'єднання з кофактором; у фізичних методах аналізу — нейтронна активація (див. Активаційний метод аналізу) тощо.

Активі (від лат. *activus* — діяльний, дійовий) — власність фіз. та юрид. осіб у вигляді рухомого й нерухомого майна, землі, лісових угідь, запасів корисних копалин, ін. цінностей, що мають грошову вартість і використовуються їх власниками для виплати своїх зобов'язань ін. фіз. чи юрид. особам. Термін «А.» охоплює близькі за значенням поняття «засоби», «фонди», «майно» тощо. Сукупність нагромаджених А. утворює «власний капітал» окремих секторів госп-ва і регіонів, а сума А. утворює нац. багатство країни. Нац. А. поділяються на дві осн. групи: нефінансові і фінансові. Нефінансові А. включають у себе матеріальні А. — власність, що має майнову форму та грошову вартість (земля, адм. споруди, підприємства, обладнання, запаси сировини, готова продукція та ін.), і нематеріальні А., які є умовною вартістю об'єктів власності (авторські права, секрети вир-ва, патенти, ноу-хау, автоматизовані системи обробки інформації, вид. права, права на користування землею чи природни-

ми ресурсами, методи управління, репутація фірми тощо). До фінансових А. належать платіжні засоби фіз. чи юрид. осіб або об'єкти, від яких у майбутньому чекають прибутків (касова готівка, депозити в банках, вклади, чеки, цінні папери, акції, монетарне золото, позики МВФ тощо). До А., які безпосередньо впливають на формування нац. багатства країни, відносять А. банку — активну частину його балансу (готівку, кредити, заборгованість з боку клієнтів, засоби, розміщені в ін. фін., кредитних установах) і А. підприємства (власність юрид. особи, яка має грошову вартість). Розрізняють також А.: короткострокові — готівка та А., які можна перевести

Активі. Цінні папери: облігація голландської Ост-Індійської компанії, 17 ст.

в готівку, реалізувати впродовж одного року чи операт.-вироб. циклу; довгострокові, що не передбачають переведення у готівку, продаж, використання впродовж одного року чи операт.-вироб. циклу; оперативні — довгострокові А., які використовуються у процесі вир-ва (земля, споруди, обладнання та ін. осн. фонди); ліквідні, які не дають прибутку у вигляді відсотків, але легко реалізуються (держ. цінні папери, поточні рахунки, готівка); неліквідні — довгострокові інвестиції або позики (напр., цінні папери з нестабільним курсом); заморожені — залишки на рахунках, кредити, тимчасово заблоковані внаслідок судових позовів чи загострення політ. становища; мертві — власність, що не може бути реалізована або не приносить прибутку. У країнах з розвинутою ринковою економікою до А. відносять також природні ресурси, що не використовуються в екон. діяльності, «людський капітал» (досвід, знання, здібності) тощо.

Лит.: Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика: в 2 т. Москва, 1992; Бланк И. А. Управление активами. Киев, 2002.

В. П. Горбатенко

Активи ліквідні — засоби, які можуть бути швидко та з мінімальними затратами конвертовані в грошову форму для погашення боргових зобов'язань. Найбільш ліквідним активом є грошові засоби, наявні у касі, на рахунках у банках, короткострокових депозитах. Іншими високоліквідними активами є дорогоцінні метали, казначейські векселі, короткострокові цінні папери, що мають високий попит на біржових ринках, стабільну ціну та можуть легко реалізовуватись. Для оцінки ступеня ліквідності активів використовують такі коефіцієнти: коефіцієнт абс. ліквідності (відношення високоліквідних активів до поточних зобов'язань); коефіцієнт швидкої ліквідності (відношення високоліквідних активів та короткострокової дебіторської заборгованості до поточних зобов'язань); коефіцієнт поточної ліквідності (відношення оборотних активів до поточних зобов'язань). В залежності від терміну трансформації активів у грошові кошти вони діляться за ступенем ліквідності на: абсолютно ліквідні активи (не вимагають реалізації, є готовими засобами платежу); високоліквідні активи (перетворюються у грошову масу протягом одного місяця); середньоліквідні активи (термін 1–6 місяців); низьколіквідні активи (термін більше 6 місяців); неліквідні активи (не можуть бути самостійно реалізованими, а лише у складі цілісного майнового комплексу).

Лит.: Вакуленко Т. Г., Фомина Л. Ф. Анализ финансовой отчетности для принятия управленческих решений. Санкт-Петербург, 2001; Ковалев В. В. Финансовый анализ: методы и процедуры. Москва, 2003; Чув И. Н., Чуева Л. Н. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности. Москва, 2006.

Активізація — процес різкої зміни (або поновлення) тектонічних рухів у стабілізованих ділянках земної кори. Після тривалого відносного спокою, що триває не менше *тектонічного циклу*, платформний режим порушується різким посиленням рухів земної кори, її дробленням, магматичною діяльністю. Ці перетворення отримали назву тектоно-магматичної А. Внаслідок А. поглиблюються та розширюються океа-

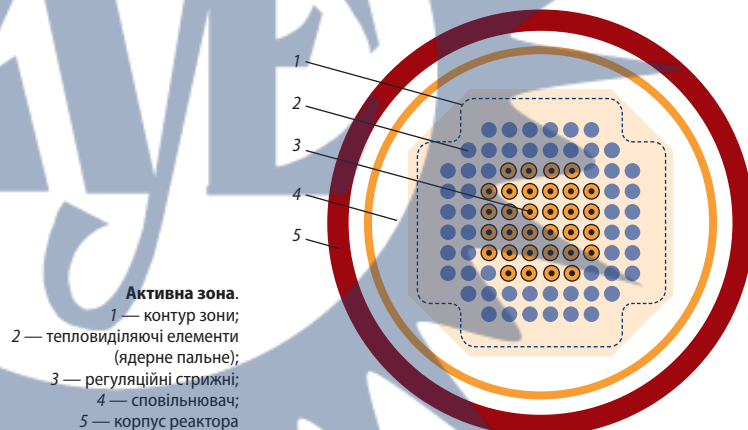

Активи ліквідні — золото

нічні западини. Ці процеси супроводжуються суттєвим перетворенням земної кори. А. зумовлена процесами виділення внутр. енергії Землі. Найпомітніші результати А. проявляються під екранами *регіональних поверхонь неузгоджень*, а в *чохлі* — над ослабленими глибинними зонами у кристалічному фундаменті та на суміжних тер. Прояви сучас. А. спостерігаються у вигляді землетрусів, діяльності вулканів тощо.

Н. В. Вергельська

Активна зона (ядерний реактор) — центральна частина ядерного реактора, в якій міститься ядерне паливе і відбуваються ланцюгові ядерні реакції поділу з розмноженням нейтронів. Однією з осн. характеристик А. з, з коеф. розмноження K — співвідношення між кількістю нейтронів що вбираються паливом і беруть участь у поділі, і кількістю нейтронів, що брали участь у попередньому поділі ядер. Якщо $K < 1$, ланцюгова реакція неможлива; якщо $K = 1$, густина нейтронів залишається сталою. Коли ж $K > 1$, густина нейтронів у А. з. безперервно збільшується. Мінімальна кількість ядерного пального в А. з., при якій можлива ланцюгова реакція ($K = 1$), наз. критичним завантаженням. Щоб зменшити

це завантаження, А. з. оточують відбивачем нейтронів (графітом, водою, берилієм), який повертає частину нейтронів у зону, не даючи вилетіти за її межі. В А. з. теплових реакторів ядерне паливе розміщують у середовищі сповільнювача нейтронів (графіту, води, берилію). Навколо А. з. швидких реакторів (в якій немає сповільнювача нейтронів) роблять звичайно зону відтворення пального з сировинних матеріалів (ізоотопів урану ^{238}U або торію ^{232}Th). В А. з. гомогенних реакторів ядерне паливе рівномірно розподіляють у вигляді однорідної суміші, розчину, суспензії або певної хім. сполуки зі сповільнювачем чи теплоносієм. В активній зоні гетерогенних реакторів ядерне паливе розміщують (окремо від сповільнювача нейтронів) у тепловидільних елементах. А. з. здебільшого обладнують також стрижнями з вбирними елементами, за допомогою яких здійснюють регулювання й аварійний захист реактора. Розміри А. з. (якщо зона циліндрична — діам. і висота звичайно від 0,5 до 6 м) залежать від типу реактора і виду сповільнювача. З А. з. тепло виноситься теплоносієм по циркуляційному контуру для подальшого використання.

В. Б. Климентов

Активна потужність — потужність змінного електричного струму, яка може перейти в теплову. Енергія струму розподіляється між носіями заряду (електронами) та електромагнітним полем. А. п. пов'язана з енергією руху носіїв, тоді як *реактивна потужність* — з енергією електромагнітного поля. Активна та реактивна потужності змінного струму зумовлені тим, що *електричний опір* в колі змінного струму характеризується комплексною величиною (на відміну від кола сталого струму), яка називається *імпедансом*, або *повним опором*. Дійсна частина його пов'язана з *активним опором* (аналогічно електричному опорів в колі сталого струму), на якому виділяється *джоулеве тепло*, а уявна — з реактивним, обумовленим *індуктивністю* та *ємністю*. А. п. $N = I_{\text{ef}} U_{\text{ef}} k$, де I_{ef} , U_{ef} — ефективний струм і напруга, k — коефіцієнт потужності. Якщо струм строго синусоїдальний, та $k = \cos \varphi$, де φ — зсув фаз між струмом і напругою, обумовлений індуктивністю та ємністю ділянки кола. Практичне значення має лише А. п., оскільки лише вона може виділитися в формі тепла або виконати мех. роботу. Тому в *лініях пересилання* завжди прагнуть підвищити коефіцієнт потужності, тобто збільшити внесок А. п. Це досягається зниженням реактивного опору в колі змінного струму.

Лит.: Будіщев М. С. Електротехніка, електроніка та мікропроцесорна техніка. Львів, 2001.

С. О. Бойко

Активне вугілля, активоване вугілля — дрібнопористий порошкоподібний або зернистий продукт звуглювання деревини та деяких органічних полімерів, який піддають обробці водяною парою або вуглекислим газом. Характеризується високими адсорбційними властивостями (див. *Адсорбція*). А. в. застосовують для розділення газової суміші, в протигазах, як носій каталізаторів, у медицині тощо.

Активний відпочинок — процес зміни діяльності після тривалого фіз. навантаження, що прискорює відновлення активних м'язових

кори головного мозку, що не брали участь у фіз. навантаженні. Ці індукційні співвідношення призводять до гальмування центрів, що відповідають за роботу активних м'язів. Внаслідок посилення гальмівних процесів у центрах, сигнали від яких ідуть до стомлених м'язів, прискорюється відновлення ресурсів клітин півкуль головного мозку. А. в. є ефективним для усунення наслідків вимушеної тривалої пози, застійних явищ, психоемоційних напружень. Він передбачає певну діяльність невисокої інтенсивності, яка підвищує тонус ділянок мозку, відповідальних за роботу органів чуття. Це впливає не лише на сприйняття, а й на пам'ять, рухливість нервових процесів, розумову працездатність.

А. в. можливий безпосередньо в робочому режимі й у позаробочий час у формі емоційно забарвленого фіз. навантаження з метою відновлення та підвищення працездатності людини.

Активний опір — фізична величина, що характеризує протидію провідника чи електричного кола струмові. У колах *сталого струму* це скалярна величина R , що дорівнює відношенню *напруги* U на кінцях провідника до сили струму I : $R = U/I$, тобто в колах без джерел струму виконується *Ома закон* для частини кола. Тому А. о. називається *омічним*. Його величина залежить від матеріалу провідника (питомого опору ρ або електропровідності $\sigma = 1/\rho$), розмірів і форми. Для однорідного провідника сталого перерізу S і довжини l : $R = \rho l/S$. А. о. металів і напівпровідників є наслідком розсіювання *електронів (дірок)* на теплових коливаннях кристалічної ґратки (фононах) і структурних неоднорідностях (дефектах ґратки, домішкових атомах). Тому при пониженні температури А. о. металів зменшується і навіть спадає до нуля (*надпровідність*). За наявності А. о. електрична енергія струму переходить в теплову, що кількісно описується *Джоуля-Ленца законом*. В колах змінного струму провідники крім А. о. мають ще й реактивний — індуктивний $RL = \omega L$ і ємнісний $RC = 1/\omega C$ (ω — частота струму), відношення $U/I = Z$ називається *повним опором* кола змінного струму. Величина Z векторна, в комплексній формі $Z = R + iX$, $X = \omega L - 1/\omega C$. До розсіювання (дисипації) електричної енергії призводить лише А. о. в омах.

Лит.: Калашников С. Г. Електричество. Москва, 2003.

М. Л. Дмитрук

Активний транспорт речовин — рух речовин через біологічні мембрани проти градієнта концентрації. А. т. р. здійснюється або через канали, утворені транспортними білками клітинних мембран, або за допомогою *ендоцитозу* та *екзоцитозу*. А. т. йонів забезпечується трансмембранними білками — йонними насосами, які ще називають АТФ-азами. Ці білки використовують енергію молекули АТФ, розриваючи ангідридний зв'язок між крайнім залишком ортофосфату та рештою молекули, для транспорту речовин крізь мембрану проти градієнта концентрації. У результаті розщеплення однієї молекули АТФ 3 йони Натрію переносяться з клітини назовні, а 2 йони Калію — всередину. Гол. роль А. т. йонів — забезпечення розподілу йонів між клітиною та позаклітинним середовищем. У клітинах тварин важливим механізмом А. т. р. є т. з. натрій-калієвий насос, пов'язаний з різницею в

Активний відпочинок.
Велотуризм

груп. Фізіол. механізм А. в. (за І. Сеченовим) полягає в наявності індукційних співвідношень між відповідальними за окремі рухи центрами

градієнті концентрації йонів K^+ і Na^+ поза і всередині клітини. Концентрація йонів Калію всередині тваринної клітини у 20–40 разів вища, ніж ззовні, а йонів Натрію — у 8–12 разів нижча за їхню концентрацію поза клітиною. Завдяки цьому йони Натрію надходять у клітину, а Калію — виводяться з неї. Але концентрація цих йонів у живій клітині і поза неї ніколи не вирівнюється, оскільки є особливий механізм, який «відкачує» з клітини йони Натрію та «закачує» в неї йони Калію. Цей процес потребує витрат енергії. Завдяки механізму калій-натрієвого насосу енергетично сприятливе (таке, що сприяє вирівнюванню концентрації) надходження йонів Натрію в клітину полегшує енергетично несприятливий (в бік вищої концентрації) транспорт низькомолекулярних сполук (глюкози, амінокислот тощо). Натрій-калієвий насос — це фермент, який розщеплює АТФ, — натрій-калій-залежну АТФ-азу. Він зазвичай розміщений у мембранах й активується за підвищення концентрації йонів Натрію всередині клітини або йонів Калію ззовні клітини. Під час роботи натрій-калієвого насоса енергії розщеплення однієї молекули АТФ вистачає для перенесення трьох позитивно заряджених йонів Na^+ з клітини на кожні два позитивних йони K^+ у клітину, що супроводжується накопиченням на мембрані різниці електричних потенціалів. Прийнято вважати, що насос діє за принципом каналів, що відкриваються і закриваються. На сьогодні виявлено чотири типи насосів: йонні насоси Р-, V-, F-класів та АВС-транспортери. Останні здійснюють переважно А. т. органічних молекул, тоді як перші три зорієнтовані на транспорт неорганічних йонів. АТФ-ази V-класу — протонні помпи, що містяться на мембранах *вакуоль* клітин грибів і рослин, *лізосом* та *ендосом* тваринних клітин та ін. Вони функціонують унаслідок гідролізу АТФ, осн. функція — створення кислого середовища у вакуолях, лізосомах, ендосомах тощо. Це складні комплекси, що складаються з двох частин: перша забезпечує транспорт протонів, друга — гідроліз АТФ.

АТФ-ази F-класу — протонні помпи, знайдені в плазматичних мембранах бактерій, внутрішніх мембранах *мітохондрій* та мембранах *тилакоїдів хлоропластів*. За структурою нагадують АТФ-ази V-класу. Хоча вони є йонними насосами, але фактично у клітинах їхня функція полягає у синтезі АТФ унаслідок пасивного перенесення протонів крізь відповідні мембрани. Звідси їх друга назва — АТФ-синтази. АВС-транспортери — мембранні транспортери, що переважно забезпечують транспорт органічних сполук крізь плазматичну мембрану за рахунок гідролізу АТФ. Серед їхніх *лігандів* є органічні йони. У ракових клітин спостерігається гіперфункція деяких АВС-транспортерів. Здійснюють транспорт ліків у клітини, тому є причиною множинної лікарської резистентності у трансформованих клітин.

Лит.: Lodish H. et al. Molecular cell biology. New York, 2016.

А. С. Бабич

Активний центр — ділянка поверхні молекули ферменту, що безпосередньо взаємодіє з молекулою речовини (субстрату), на яку діє фермент. В А. ц. умовно розрізняють *каталітичний центр*, який безпосередньо вступає в хім. взає-

модію з субстратом, і *адсорбційний центр*, де відбувається зв'язування молекули субстрату і передача її до каталітичного центру.

Активні соціально-психологічні методи — група методів навчання, пов'язаних з активним впливом на психічні властивості особистості. А. с.-п. м. спираються не лише на когнітивну переробку інформації, а й на емоційні, поведінково-рухові та ін. форми активності суб'єкта, соц.-психол. закономірності групової динаміки і поведінки особистості в групі. У ході А. с.-п. м. моделюють професійну діяльність, реальні життєві ситуації, застосовують методику практичної психології та групової психотерапії. А. с.-п. м. використовують переважно для опанування навичок міжособистісної комунікації (робота з персоналом, технології продажів), розв'язання внутрішньо-особистісних проблем (подолання наслідків психотравм, міжособистісних конфліктів) та ін. Найпоширеніші А. с.-п. м.: аналіз конкретних ситуацій, рольова гра, ділова гра, організаційно-діяльнісна гра, сусп.-політ. гра (напр., соціодрама), фокус-група, групова дискусія, мозковий шторм та ін. Найбільш відома та поширена форма А. с.-п. м. — *тренінг соціально-психологічний*.

У заруб. психології А. с.-п. м. розроблювали: К. Левін, Я. Морено, К. Роджерс та ін. В Україні одну з перших систем активного соц.-психол. навчання (АСПН) розробила укр. психолог Т. Яценко.

Лит.: Lewin K. Fieldtheory in socialscience : selected theoreticalpapers. London, 1967; Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. Ленинград, 1985; Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. Москва, 1989; Яценко Т. С. Теория і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання. Київ, 2004.

П. П. Горностай

Активні температури — температура повітря, більша за біологічний мінімум протягом усього періоду вегетації. Залежно від визначення біол. мінімуму, виділяють суму t-р більшу +5 °C та більшу +10 °C в середньому за добу. Сума середньорічних А. т. визначає можливість зростання різних культ. і диких рослин; вона розраховується як сума середньодобових температур за ті дні, коли ця температура перевищує встановлений поріг. При цьому середньодобові температури обчислюються як середнє арифметичне показань зовн. термометра вранці, опівдні, під кінець дня і опівночі (сума показань ділиться на чотири). Сума А. т. є показником наявних ресурсів тепла і визначає можливість досягання певних теплолюбних культур (напр., апельсини не можуть плодоносити, якщо сума А. т. менше 7000 °C, а модрина росте і при 800 °C). В рівнинній частині України сума А. т. більших за +10 °C коливається від 1600 °C (на Розточчі у Львів. обл.) до 3800–3900 °C (на Пд. Криму). Потреба деяких культур в теплі (сума А. т. вище +10 °C): ярова пшениця — 1200–1700 °C (в залежності від сорту); ячмінь — 960–1450 °C; овес — 1000–1600 °C; просо — 1410–1950 °C; гречка — 1200–1400 °C; кукурудза — 1100–2900 °C; соняшник — 2000–2300 °C; картопля — 1200–1800 °C.

Лит.: Лосев А. П. Практикум по агрометеорологическому обеспечению растениеводства. Санкт-Петербург, 1994.

А. С. Івченко

Активні ядра галактик — ядра галактик, в яких спостерігаються процеси, що не можна пояснити властивостями зір та газово-пилкових комплексів, з яких ці галактики складаються. Визначенню А. я. г. як окремого класу об'єктів сприяли два відкриття. Спершу в 1940-х К. Сейферт виявив у спектрах яскравих ядер низки спіральних галактик широкі сильні емісійні лінії високого збудження. Спроба пояснити розширення цих ліній впливом *Доплера ефекту* дозволила виявити, що швидкість руху випромінюючого газу в них має становити від кількох сотень до кількох тисяч км/сек. Такі галактики отримали назву сейфертівських. Згодом на основі спектральних характеристик їх було поділено на

з ним ін. дослідники отримали схожі результати для ін. об'єктів (3С 48, 3С 196 і 3С 286). Було з'ясовано, що квазари належать до найпотужніших та найвіддаленіших А. я. г. у відомій частині Всесвіту, їхні червоні зміщення знаходяться в межах діапазону від $z = 0,04$ (квазар HZ 46) до $z = 7,085$ (квазар ULAS J1120+0641). Згодом було відкрито ще кілька типів А. я. г. За спостережними характеристиками відомі А. я. г. поділяються на сейфертівські галактики, радіогучні та радіотихі А. я. г., квазари, блазари (або лачертиди) та лайнери (від англ. liner). А. я. г. відрізняються між собою за *світністю*, характеристиками зміни блиску й спектральними параметрами. За морфологічною приналежністю А. я. г. розподіляються на такі різновиди: сейфертівські типи (у спіральних галактиках), радіогалактики та блазари (у гігантських еліптичних галактиках) і квазари (в еліптичних, рідше — у спіральних галактиках звичайних розмірів).

А. я. г. є найяскравішими джерелами світла у Всесвіті, їхня світність коливається від $\sim 10^{33}$ до 10^{41} Вт, тобто є в 10^3 разів більшою, ніж у типових «спокійних» галактик. Розмір джерела такого потужного вивільнення енергії є співмірним із розміром Сонячної системи. А. я. г. зазвичай виглядають як зореподібні об'єкти, що відзначаються потужним випромінюванням у енергетичному діапазоні від радіо- до γ -хвиль зі змінністю випромінювання з інтервалом від кількох годин до кількох років. Випромінювання А. я. г. у цілому спектрі або його частині є нетепловим, тобто не є випромінюванням *чорного тіла*. Його зумовлено синхротронним механізмом і зворотним ефектом Комптона. Частини А. я. г. (переважно радіогучним А. я. г.) властива наявність високошвидкісних вузьких викидів газу у вигляді струменів (джетів, від англ. jet), які, як правило, мають у кілька разів більші розміри, ніж материнська галактика. Видима швидкість розповсюдження джетів може перевищувати *швидкість світла* (реальна швидкість руху джетів коливається від кількох відсотків від швидкості світла до швидкості, яка майже дорівнює швидкості світла).

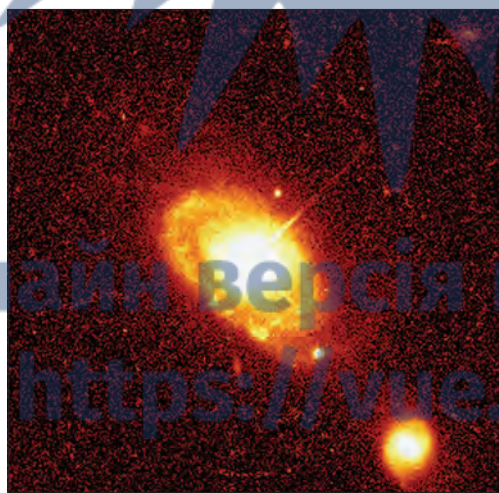
Єдиним відомим науці джерелом енергії, здатним забезпечити потужність випромінювання, що відповідає отриманим внаслідок спостережень даним, є акреція газу у гравітаційному полі надмасивної чорної діри (НМЧД) з масою $\sim 10^6$ – 10^9 мас Сонця. Гіпотезу про присутність НМЧД в центрах А. я. г. вперше запропонували 1964 Я. Зельдович та І. Новіков, незалежно від них таку ж гіпотезу висунув Е. Солпітер і розвинув Д. Лінден-Белл 1969. Тепер ця гіпотеза є загальноприйнятою. Спираючись на накопичені знання про А. я. г., у 1980-х Р. Антонуччі і Дж. Міллер розробили так звану «уніфіковану модель» А. я. г., що складається з двох осн. пунктів. Суть першого пункту полягає в твердженні, згідно з яким осн. компонентом центру А. я. г. є НМЧД, навколо якої обертається гарячий іонізований газовий диск (акреційний диск), на краях якого газ переходить у газопиловий тор. Серед елементів А. я. г. виділяють також (у порядку віддалення від центру) область широких спектральних ліній (англ. BLR) і область вузьких спектральних ліній (англ. NLR). Джерелом енергії А. я. г. є гравітаційна енергія, виділена внаслідок спірального падіння на НМЧД газу з акреційного диску. У цій системі іноді виникає

Активні ядра галактик.

Ліворуч — комбіноване радіо- та оптичне зображення галактики NGC 4261 та струменів з її ядра, отриманих із Землі. Праворуч — зображення активного ядра галактик NGC 4261, отримане космічним телескопом «Hubble»

два осн. типи: Сейфerti 1, Сейфerti 2 — та проміжні. Потім у 1950-ті — на поч. 1960-х було відкрито квазари (англ. quasar або скорочено QSO від quasi-stellar object — квазізоряний об'єкт), тобто радіоджерела, що мають зорову подібність до зірок, але відзначаються змінністю видимого блиску й значною потужністю випромінювання (10^{38} – 10^{41} Вт). У це й же час сталося відкриття радіогалактик, яким властиве сильне радіовипромінювання (10^{33} – 10^{38} Вт) й дуже малий кут-

Активні ядра галактик.

Оптичне зображення квазару PG 0052 + 251, отримане космічним телескопом «Hubble»

вий розмір джерела. 1963 астрофізик М. Шмідт коректно інтерпретував спектр квазару 3С 273, ототожнивши його з А. я. г. розташованим на величезній відстані, що характеризується значенням *червоного зміщення* $z = 0,158$. Одночасно

Онлайн версія НМЧД
<https://vue.gov.ua>

швидкий потужний струмінь газу (джет), що рухається перпендикулярно до акреційного диску, тобто вздовж осі його обертання. Ці струмені найкраще можна зафіксувати в радіодіапазоні. Другий пункт умовної моделі полягає в тому, що вона пояснює відмінність між типами А. я. г. спостереженням її під різним нахилом відносно спостерігача. Згідно з умовною моделлю, відмінність між типами Сейферт 1 та Сейферт 2 полягає в тому, що Сейферт 1 спостерігається, якщо А. я. г. орієнтоване до спостерігача площиною або під невеликим кутом, а Сейферт 2 — якщо А. я. г. спостерігається «з ребра» чи під великим кутом. Застосування цього пункту найкраще виявляється у радіохарактеристиках А. я. г. Напр., радіогучні блазари ототожнюються з А. я. г., у яких джет рухається точно на спостерігача під нульовим кутом або під кутом у кілька градусів. Це пояснення узгоджується з характеристиками блазарів, отриманими під час спостережень (швидка зміна блиску й майже повна відсутність ліній у спектрі). У разі, якщо радіо-галактику орієнтовано під великим кутом стосовно спостерігача, можна спостерігати протяжну структуру джетів. Такі галактики мають свою класифікацію й поділяються на різновиди залежно від форми, розміру й розподілу радіоскравості цих струменів на типи Фанаров-Райлі I або II (FRI, FRII)

Лит.: Черепашук А. Поиски черных дыр // Успехи физических наук. 2003. Т. 173. № 34; Сурдин В. Галактики. Москва, 2013; Александров А., Вавилова И. и др. Общая теория относительности: признание временем. Киев, 2015.

А. А. Василенко

Активність — у хімії — величина, яка характеризує термодинамічні властивості речовин у розчинах. Пружність пари, температура замерзання і кипіння та ін. властивості розчинів залежать від А. речовин, що входять до їхнього складу. Відношення А. до концентрації наз. коефіцієнтом активності. Введення величин А. дає змогу при вивченні реальних розчинів користуватися формулами для ідеальних розчинів.

Активність індивіда — у психології — діяльність індивіда як суб'єкта, що активно взаємодіє з об'єктами, чинить на них вплив, реалізуючи власні потреби; протилежність пасивності індивіда.

А. і. — основа *особистості*. Джерелом А. і. є потреби індивіда. А. і. зумовлена структурою його мотивів та пов'язана з готовністю до саморозвитку, активного освоєння світу, контактів. А. і. виявляється в пізнанні (когнітивна активність), мовленні (мовленнєва активність), творчості (творча активність), різноманітних ситуаціях (поведінкова активність) тощо.

Принцип активності. У дослідженнях із психології використовується принцип активності, розроблений 1966 М. Бернштейном. Цей принцип узагальнює осн. уявлення про механізми орг-ції руху. Він постулює визначальну роль внутр. програми в актах життєдіяльності орг-му, тлумачить діяльність як активний, цілеспрямований процес. На думку М. Бернштейна, в процесі людського життя пристосування до середовища не відіграє гол. ролі — індивід діє не тільки відповідно до обставин, а також під їхнім впливом, але й у супереч їм, долаючи середовище.

Принцип активності протиставляється принципу *реактивності*.

Е. В. Крайніков

Активність політична (від лат. *activus* — діяльний) — одна з форм *активності соціальної*, мислення й діяльності соціальних суб'єктів, які мають на меті впливати на прийняття політ. рішень, реалізацію потреб та інтересів. А. п. властива як для індивідів, що беруть участь у політиці, так і для мас; буває усвідомленою і стихійною. Кожна сучас. д-ва, здійснюючи свою політику, намагається заручитися підтримкою якомога більшої кількості громадян. Навіть диктаторські та тоталітарні режими, які насправді надзвичайно обмежують можливість участі громадян у політ. житті, намагаються створити ілюзію А. п., примушуючи всіх брати участь у різноманітних політ. акціях. Демократичні д-ви вбачають у розвитку А. п. одну з осн. умов здійснення своєї політики, досягнення й забезпечення політ. стабільності загалом.

А. п. позначена діяльністю професійних політиків, зокрема депутатів, чиновників різних ланок, лідерів політ. партій, орг-цій та їх членів, самих партій, націй та інших соц. спільностей, аж до політики д-в. Розрізняють такі форми А. п.: міжнародна (дипломатична, громадська); суспільна (регіональна, місцева, колективна); особистісна (відставка, голодування, абсентеїзм тощо). Найпростішими формами А. п. є участь у голосуванні, мітингах та демонстраціях. Участь у політ. житті характеризується низьким ступенем залучення до політ. життя. Високий передбачає орг. участь у проведенні політ. кампаній, звернення з письмовими та усними заявами до держ. та політ. органів, роботу в партійних та інших політ. орг-ціях, виступи в ЗМІ з політ. проблем. А. п. може бути легітимною (законною) і нелегітимною (незаконною). У першому випадку йдеться про діяльність офіційних політиків — від президента до лідера первинного осередку зареєстрованої партії та її членів. Сюди входять активність легальної опозиції та санкціонована активність самодіяльних орг-цій громадян. У другому випадку — це політ. діяльність «непримиренної опозиції», екстремістських орг-цій тощо. За своїм змістом вона може бути: конструктивною й деструктивною; прогресивною, що веде до створення інноваційних, демократичних форм політ. життя, об'єднує сусп-во і відображає його корінні інтереси; консервативною, що сприяє збереженню статус-кво й водночас збалансованості в сусп-ві у стосунках соц. груп, окремих громадян і забезпеченню стабільності діяльності орг-цій та ін-тів; реакційною (радикальний націоналізм, сепаратизм, екстремізм), що стримує поступальний розвиток соціуму і послаблює соц. зв'язки. В основі А. п., як правило, лежать неординарні психол. та соц. якості політ. суб'єкта (сильна воля, характер, холеричний і сангвінічний тип темпераменту) або, за іншою класифікацією, — екстравертність, завищені домагання.

Серед факторів А. п. виокремлюють макрофактори (панівні світові тенденції, що звільняють чи закріпачують людину, характер політ. режиму, морально-політ. становище в країні); фактори середнього рівня (добробут окремої особи, взаємини в колективі, сімейний стан); мікрофактори (освіта, минулий досвід, воля, мотиви,

М. Бернштейн — розробник принципу активності індивіда

темперамент, самоідентифікація з референтною групою). Існує досить суперечливий зв'язок між А. п. громадян та ефективністю діяльності політ. системи. Різке збільшення кількості громадян і соц. груп, залучених до політ. діяльності, що проявляється у збільшенні кількості партій та масових рухів, у політизації етнічних груп, страйках, політ. демонстраціях, призводить до зниження ефективності функціонування політ. системи і навіть може її паралізувати. І навпаки, А. п. допомагає підвищити ефективність діяльності політ. системи, якщо вона проявляється в інституційних формах, регулюється правовими та політ. нормами, має свідомий характер.

Лит.: Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії. Луцьк, 2007; Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду. Чернівці, 2007; Фліс І. М. Основні принципи формування політичної активності студентської молоді // Гілея: Зб. наук. пр. 2008. Вип. 13; Кривошеїн В. В. Виборча фреквенція як індикатор політичної активності // Грани. 2013. № 8; Мельник Ю. П. Політична активність громадян як запорука формування демократичного суспільства // Нова парадигма. 2013. Вип. 115.

М. І. Михальченко

Активність радіонуклідів — кількість радіоактивних розпадів у певній кількості радіоактивного матеріалу за одиницю часу. Одиницею виміру за СІ є бекерель (Бк) — в честь франц. фізика, першовідкривача радіоактивності і Нобелівського лауреата А. Беккереля. Один бекерель визначається як активність матеріалу, в якому відбувається один розпад за одну секунду. Похідними величинами є питома активність (активність одиниці маси речовини), об'ємна активність та поверхнева активність. А. р. може бути визначена математично, якщо відомий період напіврозпаду радіоактивного елемента та його маса, хоч на практиці частіше вирішують зворотну задачу.

Лит.: Choppin G. R., Liljezin J. O., Rydberg J. Radiochemistry and Nuclear Chemistry, 3rd ed. Woburn, 2002.

А. В. Кулініч

Активність соціальна (від лат. *activus* — діяльний) — характеристика способу життєдіяльності соціального суб'єкта, що полягає у свідомій спрямованості його дій на перетворення соціальних умов відповідно до актуальних потреб, інтересів, цілей та ідеалів, у реалізації соціальних ініціатив, участі у вирішенні соціальних проблем, формуванні у себе необхідних соціальних якостей. А. с. виражає рівень соц. потенцій суб'єкта, його культуру, вміння, знання та навички, здатність охоплювати своєю діяльністю навколишній світ, змінювати його і разом з ним самого себе. На відміну від соц. пасивності, що гальмує соц. реакції людини і відчужує його від сусп. завдань і проблем, А. с. є також формою швидкого реагування на зміни в соц. середовищі, прояви, трансформації та реалізації соц. енергії. Основними різновидами А. с. є: *активність політична* (спрямована на зміну соц. відносин), *трудова активність* (творення матеріальних умов життя), *управлінська активність* (внесення зміни в функціонування і розвиток громад. структур), *активність під час дозвілля* (забезпечує відтворення самої людини, розвиток її особистості, здатності до праці). Особливістю А. с. є її внутрішня неоднорідність, оскільки

ві їй по-різному проявляють, направляють і використовують громад. сили, які домагаються реалізації своїх інтересів. Тому одні її форми можуть відповідати об'єктивно назрілим потребам розвитку сусп-ва, інші — суперечити і навіть протидіяти їм. Загалом, чим вищий рівень А. с., тим успішніше розвивається сусп-во. Зростання А. с. може бути забезпечене шляхом стимулювання соц. діяльності і розширення рамок для соц. творчості.

В умовах недемократичних політ. режимів можливості прояву А. с. обмежені, адже влада намагається здійснювати контроль за активністю громадян, утримуючи її в рамках панівної ідеології чи політ. доктрини. Це здійснюється методами тотального контролю органами держ. безпеки, апаратним бюрократизмом, нетерпимістю до інакомислення, відчуження громадян від власності, влади і управління сусп-вом в соц. політ. сфері. Натомість розвиток А. с. є неодмінним складником демократичних політ. режимів, в умовах розвиненого громадянського сусп-ва.

Лит.: Мурзіна А. В., Солодков Н. В. Соціальна активність особистості студентської молоді — пріоритетний напрямок розвитку українського державотворення // Духовність особистості. 2012. Вип. 4; Панчук Н. П. Ціннісні орієнтації як системоутворюючий фактор соціально активної позиції майбутнього фахівця // Проблеми сучасної психології. 2013. Вип. 21; Ковтун Н. Концептуальні підходи до осмислення співвідношення раціонального і вольового компонентів соціальної активності // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька академія». Сер.: Філософія. 2014. Вип. 15; Ситаров В. А., Маралов В. Г. Соціальна активність людини (уровні, критерії, типи і пути ее развития) // Проблеми педагогіки і психології. 2015. № 4.

М. В. Туленков, Т. О. Вербецька

Активності/пасивності категорія — див. *Стан (у мовознавстві)*.

Активності цикл — періодичні зміни рухливості та поведінки тварин у зв'язку зі зміною умов їхнього існування та спричиняюваної ними коливаннями інтенсивності обміну речовини. А. ц. — один із проявів біол. ритмів. Розрізняють сезонний (зумовлює періодичність розмноження, сезонні міграції тварин, заціпеніння тварин, сплячку тощо) та добовий (визначає добові міграції тварин, зміну їхньої добової активності та ін.) цикли. Див. також *Ритми біологічні, Біологічний годинник*.

Актин — структурний білок, побудований з 376 амінокислотних залишків, присутній у всіх клітинах *еукаріотів*, полімеризована форма якого утворює *мікрофіламенти* — один з осн. компонентів *цитоскелета*. Відіграє головну роль в процесах скорочення м'язів: має ділянки, комплементарні білку *міозину*, разом з яким утворює осн. скорочувальний елемент м'язів — *актомиозиновий комплекс саркомерів*.

А. існує в двох формах: G-актин (глобулярна форма, глобулярний актин) і F-актин (фібрилярна форма, фібрилярний актин). Молекулярна маса G-актину — 42 000, складається з 376 амінокислотних залишків і пов'язана з однією молекулою АТФ. При додаванні Mg^{2+} , Ca^{2+} і деяких ін. йонів (в живій клітині — під дією різних хім. та фіз. чинників) А. швидко полімеризується, об'єднуючи кілька сотень молекул G-актину за принципом «голова-хвіст» і утворюючи F-ак-

Антуан Анрі Беккерель — один із першовідкривачів активності радіонуклідів

тин — двунитчасту спіральну структуру, один виток якої містить 13,5 молекул G-актину; при цьому АТФ перетворюється на АДФ. Крок спіралі F-актину дорівнює 38 нм, а діаметр субодиниць, за даними різних авторів, — від 4 до 5,9 нм. Такі двунитчасті структури утворюють тонкі філаменти.

В живій клітині А. завжди наявний в обох формах через те, що процес збирання-розбирання мікрофіламентів, тобто процес полімеризації і деполімеризації А. в клітині відбувається безперервно, адже це пов'язано з постійною перебудовою цитоскелета в міру потреб клітини. Динамічність взаємних перетворень G- і F-форм А. визначають просторову організацію компонентів клітини, її форму та рухливість. Також А. здатний до координації обмінних процесів у клітині шляхом взаємодії з низкою ферментів. А. — це висококонсервативний білок: відмінності в амінокислотних послідовностях А. у різних біол. видів вкрай незначні.

Лит.: Поглазов Б. Ф. Основы биохимии / Пер. с англ. Москва, 1981. Т. 3; Bershadsky A. D., Vasiliev J. M. Cytoskeleton. New York, London. 1988; Держинський М. Е., Скрипник Н. В., Островська Г. В., Гарматина С. М., Пазюк Л. М. Загальна цитологія і гістологія. Київ, 2006.

І. С. Межжерін

Актинідієві (Actinidiaceae) — родина квіткових рослин порядку вересовцвітих. За класичною систематикою род. А. відносили до окремого порядку *актинідієцвітих*. Включає 360 видів рослин, об'єднаних у три роди: *Актинідія* (*Actinidia*), *Клематоклетра* (*Clematoclethra*) і *Заурауя* (*Saurauia*). А. — це ліани, чагарники, дерева. Деякі з них культивують як їстівні та декоративні види. *Ареал* родини охоплює Азію, Центр. і Пд. Америки.

Актинідієцвіті (Actinidiales) — за класичною систематикою — порядок квіткових рослин, який містить єдину родину *актинідієвих*. За сучас. систематикою, що базується на даних мол.-ген. досліджень, порядок А. скасовано, а род. актинідієвих включено до порядку *вересовцвітих*.

Актинідія (*Actinidia*) — рід рослин родини актинідієвих. Містить бл. 75 видів рослин. Поширені як культ. рослини, найпопулярніші з яких —

Актинідія коломікта
(*Actinidia kolomikta*)

сорти видів А. китайська (*A. chinensis*) і А. делікатесна (*A. delicosa*) відомі під назвою «ківі». Назва роду А. відображає променисте розташування стовпчиків зав'язі на поперечному розрізі плода.

Батьківщиною А. вважають Пд.-Сх., Центр. і Сх. Азію. У Пд.-Сх. Азії, Кореї і Китаї зростає найбільше (бл. 30) видів А. Багаторічні дерев'янисті ліани з почерговими, серцеподібними дрібнозубчастими листками, що мають короткі жорсткі ворсинки на нижньому боці. Квітки невеликі (1–3 см), білого, кремового, жовтуватого або блідо-рожевого кольору, з 5 маленькими пелюстками. Більшість видів *дводомні* з окремими чоловічими і жіночими рослинами, але деякі з них *однодомні*. Плід — ягода зеленого, жовтуватого, бурого або коричневого кольору, у більшості видів — їстівна. Багато видів роду А. — цінні плодові і декоративні рослини. Ягоди культ. сортів А. мають високі смакові якості, ніжні, ароматні, містять велику кількість фруктозних к-т, вітамін С, вітаміни В2, В3, В9, В6, Калій, Магній, Натрій та ін. корисні для людини речовини. Крім того, плоди А. містять специфічну речовину — актинідин — піридиновий алкалоїд, який діє подібно до ферменту папаїну, що міститься в плодах динного тропічного дерева папай, розщеплюючи білки м'яса і сприяючи його перетравленню. Саме завдяки дії актинідину плоди ківі не використовують для прикраслення кондитерських виробів, що містять желе, яке актинідин розчиняє. Як культ. рослини найпопулярніші такі види А.: А. коломікта (*A. kolomikta*), «амурський агрус» — деревоподібна ліана 6 м заввишки, яка в дикому вигляді росте на Дал. Сході. Вирощують як їстівну й декоративну рослину, що має біло-рожеве строкате забарвлення листків (не тільки у культ. форм, а й у дикорослих рослин). За смаком ягоди А. коломікта нагадують ананас, суницю, банан, кавун, вони мають тонізуючі та лікувальні властивості. А. делікатесна (*A. delicosa*) — осн. вид для виведення культ. сортів «ківі». У дикому вигляді зростає в Китаї. З 1940-х культивують у різних країнах, переважно в Італії і Новій Зеландії. А. китайська (*A. chinensis*) — ще один вид, який є джерелом культ. сортів «ківі». У дикому стані зростає в Китаї. Саме цей вид першим почали вирощувати поза межами Китаю — у Новій Зеландії, де пізніше його змінили культ. сорти А. делікатесної.

Лит.: Xin-Wei Li & Jian-Qiang Li. Lectotypification of Actinidia // Nordic Journal of Botany. 2007. Vol. 25. Iss. 5–6.

Актинії (Actiniaria), морські анемони — ряд класу коралових поліпів типу кишковопорожнинних. На відміну від представників ін. рядів, не мають твердих скелетних утворень, що складаються з мінеральних речовин. Тіло циліндричне від кількох міліметрів до 1,5 м у діам. А. зазвичай ведуть сидячий спосіб життя, прикріплюючись до твердого субстрату нижньою стороною тіла — підшвою. Є види, що активно плавають, а деякі здатні занурюватися в м'який ґрунт, викопуючи нори. Тіло складається з ніжки та віночка зі щупалець, який оточує рот, розміщений на протилежному від підшви кінці тіла. На щупальцях є *жалкі клітини*, вміст яких може спричинити у людини відчутні опіки. Тіло багатьох А. забарвлено у яскраві жовті або червоні кольори. Живляться безхребетними чи дрібними рибами, яких паралізують жалкими клітинами, а потім підтягують до рота за допомогою щупалець. Суто мор. теплолюбні тварини, живуть переважно в субтропічних та тропічних зонах. Можуть вступати в *симбіотичні*

Актинія кінська (*Actinia equina*)

зв'язки з раками-самітниками та рибами-клоунами. Розмножуються статевим і нестатевим способами. Мають унікальну здатність до *регенерації*. Розвиток — з личинковими стадіями, личинки активно плавають у товщі води. Налічують 1350 видів, 4 види живуть у Чорному м.

Лит.: Жизнь животных: В 7 т. Москва, 1987. Т. 1: Простейшие. Кишечнополостные. Черви.

С. В. Межжерін

Актиній [Actinium; від грец. ἀκτίς (ἀκτίνοϛ) — промінь], Ас — радіоактивний хімічний елемент III групи періодичної системи елементів Д. Менделєєва, ат. н. 89. Відомо 10 ізотопів з масовими числами 221–230. Всі ізотопи А. радіоактивні; найдовше існує ізотоп ^{227}As , період піврозпаду якого 21,6 роки. Відкритий 1899 франц. ученим А. Деб'єрном. Знаходиться в дуже малих кількостях в уранових ($2 \cdot 10^{-4}$ г на 1 т) і торієвих ($5 \cdot 10^{-8}$ г на 1 т) рудах. Міститься в продуктах розпаду урану в ядерних реакторах. Елементарний А. — сріблясто-білий метал, $t_{\text{пл}} = 1050 \pm 50^\circ\text{C}$; $t_{\text{кип}} \approx 3300^\circ\text{C}$. За хім. властивостями подібний до лантану. Металевий А. одержують, відновлюючи фторид літієм.

Ю. Я. Фіалков

Актино... (від грец. ακτίς — промінь) — частина складних слів (*префіксoid*), що означає «променеподібний» (*актиноліт*), той, що має стосунок до променевої енергії, випромінювання (*актинометр*).

Актинобацильоз, проактиномікоз, псевдоактиномікоз, лігнірельоз (*Actinobacillosis*) — хронічна інфекційна хвороба переважно великої рогатої худоби, зрідка людини, яка характеризується гнійними ураженнями м'яких тканин голови, шиї, лімфатичних вузлів, рідко — внутр. органів, часто лімфаденітами і лімфангітами в ділянці голови і шиї. У хворих тварин у м'яких тканинах голови і шиї, лімфатичних вузлах утворюються гнійні гранулематозні утворення. Температура тіла зазвичай не підвищується. Перебіг хвороби здебільшого доброякісний. У ВРХ часто спостерігається у формі «дерев'яний язик». Першими клінічними ознаками є сильна слинотеча, неможливість захоплення корму. Збудником захворювання є *Actinobacillus lignieresii* або *Proactinomyces lignieresii*, що належить до актиноміцетів. В орг-м збудник проникає через uszkodжену шкіру або слизову оболонку ротової порожнини, переважно з кормом. А. належить до маловивчених зоонозних захворювань, яке раніше діагностували як *актиномікоз*. До збудника

чутливі всі види домашніх тварин (чутливішим є молодняк). Джерелом збудника А. є хворі тварини. Здебільшого збудника А. виявляють у ротовій порожнині клінічно здорових тварин. Для лікування проводять хірургічні обробки актинобацильозних уражень. За неможливості хірургічних утручань встановлюють дренаж, проводять очищення від змертвілих тканин і гною та хіміотерапію. У випадку виникнення захворювання в госп-вах проводять комплекс лікув. заходів із застосуванням хіміотерапевтичних препаратів та вимушену вакцинацію можливо потенційно зараженого поголів'я. Проводять також повний комплекс карантинно-обмежувальних і ветеринарно-санітарних заходів, ретельну дезінфекцію, дератизацію тощо.

Лит.: Шишков В. П. Актинобациллёз // Ветеринарный Энциклопедический Словарь. Москва, 1981; Карішева А. Ф. Спеціальна епізоотологія. Київ, 2002. Рудой О. В. Особливості перебігу інфекційного процесу у тварин хворих на актинобацильоз (лігнієріоз) // Ветеринарна біотехнологія. 2012. № 21.

О. Г. Мартинюк

Актиніограф (від *актино...* і *γράφ* — писати) — прилад для безперервної автоматичної реєстрації інтенсивності прямої сонячної радіації. Вимірювальною частиною А. є *актинометр*, а реєстратором даних — гальваногграф (самозаписуючий високочутливий *гальванометр*). Запис даних проводиться здебільшого механічно, зрідка — фотографічним шляхом. У цьому разі застосовується дзеркальний гальванометр, дзеркальце якого відкидає відблиск на стрічку з фотопаперу, що обертається годинниковим механізмом.

Лит.: Галік О. Ш. Метеорологічні прилади і методи спостережень. Рівне, 2008; Лукша А. О. Приборы и методы для определения солнечной радиации. Минск, 2013.

Актиніоїди — хімічні елементи III групи періодичної системи елементів Д. Менделєєва, розміщені за актинієм, ат. н. 90–103. До А. належать торій, протактиній, уран, нептуній, плутоній, америцій, кюрій, берклій, каліфорній, єйнштейній, фермій, менделевій, нобелій (питання про назву не розв'язане) та лоуренсій. Усі актиніоїди радіоактивні, не мають стабільних ізотопів. У земній корі з А. зустрічаються лише торій ($9,6 \cdot 10^{-4}\%$), протактиній ($10^{-10}\%$), уран ($2,7 \cdot 10^{-4}\%$), а також сліди нептунію та плутонію. А. з ат. н., вищими за 92, які належать до трансуранових елементів, одержують штучно за допомогою яд. реакцій. Періоди піврозпаду А. швидко зменшуються із зростанням ат. н. від мільярдів років (торій, уран) до секунд (нобелій, лоуренсій). Всі А. — метали з досить високою густиною (вищою за 10 т/м^3), температура плавлення знижується із зростанням ат. н. А. об'єднують в одне сімейство, тому що в них, як і в лантаніоїдів, зовн. електронна оболонка побудована однаково (що зумовлює схожість їхніх хім. властивостей), а заповнюється внутр. оболонка 5f. В зв'язку з тим, що енергії електронів на оболонках 5f, 6d та 7s близькі за величиною, перші елементи сімейства А. значно відрізняються хім. властивостями. Так, ступінь окислення торію дорівнює +4, протактинію +5, урану +6. Із зростанням ат. н. елементів їхня схожість за хім. властивостями збільшується. Для А., починаючи з кюрію, характерний ступінь окислення +3; у цьому вони

Актиній. Уранініт — руда, що містить уран та радій

Актиноїди. Плутоній

дуже схожі на відповідні лантаноїди. Осн. метод поділу А. — хроматографія. Ізотопи ^{233}U , ^{236}U та ^{239}U застосовують як ядерне паливо; ^{238}Pu та ^{242}Cm — як нейтронні джерела.

Актиноліт — породотвірний мінерал класу *силікатів*. Метасилікат стрічкової будови з групи *амфіболів*, зустрічається у вигляді променистих агрегатів зеленого кольору. Хім. склад:

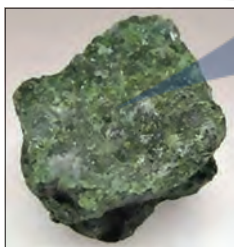
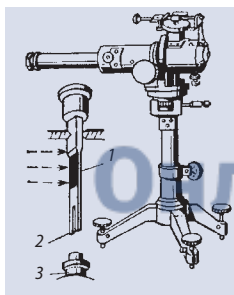

Домішки MnO (до 7,4 %), Al , Fe^{3+} . *Сингонія* моноклінна. Густ. — 3,2–3,3. Твердість за шкалою твердості мінералів Мооса 5,5–6. Блиск — скляний, шовковистий. Утворює променисті, азбестовидні волокнисті агрегати; рідше — щільна заплутано-волокниста маса — нефрит. Колір зелений різних відтінків. Спайність довершена в одному напрямі. А. — типовий метасоматичний мінерал. Широко розповсюджений у сланцях низького рівня регіонального метаморфізму, в зонах зміни гіпербазитів, *скарнах*. Кінцевий продукт зміни *піроксенів* у процесі уралітизації. Акцесорний мінерал деяких кислих порід, пегматитів і карбонатитів. Гол. породотворювальний мінерал кристалічних сланців.

Розрізняють: А.-азбест (тонковолокниста відміна А., яка може витримувати, не змінюючись, високі температури); А. марганцевистий (відміна А., яка містить до 6 % MnO); А. променистий (те саме, що А.-азбест); А. склуватий (відміна А. у формі довгих яскраво-зелених кристалів). Використовується у пром-сті як кислото- і вогнетривкий матеріал. В Україні відомий у Криворізькому р-ні та в Приазов'ї.

Літ.: Біленький В. Мала гірнича енциклопедія. Донецьк, 2004

Н. В. Вергельська

Актиноліт

Актинометр.

- 1 — чорна біметалева пластинка;
- 2 — кварцова нитка;
- 3 — мікроскоп

фоторезисторах, болометрах і термопарах). А. є відносним вимірювачем, у якому здійснюється порівняння параметрів опроміненого та неопроміненого перетворювачів. Абс. вимірювання виконується за допомогою *піргеліометрів*, у яких енергія, набута вимірювачем за рахунок випромінювання, порівнюється з енергією, одержаною від еталонного джерела, яка саме і вимірюється. А., оснащений пристроєм запису результатів поточних вимірювань, називається *актинографом*.

Літ.: Кондратьев К. А. Актинометрия. Ленинград, 1965; Проценко Г. Д. Метеорологія та кліматологія. Київ, 2007; О. Ш. Галік. Метеорологічні прилади і методи спостережень. Рівне, 2008; А. О. Лукша. Приборы и методы для определения солнечной радиации. Минск, 2013.

Актинометрія (від *актино...* і грец. *μετρέω* — вимірювати) — розділ *метеорології*, що вивчає процеси і взаємодію сонячного, атм. та земного випромінювання в *атмосфері* і на земній поверхні, їх розподіл, а також розробляє методи їх вимірювання та розрахунку. Досліджує зв'язок радіації з температурним режимом атмосфери, хмарністю, а також її вплив на погоду і клімат. Сонячне випромінювання, яке надходить на земну поверхню у вигляді прямої й розсіяної радіації, становить лише двомільярдну частину випромінювання Сонця. Осн. його частина поглинається й розсіюється газами, водяною парою та пилом, менша — поглинається і відбивається земною поверхнею, що зумовлює випромінювання довгохвильових радіаційних потоків. Випромінювання та розрахунок кожного потоку, оцінка їхньої взаємодії і співвідношення в атмосфері або на земній поверхні до рівню алгебраїчній сумі значень радіаційного балансу. Найбільші річні значення радіаційного балансу в екваторіально-тропічних широтах ($5,0\text{--}5,9 \times 10^3$ МДж/м²), найменші — в центр. районах *Арктики* (від –210 до 210 МДж/м²) та *Антарктиди* (від –520 до –1250 МДж/м²). На тер. України річні суми радіаційного балансу змінюються від 1700 МДж/м² на Пн. до 2650 МДж/м² на Пд. Взимку на більшій частині тер. України радіаційний баланс від'ємний у зв'язку з утворенням снігового покриву та переважанням тривалості ночі над днем. В Україні спостереження з А. виконував 1889–1896 метеоролог Р. Савельєв (у Києві й Севастополі). У 1920–1937 спец. актинометричні дослідження для потреб медицини й с.-г. вир-ва здійснили О. Нічкевич (Київ) та М. Калитін (Ялта). Вивчення радіаційного режиму тер. України дає змогу оцінити його можливі зміни під впливом госп. діяльності людини, визначити діапазони мінливості осн. радіаційних потоків. Важливим розділом сучас. досліджень з А. є уточнення добової та річної мінливості потоків радіації залежно від режиму погоди, визначення впливу складових радіаційного і теплового балансу земної поверхні на погодні процеси та розвиток рослинного покриву, розробка рекомендацій щодо практичного використання енерг. ресурсів сонячної радіації. Важливим розділом спец. досліджень з А. в Україні є розробка теор. схем і варіантів спец. установок для практичного використання енергії сонячної радіації. Актинометричні дослідження в Україні ведуться у кількох напрямках: клімат. й мікроклімат., агро-

метеорол., охорона навколишнього середовища, меліорація та ін. Матеріали актинометричних досліджень використовуються для енерг. розрахунків при аналізі природних процесів і для одержання кількісних показників зміни прозорості атмосфери та радіаційних властивостей земної поверхні під впливом госп. діяльності людини.

Актиномікоз (від *актино...* і грец. *μύκης* — гриб) — хронічне неконтагіозне грибкове захворювання людей, свійських і деяких видів диких тварин, що характеризується утворенням специфічних гранул — актиноміком. Збудник хвороби — променистий грибок актиноміцет (*Actinomyces bovis*), який поширений у природі (в землі, на злакових рослинах, сіні тощо) і добре пристосовується до різних умов існування в зовн. середовищі: у висушеному стані зберігається 9–10 років, при мінусових температурах — 1–2 роки; стійкий до дії сонячного випромінювання. Актиноміцети у вигляді *санпрофітів* часто виявляють у здорових людей у ротовій порожнині, зубному нальоті, лакунах мигдалин, на слизовій оболонці шлунково-кишкового тракту тощо; переходу актиноміцетів в паразитичний стан сприяють запальні захворювання органів. На місці впровадження актиноміцетів утворюється інфекційна гранульома, яка проростає в навколишні тканини. У грануляції виникають абсцеси, які, прориваючись, створюють нориці. Найчастіше зустрічається шийно-щелепно-лицьова форма. А. шкіри виникає, як правило, вторинно при первинній локалізації в інших органах. Для лікування людини застосовують антибіотики, рентгенотерапію або хірургічне втручання з одночасним використанням загальнозмцнювальних засобів.

А. у вигляді спорадичних випадків або уражень окремих груп тварин реєструється в багатьох країнах світу, в тому числі і в Україні. Екон. збитки внаслідок А. невеликі. На А. найчастіше хворіє ВРХ, переважно у 1–5-річному віці, значно рідше — свині, як виняток — вівці, кози, коні, м'ясоїдні, а також ведмеді, слони, олені, кролі. Хвороба спостерігається впродовж усього року, однак частіше взимку й навесні. Зараження відбувається при згодовуванні тваринам контамінованих актиноміцетами колючих кормів, які спричиняють поранення слизової оболонки ротової порожнини й глотки, а також при прорізуванні зубів, хірургічних втручаннях тощо. Лікування тварин має бути комплексним з урахуванням стадії розвитку процесу і місця його локалізації: від введення йодистих препаратів до *екстирпації* гранул. Для попередження зараження людини на А. необхідно мити зелень перед споживанням. М'ясо тварин підлягає ветеринарному нагляду, тільки після експертизи воно може реалізовуватися для споживачів.

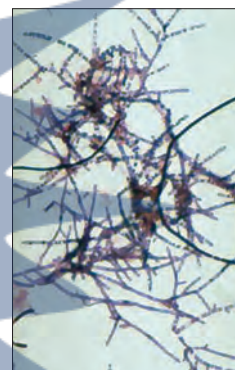
Лит.: Карішева А. Ф. Спеціальна епізоотологія. Київ, 2002; Вербицкий П. І., Достоевський П. П. Довідник лікаря ветеринарної медицини. Київ, 2004; Бессарабов Б. Ф., Сидорчук А. А. і др. Инфекционные болезни животных. Москва, 2007. Инфекційні хвороби / За ред. О. А. Голубовської. Київ, 2012.

О. Г. Мартинюк

містить різноманітні за формою клітин бактерії, яких об'єднує здатність утворювати за сприятливих умов вегетативне тіло, що інколи наз. «міцелієм». Воно формується з тонких ниток — гіфів, 0,4–1,5 мкм у діам. і зовні нагадує міцелій пліснявих грибів, звідки й походить застаріла назва А. «променисті гриби». Гіфи розгалужуються брунькуванням. Кожен гіф — це одна клітина, яка залежно від виду А. може бути нерозділеною або розділеною перегородками на окремі ділянки — *септи*. А. — типові прокаріоти. На відміну від грибів, ядро в клітині А. відсутнє, генетичний матеріал у вигляді кільцевої молекули ДНК міститься в цитоплазмі, немає мембранних органел. А. властивий високий вміст (65–75%) ГЦ-пар нуклеотидів, що робить їхню ДНК тугоплавкою. Клітинна стінка утворена муреїном. А. розмножуються фрагментами міцелію, що може швидко розпадатися. Здатні до спороутворення. У межах одного орг-му розрізняють субстратний (такий, що росте в субстраті) і повітряний міцелій. Перший забезпечує А. поживними речовинами, другий утворює спори на спороносних гілках, що мають вигляд прямих, хвилястих або закручених пучків чи китиць. Саме тут синтезуються т. з. вторинні метаболіти, серед яких багато антибіотиків, антипухлинних сполук, пігментів, летких пахучих речовин (напр., геосмін, що зумовлює характерний запах стоячих водойм, прісноводної риби і специфічний аромат ґрунту після дощу). Осн. біологічно активні речовини, утворені А., які використовує людина, — це протибактеріальні антибіотики: тетрацикліни, еритроміцин, стрептоміцин, актиноміцини, канаміцин, гентаміцин, цефаміцини, ванкоміцин; протигрибкові полієни; протипухлинні цитостатики — антрацикліни, блеоміцин та ін. Завдяки здатності синтезувати ці речовини, А. широко використовують у мед. пром-сті та біотехнології. Розповсюджені в ґрунті, водоймах. Можуть бути симбіонтами тварин і вищих рослин. Є частиною нормальної мікрофлори травної системи наземних хребетних і безхребетних тварин. Здатні до *азотфіксації* А. утворюють бульбочки на небобових рослинах (обліпіха, вільха та ін.). У людини А. присутні в зубному нальоті, на шкірі, в порожнині рота, товстому кишечнику, у верхніх дихальних шляхах. У нормі не спричиняють захворювання, але за зниження імунітету можуть стати причиною т. з. опортуністичних хвороб. Серед А. є патогенні види, напр., паличка Коха (*Mycobacterium tuberculosis*), яка спричиняє туберкульоз у людини, бацила Льюффера (*Corynebacterium diphtheriae*) — збудник дифтерії, паличка Хансена (*Mycobacterium leprae*) — збудник лепри (прокази); збудник актиномікозу (*Actinomyces bovis*) та ін. Деякі А. спричиняють патологію в рослин [напр., паршу (стрептомікоз) картоплі]. А. відіграють значну роль у процесах ґрунтоутворення, азотфіксації, розщеплення целюлози. Переважна більшість А. — *гетеротрофи*, хоча серед них є хемосинтетичні *автотрофи*, здатні окиснювати водень, метан і C_2 – C_4 -сполуки.

Лит.: Определитель бактерий Берджи: В 2 т. / Пер. с англ. Москва, 1997. Т. 2.

Я. О. Межжеріна

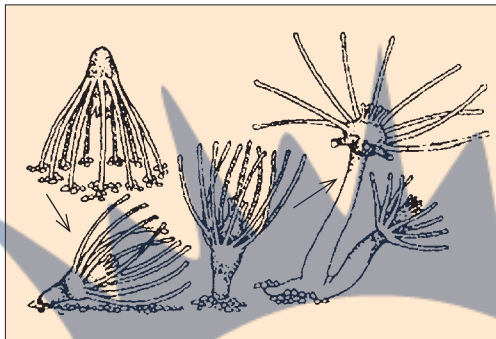

Колонія актиноміцетів під мікроскопом

Актиноміцети (Actinomycetales) — порядок грампозитивних бактерій класу актинобактерій,

Актиноморфна квітка — див. *Правильна квітка*.

Актинула (від грец. *ἄκτις* — промінь) — вільно плаваюча личинка деяких гідродних кишково-порожнинних. Личинкова стадія розвитку дея-

Прикріплення **актинули** і утворення поліпа

ких гідродних, що настає після *планули*. А. має рот, оточений щупальцями, вкрита війками. Деякий час А. живе як вільний рухливий орг-м, потім прикріплюється абсоральним (протилежним ротовому отвору) кінцем до дна водойми і перетворюється на поліп. У гідродних, у яких відсутня стадія поліпа, з А. розвивається медуза. У деяких паразитичних гідродних А. здатна розмножуватися брунькуванням.

Актова книга — 1) Сукупність документів, як правило, у вигляді оправленого тому, який містить регулярні записи у хронологічному порядку.

2) Нотаріальна книга, в якій ведуться записи, тобто проводиться реєстрація нотаріально засвідчених актів і угод після перевірки їх відповідності, достовірності, законності, чинності. Про всі нотаріальні дії, вчинені нотаріусами, робиться запис в А. к. (тепер називається «Реєстр для реєстрації нотаріальних дій», або просто Реєстр).

3) Історичний збірник оригіналів і копій документів 15–18 ст., вписаних або засвідчених різними судами (земськими, гродськими, підкоморськими, сотенними, полковими), ген. військ. судом, а також магістратами й ратушами України з метою надання їм юрид. сили. Етап актового діловодства пов'язують із поширенням у 13 ст. А. к., що фіксували результати судової діяльності. Саме суди були установами, що надавали юрид. чинності документу. Залежно від справи, що розглядалася судом, А. к. поділялися на: секретні, що фіксували кримінальні й громадські справи; записні, що містили особистісно-правові документи (дарчі, купчі, боргові), контрактні документи, привілеї та ін.; поточні, що фіксували заяви, скарги, свідчення, повідомлення різноманітного характеру. Акти фіксувалися в чернетках і чистовиках, тобто здійснювався подвійний запис документів. У цей період здійснювався контроль запису документів, про що свідчать численні маргіналії — помітки на берегах документів; уведено систему пошуку й упорядкування документів на основі повторення останнього слова на наступній сторінці, а також дотримувалися канцелярського стилю викладу матеріалу в документах згідно з Уставом 1566. Актове діловодство існувало на тер. Правобережної України до кін. 18 ст. У держ. архівах України зберігається бл. 4000 А. к. земських та гродських судів і понад 2000 А. к. місь-

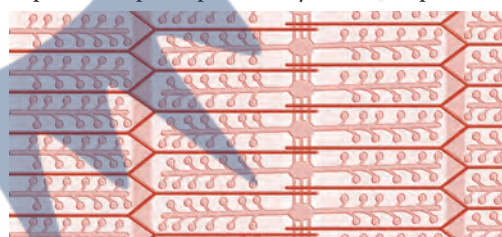
ких управлінь. Документи в А. к. написані старо-укр., польськ., лат., а іноді вірм. мовами. А. к. є важливим джерелом для вивчення історії України, її культури, судочинства, а також побуту і мови населення.

Лит.: Центральний архів стародавніх актів у Києві. Київ, 1929; Левицкий О. И. Об актовых книгах, относящихся к истории Юго-Западного края и Малороссии. Москва, 1900; Блощинська В. Сучасне діловодство. Київ, 2005.

І. В. Шліхта

Актовий папір — спеціальний папір особливої якості, який призначений для написання на ньому актів, договорів, векселів для запобігання підробок та кращого збереження цих документів; один з видів гербового паперу.

Актоміозин (від *актин* і *міозин*) — складний білок, з якого складаються м'язові волокна (міофібрили). А. є комплексом однієї молекули міозину та однієї або двох молекул актину, з'єднаних комплементарними ділянками і орієнтованих паралельно один одному і довгій осі м'яза. А. має АТФазну активність, тобто здатність розщеплювати АТФ, вивільняючи при цьому енергію, необхідну для забезпечення скорочувальної діяльності. Скорочувальний апарат скелетного м'яза представлений міофібрилами, у яких упаковані протофібрили — товсті та тонкі нитки (філаменти). По всій довжині міофібрили розділені на відсіки (саркомери), обмежені Z-мембранами, які служать для кріплення актинових ниток. У центрі саркомера розташовані товсті (міозинові) нитки. При скороченні філаментів актину вони починають зближуватись, «ковзаючи» вздовж міозинових волокон, при цьому довжина окремого саркомера зменшується. Скорочення

Актоміозин

А. можливе й за відсутності саркомерів. Окрім скорочення скелетних і гладеньких м'язів, А. комплекс бере участь у *цитокінезі* (орг-ції внутр. «скелету» клітин та руху органел), поділі клітин, *апоптозі* (програмованій самоликвідації клітин), впливає на експресію генів.

Лит.: Murrell M., Oakes P. W., Lenz M., Gardel M. L. Forcing cells into shape: the mechanics of actomyosin contractility // Nature Reviews Molecular Cell Biology. 2015. Vol. 16.

А. В. Кулінич

Актопротектори (від лат. *actus* — рух і *protector* — захисник) — група препаратів метаболічного невиснажувального типу дії, які запобігають втомлюваності, стимулюють фіз. працездатність і ККД фіз. роботи без збільшення споживання кисню і теплопродукції. Залежно від хім. будови А. поділяються на: похідні меркаптобензімідазолу (бемітил, етомерзол, метапрот та ін.); похідні адамантану (бромантан та ін.); по-

Актова книга. Обкладинка сучасної актової книги. «Реєстр для реєстрації нотаріальних дій»

хідні гуанілітосечовини, 3-гідроксипіридину, тіазолоіндолу, нікотинової к-ти. Актопротекторні властивості мають також антигіпоксанти, ноотропні засоби, вітаміни, адаптогени, біогенні стимулятори. А. застосовуються для підвищення та відновлення працездатності та адаптації до впливу різноманітних екстремальних факторів; для лікування астенії; у складі комплексної терапії менінгіту, енцефаліту та ін. Препарати використовують перорально, у вигляді пігулок та капсул. А. чинять антигіпоксичну, антиішемічну, ноотропну, антиоксидантну, репаративну, непряму анаболічну (підвищують синтез білків), імуностимулювальну дію. А. посилюють синтез РНК та білків-ферментів енергетичного обміну, глюконеогенезу, що приводить до підвищення в клітині енергопродукції, посилення процесів відновлення та адаптації. А. — це сполуки з економізувальною дією, оскільки сприяють виконанню певного обсягу роботи з мінімальними витратами енергії.

Лит.: Антигіпоксанти і актопротектори: Ітоги і перспективи. Санкт-Петербург, 1994. Вип. III; Виноградов В. М., Каткова Е. Б., Мухин Е. А. Фармакологія з рецептурой. Санкт-Петербург, 2000; Лук'янчук В. Д., Сімонова І. В. Актопротектори: фармакологія та фармакотерапія // Фармакологія та лікарська токсикологія. 2015. № 2 (43); КОМПЕНДИУМ 2015 — лекарственные препараты. Киев, 2015.

В. П. Вереїтинова

Актор (лат. actor — виконавець) — виконавець ролей у драматичних виставах і кінофіль-

Актор. Панас Саксаганський у ролі Козака-гуляки, 1905

мах. У інших видах театр. мист-ва (опера, балет, естрада, цирк) виконавців здебільшого називають *артистами*. Див. також *Акторське мистецтво*.

Актор міжнародний (англ. actor, від лат. actor — той, що діє) — суб'єкти, що діють і взаємодіють на світовій арені. Широкий синонімічний ряд терміна «актор» («учасник», «суб'єкт», «гравець», «агент», «елемент») відображає наук. дебати щодо специфіки політ. одиниць і природи міжнар. відносин. «Актор» (за Д. Догерті) є сусп. одиницею, яка характеризується достатнім рівнем орг-ції та самостійності власної діяльності. Поняттям «А. м.» позначають широкий спектр учасників (колективних, індивідуальних) із акцентом на їх поведінці, ролі. Не кожна одиниця, яка бере участь у міжнар. політ. процесах, є А. м., а лише здатні до сталої та незалежної, свідомої діяльності та взаємодії, наділені можливістю впливати на міжнар. відносини.

Осн. групами А. м. є: 1) державні (д-ви та створені ними міжнар., міжурядові, міжпарламентські організації, суб'єкти федерації, органи регіонального управління та місцевого самоврядування, нац.-визв. та сепаратистські рухи); 2) недержавні (неурядові міжнар. орг-ції, транснаціональні корпорації, політ. партії та їх об'єднання, громад., реліг. та ін. орг-ції, соц. групи, світові клани).

Заруб. дослідники пропонують низку типологій А. м., зокрема: 1) національні (суверенні д-ви), транснаціональні (регіональні міжнар. орг-ції, напр., НАТО), універсальні (всесвітні орг-ції, напр., ООН) (за М. Капланом); 2) д-ви, міжнар. орг-ції та транснаціональні сили (напр., мультинаціональні корпорації, світова громад. думка) (за М. Мерлем); 3) д-ви, підсистеми (органи місцевої адміністрації, що володіють певною автономією у міжнар. сфері), транснаціональні орг-ції, які існують поза межами держ. юрисдикції, когорті (етнічні групи, церкви тощо), рухи (за Дж. Розенау). Різноманітні дослідницькі школи єдині щодо розгляду як А. м. д-в і міждерж. (міжурядових) орг-цій, але дебатують віднесення до цієї категорії ін. суб'єктів.

Упродовж тривалого часу (17–20 ст.) Вестфальська система міжнар. відносин ґрунтувалась на принципі, за яким активними А. м. могли бути лише д-ви. У 2-й пол. 20 ст. активізували свою діяльність інші актори — міжурядові орг-ції, міжнар. неурядові орг-ції та рухи, транснаціональні корпорації, внутр.-держ. регіони та мегаполіси тощо (недерж. транснаціональні актори), які почали перебирати на себе частину функцій, які вважались винятковою прерогативою д-ви. Посилюється активність у світових процесах таких недерж. акторів, як: 1) економічні (транснаціональні корпорації, екон. союзи, підприємства виробничого сектору, банки тощо); 2) громадсько-політичні (неурядові орг-ції, ЗМІ, реліг. об'єднання тощо).

Лит.: Дорош Л. О. Багатоманітність міжнародних акторів: проблема класифікації // Наук. пр. Чорномор. держ. ун-ту ім. П. Могили. Сер. : Політологія. 2012. Т. 182. Вип. 170; Інатюк М. М. Міжнародний актор та політична суб'єктність у дискурсі реалістського і ліберального підходів // Наук. записки НаУКМА. Політичні науки. 2014. Т. 160.

Н. М. Хома

Актор політичний (від лат. actor — діяч) — збірне поняття, яким позначають учасників політичного процесу — як колективних (політичні партії, блоки, органи влади та управління тощо), так і індивідуальних (партійні функціонери,

Актор. Марія Заньковецька в ролі Івги Цвіркунки в опері Миколи Лисенка «Чорноморці», 1892

представники влади, активісти громадських рухів та ін.). Складна взаємодія між А. п. вибудовується у формі як ієрархій та пірамід, так і мереж. У міжнародних відносинах крах двополюсної системи світоустрою призвів до наростання явищ поліакторності, коли на світовій арені діє величезна кількість А. п. з різною метою і можливостями, зокрема «нові транснаціональні актори», яких інколи називають «третім рівнем» влади. Такими новими А. п. насамперед визнаються регіони, які дістали можливість представляти інтереси тер. на позанац. і міждерж. рівнях. Діяльність А. п. в ідеалі спрямована на вибудову більш-менш стійкого патерну базових уявлень, цінностей і процедур пізнавальної, орг. та виховної діяльності, орієнтованої на одержання бажаного соц. результату. Ефективність їхньої діяльності залежить від оптимальності взаємодії ін-тів влади і структур громадянського суспільства, загального рівня політичної культури, налаштованості соціуму на самоорганізацію і соц. партнерство, інституційних особливостей управління, персональних якостей лідерів. Осн. принципами її забезпечення є раціональність, конструктивність, інноваційність, гуманність. Теор. й практ. моделі активізації діяльності А. п. розробляються в рамках багатьох концептуальних підходів — нормативного (прескриптивного), описового (дескриптивного), перспективного та ін. Найбільш конструктивними уявляються ті, які пропонують автори моделей «загальної раціональності» (Г. Саймон) та «інкременталістської» (Н. Ліндблом). Дедалі більшої популярності набувають синергетичні моделі, які відштовхуються від теорій самоорганізації систем.

Лит.: Политический процесс: основные аспекты и способы анализа. Москва, 2001; Даль Р. А. Полиархия. Участь у политическому житті та опозиція / Перекл. з англ. О. Д. Білогорський. Харків, 2002; Лебедева М. Новые транснациональные акторы и изменение политической системы мира // Космополис. 2003. № 1; Тихонов А. В. Социология управления. Москва, 2007.

Л. П. Нагорна

Актор соціальний — 1) Соціалізований елемент, поведінку якого зумовлюють соц. норми, правила та зобов'язання (в цьому значенні поняття близьке до *агент соціальний*). 2) Індивідуальний або колективний суб'єкт соціальної дії (індивід, орг-ція, соц. група, маси), який чинить вплив на ін. людей; активний учасник перетворень, урухомлюваний власними мотивами, метою, інтересами; відносно автономний раціональний індивід, що вступає в кооперацію з іншими, реалізуючи власні стратегії поведінки.

Поняття А. с. зародилося у Франції в 2-й пол. 20 ст. в межах соціол. теорії управління. До того в теорії соц. дії А. с. вважали індивіда — учасника соц. взаємодії. Пізніше А. с. стали визначати через позицію — місце індивіда в соц. структурі з певними атрибутами і ролями. М. Крозьє вважав А. с. «точками відліку» соц. систем та аналізу соц. феноменів. Будь-яка соц. система, на думку М. Крозьє, існує завдяки А. с., які можуть її підтримувати і здатні її змінювати. Актор є таким суб'єктом соц. реальності, котрий власними індивідуальними або колективними соц. діями певним чином змінює чи маніпулює об'єктами чи іншими суб'єктами, впливає на них. А. с. схильний до розрахунку, стратегічних дій,

високо адаптивний та є вигадливим залежно від обставин та дій своїх партнерів. У *функціоналізмі* (Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Т. Парсонс) А. с. — це індивіди, які виконують соц. ролі. Натомість у теорії акціоналізму А. Турена А. с. вважаються соц. групи. Групи-актори спрямовують хід подій у сусп.-ві відповідно до власних інтересів — чинять вплив на соц. дійсність стратегічно, тобто обираючи цілі та засоби для їх досягнення. Причому соц. стратегії можуть походити як від індивідів, так і від громад. орг-цій чи рухів. Сферою впровадження стратегії є будь-яка сфера життя сусп.-ва. Залежно від цього, серед А. с. розрізняють акторів макро- та мікрорівнів соц. системи: перші свідомо перебудовують інституціональну структуру сусп.-ва зверху, а другі перетворюють соц. дійсність знизу — шляхом індивідуального вибору поведінки в межах власної свободи. В акторно-мережеві теорії (АМТ) М. Каллона, Б. Латура, Дж. Ло А. с. — поняття, яке знімає відмінності між соц. та матеріальними порядками системи. Класична дихотомія «об'єкт — суб'єкт» нівелюється: ці поняття замінюються на поняття «актор» — той, хто діє; чинить (опосередковує) дію. Дії не диференціюються за рівнем і важливістю, тому байдуже, хто чи що їх чинить, адже дія тлумачиться як опосередкування дій інших. Тож АМТ переносить акцент на дію як соц. факт. Сусп.-во — це мережа дій; те, що формується з активної діяльності А. с.

Ознаки А. с.: він має індивідуальну та групову форми буття. А. с. є не просто тим, хто виконує активну роль у певних сусп. процесах, а ініціатором, джерелом, обов'язковим елементом соц. дії. А. с. притаманне свідоме й прагматичне ставлення до своїх рішень і вчинків. Поведінка А. с. є раціональною, орієнтованою на розрахунок та опосередковану, латентну маніпуляцію. А. с. відносно залежить від об'єкта, яким він управляє. У кооперації з іншими А. с. орієнтований на відносини партнерства. У конфліктних ситуаціях А. с. зосереджується переважно на причинах конфліктів. А. с. розуміє владу як спосіб відносин, контролю та переваг. Дії А. с. ніколи не бувають цілком ані результатом маніпуляції з боку зовн. соц. сил, ані продуктом ситуації, що склалася, ані абсолютно вільним вибором — їх сприяють, взаємодіючи, соц. та індивідуал. чинники. А. с. має обмежений набір можливостей, тож завжди діє в контексті конкретної ситуації; його свобода дій — це свобода в «рамці» можливого. Також він, як носій певних цінностей, переконань тощо, має певні внутр. обмеження.

Соц. система — множина А. с., які взаємодіють. Ефективність кожного контакту залежить від ситуації, в якій він здійснюється, що має два аспекти: а) фізичний — світ матеріальних речей, обставини й умови взаємодії; б) зовн. середовища — система інших А. с., які мотивовані за логікою «оптимізації задоволення» й чие ставлення одне до одного й обставин зумовлюються системою колективних символів, культ. канонами тощо.

Лит.: Вебер М. Основные социологические понятия // Избранные произведения. Москва, 1990; Парсонс Т. Система современных обществ. Москва, 1997; Большой толковый социологический словарь. Москва, 1999. Т. 2; Труфанов Д. О. Рациональность как фундаментальная характеристика социальных систем. Москва, 2015.

А. О. Петренко-Лисак

Актор-дублер (лат. *actor* — виконавець і франц. *doubleur*, від *doubler* — подвоювати) — 1) *Актор*, що замінює в спектаклі виконавця осн. ролі, а також актор, який повторює слова героя вистави за сценою. 2) Актор-співак, що виконує співочу партію замість драматичного актора. 3) Актор, що виконує мовну партію при дублюванні кінофільму ін. мовою.

Акторно-мережева теорія (*actor-network theory, ANT*) — новітній напрям досліджень, вперше розгорнуто репрезентований 1986 виданням *Mapping the Dynamics of Science and Technology: Sociology of Science in the Real World*. А. м. т. актуалізовано в 1990-х спочатку в межах соціології науки і техніки, згодом — соціології та соціальної філософії. Засновниками й методологами А. м. т. є М. Каллон (*Michel Callon*) та Б. Латур (*Bruno Latour*). Посилення зацікавленості пов'язане з перекладами праць Б. Латура та ін. засновників напрямку на поч. 2000-х.

А. м. т. становить ядро «повороту до матеріального», сенс якого полягає в нових формах концептуалізації речей. Це означає, що зникає межа між духовним і матеріальним, предметом і людиною, усі разом стають елементами єдиної мережі у сучасному сусп-ві. А. м. т.-аналіз означає, по-перше, що сусп-во — це гетерогенна мережа матеріальних і нематеріальних елементів, присутніх у соц. житті. По-друге, Б. Латур концептуалізує річ/предмет/об'єкт як актора в мережі соц. взаємодії. По-третє, матеріальні об'єкти є не просто екранами нашої соц. діяльності, але самі виконують певну роботу. За Б. Латуром, саме мережа — константна характеристика соц. взаємодії. Об'єктом А. м. т. виступають «ансамблі стосунків», полікомпонентні, мінливі цілісності, що не мають самостійного існування лише в одній із площин (фізичній, функціональній чи знаковій).

А. м. т. — це соціально-конструктивістська модель, осн. принципом якої є концепція гетерогенної мережі, де остання виступає актором взаємодії. Тобто, актор — це мережа, яка є доволі динамічною. Будь-який об'єкт розуміється як ефект мережі відносин. Це може бути людина, річ, знаряддя або ціла технологічна система чи держ.-правове утворення. Кожен об'єкт пов'язаний системою відносин з оточенням і залишається ним лише за умов збереження цілісності цих своїх зв'язків. Сусп-во не існує. Натомість існують тільки актори — виконавці дій, які впливають на ін. дієвців. Функціональні зв'язки в сусп-ві постають у вигляді об'єкт-центричних відносин, що створюють мережу просторового, функціонального і знакового існування речей. Речі набули значення соц. акторів, що визначають функціональні можливості людей. Відносини акторів визначає не ієрархія, а «пласка» й динамічна мережа. Б. Латур запропонував своєрідну типологію осн. «невизначеностей», що впливають на характер А. м. т.: природи груп (у акторів є доволі значуща кількість способів (часто досить суперечливих), які здобути ідентичність); природи дій (у хід дій втручається значна кількість різноманітних агентів, які призводять до зміни першопочаткових цілей дій); природи об'єктів (з огляду на передбачуваність відкритості категорії агентів); природи фактів (взаємодія природничих наук з усім сусп-вом породжує неминучі дискусії); невизначеність досліджень соц. наук.

Одна з голов. тез А. м. т. — будь-який об'єкт, що виникає, має власний об'єм, місце, впливає на просторові відносини. Новація цієї теор. пропозиції полягає в тому, що, по-перше, соц. об'єкт повинен мати предметний, речовий «субстрат»; по-друге, соц. об'єкт організує фіз. і функціональний простір навколо себе; по-третє, об'єкт має складну структуру і залишається цілісним, поки не змінюються зовн. і внутр. зв'язки його складових. Топос речі змінюється потраплянням в її оточення людини, так само як і топос людини зазнає впливу оточення.

В основі А. м. т. — гіпотеза про багатоманітність зв'язків взаємодії (не лише в плані комунікацій представників сусп-ва, але й їх співіснування з предметами матеріального світу). Осн. суть А. м. т. полягає в тому, що константною характеристикою соц. взаємодії є гетерогенна мережа матеріальних і нематеріальних елементів, присутніх у соц. житті. Відтак зникає межа між духовним і матеріальним, предметом і людиною, усі разом стають елементами єдиної мережі у сучас. сусп-ві. Усі елементи цієї мережі є однаково вагомими. Керуючись принципом симетрії, теоретики А. м. т. говорять про те, що неможливо провести чітку межу між людьми і речами, складно визначити, де діє людина, а де не-людина. Взаємодія в мережі відбувається через посередництво актантів/дієвців. Специфіка А. м. т. полягає в тому, що будь-який об'єкт розглядається як елемент, і як складова мережі відносин. Зникнення або усунення будь-якого актора порушує роботу всієї мережі, порядок у ній. А. м. т. намагається показати спосіб з'єднання соціального в єдиний світ.

Лім.: Callon M., Law J., Rip A. (eds). Mapping the Dynamics of Science and Technology: Sociology of Science in the Real World. London, 1986; Артеменко А. П. Річ, об'єкт, топос у соціальній топології // Гуманітарний часопис. 2012. № 3; Колесник І. І. «Повернення до речей» як перспектива історичних досліджень // Укр. істор. журн. 2012. № 3; Артеменко А. П. Топологія Я в мережевих структурах соціуму. Харків, 2013; Латур Б. Пересборка соціального: введение в акторно-сетевую теорию / Пер. с англ. И. Полонской; под ред. С. Гавриленко. Москва, 2014.

А. М. Киридон

Акторське мистецтво — мистецтво акторської гри, створення худ. образів-персонажів у театрі, кіно, на естраді, телебаченні, радіо, у масових видовищах тощо. Основу А. м. становлять принцип перевтілення актора в образ, його світогляд і творча індивідуальність. А. м. діалектичне за своєю природою і безперервно еволюціонує. Сучас. А. м. нерозривно пов'язане з режисерським мист-вом. Від більшості ін. мист-в А. м. суттєво відрізняється тим, що актор є водночас і творцем худ. образу, і його матеріалом, оскільки для цього використовуються природні дані актора: зовн. — фізичні (постать, рух, жест, міміка, голос) і внутр. — психічні (емоції, темперамент, уява, спостережливості). А. м. має втілювати у виставі, кінофільмі авторський та режисерський задум, виявити ідейний зміст твору, донести його до глядача (слухача), разом з тим збагатити п'єсу, лібретто, сценарій власною творчістю, життєвим досвідом актора.

Упродовж іст. розвитку склалися різні форми акторського вияву; вони різняться за наголосом на внутр. (мист-во переживання) чи зовн. (мист-во удавання) процесах. Проте поняття

Акторське мистецтво.

Марко Кропивницький у ролі
Ковалю у виставі «Невольник»

Акторське мистецтво.
Костянтин Станіславський

внутр. і зовн. перевтілення мають умовний поділ, оскільки вони перебувають в тісному взаємозв'язку. Цей процес у театрі відбувається на очах у глядача, що увиразнює А. м. серед різновидів мист-ва. Худ. цілісність мист. твору вимагає від актора відчуття ансамблю, вміння застосування власних творчих засобів у заг. побудові вистави, кіно- і телефільму, радіовистави тощо. Тісно пов'язаний зі своїми партнерами, актор водночас діє як самостійний митець, від імені певного персонажа. Актор створює характер на основі сценічного перевтілення — зміни зовнішності, а головне — осягнення й виявлення духовного світу персонажа. Втілюючи образ, актор вдається до аксесуарів (*грим, театр. костюм, маска*) і тех. засобів (в екранних мист-вах, ляльковому і тіньовому театрах). Засоби худ. виразності зумовлено видом і жанром мист-ва, в якому творить митець: слово і пластика — в драм. театрі; спів, пластика й танець — у муз. (див. *Балет, Опера, Оперета*), своєрідні особливості в ін. різновидах видовищних мист-в (див. *Естрада, Цирк*). Важливими елементами праці актора є увага, уява, емоційна і моторна пам'ять, здатність до сценічного спілкування і постійного самоконтролю, почуття темпоритму тощо.

Так, своєрідною була А. м. одного з величних представників рос. акторів епохи романтизму П. С. Мочалова. Мистецтво акторської гри репрезентує творчість М. Щепкіна. Вся його діяльність у Полтав., Київ. міських театрах, а згодом Моск. Малому театрі, а також численні гастролі у провінційних трупах ознаменувалися сценічною реформою, яка узагальнила досвід попередників і сучасників артиста — І. Угарова, П., М. та А. Барсових, Павлова. М. Щепкін віддавав перевагу артистові, який «входить у шкуру дійової особи», створює на сцені типові і разом з тим індивідуалізовані характери людей, чиє поведіння зумовлене їхньою вдачею, вихованням, сусп. середовищем. Відкидаючи штучну, наспівну декламацію класицизму, М. Щепкін утвер-

джував мист-во актора-реаліста, застерігав від бездумної гри «нутром», вимагав дбайливої роботи над образом, над собою. Творчість М. Щепкіна заклала підвалини теорії та практики реалістич. А. м. Осн. методом А. м. стали глибоке розкриття психол. та соц. своєрідності характеру персонажа шляхом внутр. перевтілення актора в образ. Спадкоємцями сценічних традицій М. Щепкіна виступили в рос. театрі О. Мартінов, династія Садовських, Г. Федотова, П. Стретова, М. Єрмолова, В. Комісаржевська, В. Давидов, згодом засновники й майстри Моск. худ. театру. На їхньому досвіді створювалася наук. теорія А. м. — *Станіславського система*. На укр. сцені продовжувачами щепкінської реформи виступили К. Соленик, А. Млотковська, І. Дрейсіг — перше покоління укр. професійних акторів. Дальшого розвитку щепкінські традиції набули у творчості корифеїв укр. сцени на ґрунті реалістичної укр. драматургії. Театр корифеїв виховав плеяду видатних акторських індивідуальностей — М. Кропивницького, М. Заньковецьку, Г. Затиркевич-Карпинську, Л. Ліницьку, І. Карпенку-Карого, М. Садовського, П. Саксаганського, М. Садовську-Барілотті, Г. Борисоглібську, Ф. Левицького та ін., імена яких «увійшли золотими літерами на скрижалі світового мистецтва» (К. Станіславський). А. м. театру корифеїв мало ансамблевий характер, тяжіло до укрупнення характерів, посиленого драматизму й комізму. Творчі принципи М. Кропивницького, М. Садовського, П. Саксаганського продовжували і розвивали на укр. сцені їхні вихованці — Д. Гайдамака, М. Дикова, І. Замичковський, Є. Зарницька, О. Зініна, П. Коваленко, М. Литвиненко-Вольгемут, Г. Маринич, М. Петлішенко, Г. Рафальський, Б. Романицький, Л. Сабінін, І. Садовський, О. Суходольський, С. Тобілевич, Є. Хуторна, Ю. Шостаківська.

З акторської студії виріс у Києві «Молодий театр» на чолі з Лесем Курбасом, який започатку-

Акторське мистецтво. Т. Шевченко. Михайло Щепкін, 1858

вав студійний рух, виховавши першу групу митців — оновлювачів укр. сцени: С. Бондарчука, В. Василька, Ф. Лопатинського, М. Терещенка, Г. Юру. Тут з метою виховання багатогранного актора розгорнулися новаторські пошуки в А. м. — від експресіоністичного, символічного до психологічного, народно-майданового, античного і театру бароко.

У подальшому в А. м. проводився пошук нових виразальних засобів, зокрема на ґрунті конструктивізму, модернізму. Значний вплив на розвиток А. м. України мали режисерська та пед. практика учнів і соратників К. Станіславського — О. Адашева, В. Алексеева, О. Загорова, І. Чужого; пошуки яскравого, святкового театру К. Марджанішвілі, його спроби виховання різнобічного актора, здатного грати в драмі й опері, пантомімі та опереті; робота С. Висоцької, яка майстерно поєднувала досвід студій Моск. худ. театру з традиціями польськ. театру; творчість В. Мейерхольда та його учнів. Новоутворені театри прагнули формувати і розвивати, виходячи з власних естетичних програм, самобутні школи акторської майстерності. У «Кийдрамте», а найбільш виразно — у «Березолі», керівником яких був Лесь Курбас, велися пошуки нових засобів А. м. на основі раціональності, доцільності, тех. досконалості в поєднанні з образним, асоціативним мисленням. Складається оригінальна естетична концепція театр. мист-ва, яка дістала назву «мистецького перетворення життя» і включала засоби умовного, метафоричного А. м. Формуванню цих рис сприяв репертуар, що складався з гостроактуальних композицій, переробок новітньої та класичної драматургії. Зростання А. м. значною мірою сприяли поява в укр. драматургії самобутніх авторів — М. Ірчана, О. Корнійчука, І. Кочерги, М. Куліша, І. Микитенка, постановки п'єс вітчизняної та світової класики.

А. м. сучас. театру характеризується поглибленням інтелектуального, філос. начала, засвоєнням прийомів політ. театру тощо. Ці тенденції тісно пов'язані з процесами, що відбуваються у режисерському мист-ві й драматургії, наближенням їх до життя з його реальними конфліктами і багатогранністю людських характерів. А. м. притаманні дальша психологізація образів героїв, мотивація їхніх вчинків та способу життя в динаміці. А. м. чутливо відгукнулося на розширення жанрової різноманітності творів, їхньої стилістики. У сучас. театрі на одній тій же сцені співіснують різні стильові напрями. Вони вимагають поліфонічності, гнучкості в манері акторського виконання, виходячи при цьому з осн. принципу системи К. Станіславського — внутр. виправдання актором сценічного образу. А. м. в кіно бере початок від гри актора в театрі. Але, на відміну від театру, де завдяки безпосередньому і тривалому спілкуванню з глядачами актор має можливість удосконалювати свою роль, екранний образ втілюється один раз і назавжди. Це зумовлює особливе значення акторської роботи в кіно. Специфічними для гри в кіно є також те, що актор працює як в ансамблі, так і наодинці з кінокамерою, але в обох випадках у відповідності із заг. кінематографічними засобами (ритм, діалог, пластичне розміщення в просторі, в кадрі та ін.). Ускладнює роботу актора в кіно те, що знімання відбувається покадрово, без якоїсь послідовності в часі, без тривалого розкриття образу. Для збереження цілісності

образу від актора вимагається розвинута творча уява, висока майстерність, природність. Необхідність цих важливих якостей зумовлюється й тим, що екран максимально наближає актора до глядача, який помічає і реагує на найтонші психол. нюанси гри. Проблема майстерності кіноактора виникла з народженням кіно в кін. 19 ст. На кожному новому етапі змінювалися характер, зміст, специфіка акторського виконання. В період кіно німого відсутність звуку, як засобу передачі внутр. стану героя фільму, фотографічна точність зображення обмежували акторські можливості, вимагали від акторів пошуків особливих форм створення образу. Гол. засобами А. м. в німому кіно були виразні жести, посилені міміка, пантоміма, які зображали емоції персонажів фільму. Понад усе цінувалася ефектна зовнішність, вміння носити вишукані туалети, приймати красиві пози. Виробилися певні штампи показу на екрані почуттів, які переносилися з фільму в фільм, що було спричинено також відсутністю змістовних сценаріїв. Кращим акторам (І. Можухін, А. Нільсен, Ч. Чаплін) школа німого кіно дала точне відчуття пластичності образу, філігранну техніку артикуляції, руху, жести й міміки для лаконічного відтворення душевного стану героя. Поступово естетичні норми А. м. у кінематографі зазнали докорінної еволюції, взаємозбагачення і взаємопроникнення різних стилів і напрямів акторської гри. Осмислення заг. об'єктивних законів А. м. викликало необхідність звернутися (один з перших — В. Пудовкін) до вивчення і пристосування до потреб кіно системи К. Станіславського. В Україні перші кроки в розробці теорії К. Станіславського стосовно кіно зробив кінознавець і кінодраматург О. Вознесенський. Найповніше це було розвинуто в його теор. праці «Мистецтво екрана» (1924). Початок 1930-х ознаменувався виникненням кіно звукового, що відкрило широкі перспективи для розвитку кінодраматургії, кінорежисури і вдосконалення А. м. у напрямі внутр. розвитку образу. З розвитком кіномист-ва, поглибленням змісту сценаріїв фільмів зросли вимоги й усвідомлення ширших можливостей А. м. на екрані. Відчутним стало звернення до театру, запозичення досвіду акторської гри, використання реалістичних традицій, методики роботи над роллю. Від заснування укр. кінематографа в ньому брали участь визначні театр. актори А. Бучма, М. Заньковецька, І. Замичковський, П. Масоха, М. Садовський, С. Сващенко, С. Шкурат та ін., які принесли в кіномист-во вміння створювати психол., життєво правдиві образи, високу культуру виконання, мист-во перевірення, знання заг. законів акторської творчості. Становлення кіноакторського мист-ва йшло через засвоєння театр. традицій і разом з тим прагнуло розвинути свої специфічні засоби виразності, намагалося позбутися традиційних театр. умовностей гри актора. Сучас. роботі акторів у кіно властиві пошуки нових форм і засобів відтворення образу, творче осмислення й розвиток традицій попередніх часів.

Лит.: Саксаганський П. Думки про театр. Київ, 1955; Станіславський К. С. Собр. соч. в 8-ми т. Москва, 1954–1961; Топорков В. Про техніку актора. Київ, 1961; Захава Б. Е. Мастерство актера и режиссера. Москва, 1978; Рождественская Н. В. Проблемы сценического перевоплощения. Ленинград, 1978; Розовский М. Г. Превращение. Москва, 1983; Українське акторське мистецтво: тра-

Акторське мистецтво. Лесь Курбас

диції і сучасність. Київ, 1986; Слободян В. Р. Кіноактор і сучасність. Київ, 1987; Лемешева Л. Г. Профессия: актер. Киев, 1987.

Ю. М. Бобошко, В. Р. Слободян

Актофіт — біопрепарат, інсектоакарицид біологічного походження для захисту картоплі, овочевих, плодово-ягідних культур, винограду та декоративних культур від широкого спектру шкідливих комах. Механізм дії препарату полягає в тому, що активною речовиною є комплекс природних органічних сполук авермектинів, які продукуються непатогенним ґрунтовим грибом — *Streptomyces avermitilis*. Авермектини — це природні високоспецифічні нейротоксини, що проникають до орг-му комах кишковим або контактним шляхом та необоротно ушкоджують їх нервову систему. Внаслідок цього у комах настає параліч, а згодом смерть. Вже через 4–10 годин шкідники перестають харчуватись, за 2–3 доби гинуть.

Застосування А. як біопрепарату має низку переваг: ефективність проти шкідливих комах на різних с.-г. культурах, зокрема проти всіх видів кліщів та попелиць, трипсів, колорадського жука, плоджерок, щитівок, білокрилок, совок тощо; відсутність негативного впливу на навколишнє середовище завдяки біол. походженню; можливість застосування в умовах спекотного літа та незадовго (за 48 год) до збору врожаю; придатність до застосування в умовах закритого ґрунту та для обробки кімнатних квітів. Дія препарату за сприятливих погодних умов (за відсутності опадів) триває від 7 до 20 днів; опади, навіть незначні, а також ясна роса знижують її ефективність. Препарат помірно небезпечний для бджіл, тому не рекомендовано проводити обробку посівів під час цвітіння або потрібно ізолювати бджіл на 1–2 доби. Згідно із токсикологічною класифікацією ВООЗ препарат А. належить до III класу токсичності (малонебезпечний). Нетоксичний для ссавців.

Лит.: Список дозволених препаратів для захисту рослин. Київ, 2015.

М. В. Камитик

Актуалізація інтересів (від лат. *actualis* — дійсний, справжній, дійовий) — активне представлення, проголошення важливості та зацікавленості в реалізації індивідами та соц. групами власних сусп.-політ. інтересів, одна з функцій пол. системи. Інтерес як рушійний фактор політ. діяльності та поведінки індивідів, груп, соц. спільнот і практичне виявлення необхідності виникає як усвідомлення та осмислення індивідами своїх нагальних потреб як об'єкт. явищ. Політ. актори, визначаючи осн. проблематику розвитку сусп.-ва та системного реформування, окреслюють шляхи, форми та засоби ефективного задоволення інтересів згідно з власними потребами. А. і. має кілька стадій: усвідомлення своїх потреб та інтересів, пошук способів їх реалізації та захисту. Спочатку відбувається латентна А. і. через їхню агрегування, а потім — через публічну артикуляцію. А. і. постійно трансформується і здійснюється на кількох рівнях: індивідуальному, груповому, корпоративному, регіональному, загальнодерж., міжнар. та глобальному. Однією з осн. умов успішної А. і. є рівень політ. свідомості та політ. культури, рівень соц.-економ. розвитку сусп.-ва, міжнар. кон'юнктура

та включеність держави в світову спільноту і в глобалізацію. Успіх А. і. залежить від готовності акторів досягти своїх цілей, використовуючи ресурси та відповідні важелі. А. і. може бути як у вигляді прийняття держ. рішень (прийняття бюджету, виплата соц. субсидій), формування адекватної зовн. політики, створення міжнар. союзів (від ООН до ЄС), проведення системних реформ (посткомуністичні трансформації), так і у вигляді сусп. рухів, акцій протесту (Револуція гідності 2014, тарифний майдан, податковий майдан тощо).

Лит.: Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації: аналітична доповідь / За ред. Г. І. Зеленько. Київ, 2014; Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві. Київ, 2014.

М. В. Шаповаленко

Актуалізму принцип (лат. *actualis* — діяльний, теперішній, сучасний) — у природничих науках — наукове положення, згідно з яким у минулому діяли ті самі закони природи, що й нині. Геолог Ч. Лайель (1797–1875) сформулював А. п.: «Сучасність — ключ до минулого». Згідно з А. п., вивчаючи сучас. фіз., хім., геол. та геогр. процеси, можна робити висновки щодо аналогічних процесів у минулому.

А. п. — наук. основа іст.-геол. і палеогеогр. досліджень. Його дотримання широко використовується при реконструкціях ландшафтів і геогр. процесів минулих епох, у вулканології, літології (вчення про осадове породотворення), частково в тектоніці та палеонтології та ін. галузях геології. На підставі А. п. пояснюють утворення гірських порід і пов'язаних із ними корисних копалин, відтворюють геол. історію суходолу, морів і океанів в окремі геол. періоди та епохи. Однак сучас. палеогеографи і геологи не визнають повної аналогії між геогр. й геол. процесами в минулому і сьогоденні (на чому наполягав Ч. Лайель) і застосовують А. п., зважаючи на хід розвитку Землі, її геогр. оболонки, геол. будови. А. п. уперше виклав Дж. Гаттон («Теорія Землі»; 1795), згодом розвинув Ч. Лайель («Принципи геології»; 1830).

Лит.: Актуализм, Актуалистический метод // Геологический словарь. Москва, 1960.

А. С. Івченко

Актуальний ідеалізм, актуалізм у філософії — суб'єктивно-ідеалістична система філософа-неогегельянця Дж. Джентіле, який здійснив спробу звести реальність до акту мислення (див. *Неогегельянство*).

У роботах «Реформа гегелівської діалектики» («La riforma della dialettica hegeliana»; 1913), «Загальна теорія духу як чистого акту» («Teoria generale dello spirito come atto puro»; 1916), «Вступ до філософії» («Introduzione alla filosofia»; 1933) та ін. Дж. Джентіле переосмислює абс. ідеалізм І. Гегеля і трансцендентальний ідеалізм І. Канта, розвиваючи вчення про «актуальний ідеалізм». Заперечуючи незалежно існуючу від суб'єкта пізнання реальність, Дж. Джентіле вводить поняття «Я», котре, як «думка мисляча», є джерелом всього сущого.

Пр.: Gentile G. Teoria generale dello spirito come atto puro // Gentile G. Opere III. Firenze, 2003; Джентіле Д. Загальна теорія духу як чистого акту / Пер. з іт. І. Іващенко // Sententiae. 2013. № 2.

Чарльз Лайель — засновник принципу актуалізму

Лит.: Wakefield J. Giovanni Gentile and the State of Contemporary Constructivism: A Study of Actual Idealist Moral Theory. Luton, 2015.

Я. А. Соболевський

Актuariat — методи використання статистики та теорії ймовірностей у страхуванні та фін. операціях. Спочатку ці методи використовувалися в страхуванні життя, потім стали широко застосовуватися у всіх видах страхування при розв'язанні проблем розподілу річних надходжень. Принципи А. базуються на основі фін. математики, що знаходить своє відображення в теорії та практиці облігаційних запозичень. А. застосовується в фін. операціях, де необхідно визначити ймовірність отримання доходу при формуванні біржової політики, встановленні шляхів використання ліквідних засобів, оцінці ризиків інвестицій.

Лит.: Mas-Collel A., Winston M. D., Green J. R. Microeconomic Theory. Oxford, 1995; Мельников А. В. Риск-менеджмент: стохастический анализ рисков в экономике финансов и страховании, Москва, 2001.

Актuariй (лат. actuarius — скорописець, рахівник) — фахівець у галузі управління страховими ризиками. А. визначає методи оцінки тарифних ставок в пенсійному страхуванні, страхуванні життя, здоров'я або майна переважно на довгостроковий період, оцінює довгострокові ризики А. належать: аналіз стихійними лихами, розрахунок резерви страхових вкладів тощо. А. використовує методи математичної статистики, актуарної математики, теорії ймовірностей. Професія А. з'являється наприкінці 18 ст. у Великій Британії, коли в перших орг-ціях зі страхування життя виникла необхідність в точних наук. розрахунках страхових сум. До осн. обов'язків А. належать: аналіз страхового портфеля; розрахунки страхових тарифів та внесків по продуктам компанії; формування актуарних звітів; підготовка нормативної звітності відповідно до нормативно-правової бази; розрахунок фін. резервів та оцінка необхідного компанії капіталу; порівняльний аналіз конкурентів з актуарної точки зору. Найбільш затребуваною професією А. є у банках, страхових компаніях, пенсійних фондах. 2010–2015 за даними низки досліджень (вид. «Wall Street Journal» та сайту CareerCast.com) професія А. посідала 1–2 місця в списку найкращих професій в США.

Лит.: Основы страховой деятельности. Москва, 2002; Маккарти М. П., Флинн Т. П. Риск: управление риском на уровне топ-менеджеров и совета директоров / Пер. с англ. Москва, 2005; Brown R. L. Introduction to Ratemaking and Loss Reserving for Property and Casualty Insurance. Winsted, 2007.

Акудовіч, Валентин Васильович (біл. Акудовіч, Валянцін Васільевіч; 18.06.1950, смт Свіслоч, тепер місто Свіслоч Гродненської області, Білорусь) — білоруський філософ, літературний критик, культуролог, поет. Закінчив Літ. ін-т ім. О. М. Горького в м. Москві (1980). Працював у сфері позашкільної освіти (1980–1981), викладає на програмі лекторіїв «Білоруський колегіум» (з 2001 керує відділом філософії та літератури). У 1990–2000-х редагував журн. «Крыніца», «Фрагмэнты», «Перекрестки», газ. «Культура», «Літаратура і мастацтва». Був близький до постмодерністського мист. руху «Бум-Бам-Літ»

(заснований 1994). Автор збірок есеїв «Мене нема: Роздуми на руїнах людини» («Мяне няма. Роздумы на руїнах чалавека»; 1998), «Код відсутності (основи білоруської ментальності)» («Код адсутнасці. Асновы беларускай ментальнасці»; 2007), «Зруйнувати Париж» («Разбурыць Парыж»; 2003) та ін., ініціатор і упорядник колективного збірника есеїв «Невідома Білорусь» («Невядомая Беларусь»; 2008). Лауреат літ. премій ім. А. Адамовича (2001), «Гліняны Вялес» (2007), «Залатая літара» (2012) тощо.

Худ. доробку А. властиві гротеск, переосмислення традиційних сюжетів і образів, а також розгортання комічної емоційності (епічний цикл «Анекдоти» («Показкі») й притча «Сум щодо повернення» («Сум на тэму вяртання»)), вміщені в книжці прозових і поетичних творів «Діалоги з Богом» («Дыялогі з Богам») (2006). Водночас помітне місце у філософії А. посідає питання існування нації й білоруської культури зокрема (співставлення ренесансних і модерністських уявлень, зв'язок між розбудовою СРСР і модернізацією), метафізики відсутності й деконструкції (неозначеність локусу центру в Білорусі, вияв ідеї монологізму в міському просторі м. Мінська, тлумачення вкоріненості писемства в русі в рамках дискусії з Ж. Деррідою), філософії мови (наголошення лінгвістичних первнів у політиці як формі влади).

Тв.: Архіпелаг Беларусь: книга дыялогаў. Мінск, 2010; Книга пра Нішто. Мінск, 2012. У кр. перекл. — Алібі // Сувязьразрыў / Зв'язокрозрив: Беларусь: Анталогія сучаснай украінскай і беларускай паэзіі. Київ, 2006.

Лит.: Мінскевіч С. Я з Бум-Бам-Літу. Мінск, 2008; Лысова Н. Дискурс культурнай шматстайнасці, альбо Новы метад літаратурнага аналізу беларускай літаратуры (На матэрыяле сучаснага літаратуразнаўства і крытыкі) // Вестник Полоцкого государственного университета: Серия А: Гуманитарные науки. Литературоведение, 2011, № 2; Кісліцына Г. Бляск і жебрацтва: літаратурная крытыка першага дзесяцігоддзя ХХІ стагоддзя // СМІ и современная культура. Минск, 2012.

В. А. Левицький

Акула-ангел європейська, європейський морський ангел, скватина європейська, звичайний морський ангел (*Squatina squatina*) — хрящо-

Акудович Валентин Васильович

Акула-ангел європейська (*Squatina squatina*)

ва риба родини *акулоангелових*. Донна акула, поширена в морях, що омивають зх. і пд. узбережжя Пн. Європи від пд. узбережжя Норвегії і Швеції до Зх. Сахари і Канарських о-вів і пн. узбережжя Африки. Живе також у Середземному і Чорному м. А.-а. є. зовні схожі на скатів із сплюсненими тілом і головою. Максимальна зареєстрована довжина — 2,4 м, самки крупніші за самців. Забарвлення тіла буро-плямисте. Грудні і червні плавники мають характерну крилоподібну форму. Хвостовий плавець короткий, з дещо видовженою нижньою лопаттю. На шкірі розташовано шипи. Ведуть нічний спосіб життя. Вдень зариваються в мул, залишаючи над ним лише очі. Розмножуються яйцеживородінням, народжуючи 7–25 мальків. А.-а. є. — хижаки, які полюють із засідки на невеликих донних риб (переважно камбалоподібних) і безхребетних. А.-а. є. не вважається небезпечною для людини акулою, при наближенні людини А.-а. є., як правило, залишаються нерухомими або відпливають. Водночас спіймана А.-а. є. здатна завдати людині серйозних ушкоджень. А.-а. є. внесено до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи як вид, що знаходиться на межі зникнення. У Чорному м. цей вид фактично зник.

Лит.: Куцоконь Ю., Квач Ю. Українські назви міног і риб фауни України для наукового вжитку // Біологічні студії. 2012. Т. 6. № 2; Baino R., Sereno F., Ragonese S., Rey J. and Rinelli P. Catch composition and abundance of Elasmobranchs based on the MEDITS program // Rapports de la Commission Internationale pour l'Exploration Scientifique de la Mer Mediterranee. 2001. № 36; Ebert D. A. and Compagno L. J. V. Sharks of the World: An Annotated and Illustrated Catalogue of Shark Species Known to Date. Rome, 2013. Vol. 1.

Акула-лисиця звичайна, морська лисиця звичайна (*Alopias vulpinus*) — хрящова риба родини ламноподібних. Ареал охоплює теплі і помірні води всіх океанів, включаючи Середземне м., звідки заходить в Чорне м. *Пелагічна* риба, тримається на глибині до 550 м, молодь переважно тримається на мілководді. Тіло довжиною до 7 м

Акула-лисиця звичайна
(*Alopias vulpinus*)

(зазвичай 1,5–3 м), вагою до 400 кг. Сильна риба з сигароподібним тілом і видовженою верхньою лопаттю хвоста. Забарвлення від темного до чорного, характерна ознака — білі плями над основою грудних плавців. Активний хижак, живиться різноманітними, переважно стайними, рибами (оселедці, скумбрії, анчоуси тощо) та безхребетними, для полювання використовує свій довгий хвіст, оглушуючи їм здобич. Розмножується яйцеживородінням. Завдяки особливості кровоносної системи А.-л. з. має температуру тіла на кілька градусів вищу від довколишнього середовища. Зазвичай А.-л. з. не становлять небезпеки для людини, це обережні риби. Є промисловим об'єктом. Чисельність виду зна-

чно зменшується, тому А.-л. з. внесено до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи як вразливий вид.

Лит.: Baum J. K., Myers R. A., Kehler D. G., Worm B., Harley S. J. and Doherty P. A. Collapse and Conservation of Shark Populations in the Northwest Atlantic // Science. 2003. № 299; Eitner B. J. Systematics of the Genus *Alopias* (Lamniformes: Alopiidae) with Evidence for the Existence of an Unrecognized Species // Copeia. 1995. № 3; Compagno L. J. V. Sharks of the World: An Annotated and Illustrated Catalogue of Shark Species Known to Date. Rome, 2002. Vol. 2.

Акула-мако, сіро-блакитна оселедцева акула, (*Isurus oxyrinchus*) — представник родини оселедцевих акул ряду ламноподібних. Поширена в усьому Світовому океані в помірних і тропічних широтах. Середня довж. тіла — 3,2 м, маса — бл. 100 кг. Максимальна достовірно відома маса становила 554 кг, хоча є підстави вважати, що це не межа. Найспритніша серед акул. За деякими даними, її швидкість може сягати понад 70 км/год. Живиться рибою. Становить небезпеку для людини. Є промисловим видом, м'ясо якого споживають в їжу.

Лит.: Жизнь животных: В 6 т. Москва, 1971. Т. 4. Ч. 1. Рыбы.

С. В. Межжерін

Акула-молот звичайна (*Sphyrna zygaena*) — хрящова риба родини *акуломолотових*. Ареал охоплює теплі й помірні води всіх океанів, включаючи Середземне м., звідки А.-м. з. іноді заходять в Чорне м. (біля берегів Румунії), що дало підставу для формального включення А.-м. з. до переліку риб фауни України, хоча фактично А.-м. з. такими не є. *Пелагічна* риба, яка тримається на глибині до 20 м, тіло довжиною до 5 м (зазвичай 2,5–3 м), вагою до 400 кг. Від інших акул-молотів відрізняється відсутністю виїмки на передній частині рида («молота»). Активний хижак, живиться різноманітними рибами (в тому числі ін. акулами) та безхребетними (кальмарами, восьминогами, ракоподібними тощо).

Акула-молот звичайна
(*Sphyrna zygaena*)

Іноді збираються в зграї чисельністю до 1000 особин. Розмножується живородінням. А.-м. з. небезпечні для людини. Є промисловим об'єктом (напр., саме з плавців А. готують відомий «суп з акулячих плавців»). Чисельність виду зменшу-

ється, тому А. внесено до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи як вразливий вид.

Акуленко, Валерій Вікторович (29.07.1925, м. Харків, тепер Україна — 20.07.2007, м. Київ, Україна) — мовознавець, доктор філологічних наук (1973), професор (1974), чл.-кор. НАН України (1988). 1948 закінчив Харків. держ. ун-т ім. О. М. Горького і Харків. пед. ін-т іноз. мов. Викладав у Харків. інженерно-економічному ін-ті (1948–1955) та Харків. ун-ті (1955–1981), в останньому завідував каф. англ. мови (1955–1963), заг. та прикладного мовознавства (1963–1981). 1977–1979 обіймав посади радника міністра освіти Куби та директора Гаванської філії Ін-ту рос. мови ім. О. С. Пушкіна. З 1981 — зав. каф. іноз. мов АН УРСР, з 1990 — директор Центру наук. досліджень та викладання іноз. мов НАН України, з 1998 — ректор Київ. ін-ту перекладачів. 1975–1991 був постійним представником СРСР у термінологічному комітеті Міжнар. стандартизаційної орг-ції (ISO TC-37). Дослідження у галузі заг. типолого-контрастивного мовознавства, соціолінгвістики, германістики, славістики. А. належить пріоритет у створенні концепції інтерлінгв. (інтернаціональних) елементів у мовах світу; як еталон порівняння мов тут використовується їхній словниковий склад, а в останніх працях — функц.-семантичні поля. Укр. мова розглядається А. у зв'язках з ін. слов'ян. мовами в європ.-амер. мовному ареалі.

Пр.: *Англо-русский и русско-английский словарь «ложных друзей переводчика»*. Москва, 1969. (співавт.); *Вопросы интернационализации словарного состава языка*, Харьков, 1972; *Breve introducción histórica a la lingüística*. La Habana, 1979; *Интернациональные элементы в лексике и терминологии*. Харьков, 1980; *Категория количества в современных европейских языках*, Киев, 1990 (відп. ред. та співавт.).

Лит.: 80-річчя члена-кореспондента НАН України В. В. Акуленка // *Вісник НАН України*. 2005. № 7; Малиновська І. В. До характеристики мовної особистості В. В. Акуленка : спонтанне усне мовлення // *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Сер.: «Філологія». 2015. Вип. 73; Вакуленко С. В. Співвідношення історії та теорії мовознавства в концепції Валерія Акуленка // *Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Сер.: «Філологія». 2015. Вип. 73.

Акули (Selachimorpha, Selachii) — надряд класу хрящових риб підкласу пластинчастозябрових. Мають усі ознаки класу, притаманні хрящовим риbam: скелет повністю хрящовий, є зяброві щілини, луска плакоїдного типу, вкрита дентином. А. від скатів відрізняє зазвичай торпедоподібна форма тіла, гострі численні зуби на двох щелепах, розташування зябрових щілин по боках тіла і гетероцеркальний хвостовий плавець, верхня лопать якого значно більша за нижню. За різними джерелами, надряд А. включає від 300 до 450 видів, розмірами від 17 см до 20 м. Здебільшого мор. мешканці, що живуть в усьому Світовому океані, 80 % видового різноманіття зосереджено в тропічних водах. Зазвичай плавають на глибині до 100 м, є й глибоководні види, що відрізняються невеликими розмірами і особливою формою тіла, освоїли глибину понад 2000 м. Серед А. є й суто прісноводні нечисленні представники, що мешкають у рр. Ганг, Амазонка, деяких тропічних озерах. Мор. види можуть

заходити високо за течією великих тропічних річок, постійно трапляються в низовинах. Історично давня група, виникла в Девоні 420–450 млн р. т., сучас. род. сформувалися 150 млн р. т. У фауні України два види (*катран* і *котяча акула*) мешкають у Чорному м. й безпечні для людини. Великі пелагічні й глибоководні види схильні вести поодинокий, а дрібні пелагічні — здебільшого зграйний спосіб життя. А. — м'ясоїдні тварини, більшість з них хижаки, що живляться різноманітною рибою, до раціону тигрової й білої акул входять також мор. ссавці (тюлені, молоді морські слони й китоподібні). Глибоководні живляться ракоподібними й моллюсками, легко перетворюючи їхні панцирі. Найбільші за розмірами *китова* й *гігантська акули* є фільтраторами, їжею їм слугують планктонні ракоподібні й дрібні головоногі. Нерозбірливі щодо об'єктів живлення А. можуть нападати і на людину. Налічують 11 видів А., напади яких на людей офіційно зареєстровано. Особливо небезпечні біла, тигрова, тупорила й довгокрила А., які атакують плавців без видимих причин і можуть завдати смертельних поранень. В А. добре розвинений нюх, є сейсмо- та електрорецепція, що дає їм змогу швидко знайти поранену або стривожену здобич. Органи зору і слуху примітивні. Крейсерська швидкість більшості видів — бл. 15 км/год, хоча *акула-мако* може розганятися до 45 км/год, майже таку саму швидкість у момент кидка розвиває й *біла акула*. Ембріональний розвиток А. тривалий (у деяких видів — до двох років), статеве дозрівання пізнє, завершується у віці від 10 р. залежно від статі й виду. Розмноження: яйцєродіння, яйцєживородіння і живородіння. Плодючість невисока: за один раз народжує від 1 до 100 потомків. Понад 100 видів А. є об'єктом промислу заради м'яса, печінки, хряща, шкіри і плавців. Промисел і забруднення Світового океану призвели до різкого зменшення чисельності А. За даними Міжнар. спілки охорони природи, 24 % видів А. перебуває в загрозливому стані.

Акуленко Валерій Вікторович

Акули. Акула-мако (*Isurus oxyrinchus*)

Надряд А. об'єднує 8 рядів і 34 род.: *кархариноподібні* — найчисленніший щодо видів ряд, до нього входять акули-людожери: *біла*, *тигрова* й *бичаха акули*, *гігантська акула-молот*; *ламноподібні* (*гігантська акула*); *катраноподібні*, серед

яких катран; *вобенгоподібні*, куди входить найбільша риба — *китова акула*; *плоскотілі акули*, що мешкають на дні і нагадують за формою тіла скатів.

Лит.: Наумов Н. П., Карташев Н. Н. Зоология позвоночных. Москва, 1979. Ч. 1. Низшихордовые, бесчелюстные, рыбы, земноводные; Жизнь животных: В 7 т. Изд. 2-е. Москва, 1983. Т. 4. Рыбы.

С. В. Межжерін

Акули-ангели, акудоангелові, скватинові, морські ангели (Squatinae) — родина хрящових риб ряду акулоангелоподібних, що включає 23 види одного роду, які належать до родини акулоангелові. Особливістю зовн. будови є плоске тіло і сильно збільшені грудні плавці, що нагадують крила. Звідси їх подібність до скатів. Однак гол. ознака — розміщення зябрових щілин по боках тіла — доводить, що це акули. А.-а. ведуть придонний спосіб життя, живлячись дрібною рибою і донними безхребетними. Промислового значення не мають. Для людини не становлять небезпеки. Найбільший з видів — *європейський морський ангел* — досягає в довж. 2,4 м і маси до 70 кг. Історично давня група, її вік дорівнює 150 млн р.

Лит.: Жизнь животных: В 6 т. Москва, 1971. Т. 4. Ч. 1. Рыбы.

С. В. Межжерін

Акули-лисиці (Alopiidae) — родина ряду ламноподібних. Складається з одного роду, до якого належать три види, що мешкають у помірних і тропічних водах Світового океану. Характерна ознака — дуже довга верхня лопать хвостового плавця, що за розмірами дорівнює, а інколи й перевищує тулуб акули, звідки й походить назва. Полюючи, А.-л. використовують хвіст як хлист, спочатку збиваючи рибу в зграю, а потім приголомшуючи її ударами хвостового плавця. Полюють на мор. птахів і ссавців. А.-л. — досить великі акули — до 3 м завдовжки і масою до 500 кг. Випадки нападу на людину не відомі.

Лит.: Жизнь животных: В 6 т. Москва, 1971. Т. 4. Ч. 1. Рыбы.

С. В. Межжерін

Акули-молоти, акуломолотові (Sphyrnidae) — родина хрящових риб ряду кархариноподібні. Включає 2 роди і 10 видів. Поширені в тропічних

Гігантська **акула-молот**
(*Sphyrna mokarran*)

водах континент. шельфів. Характеризуються незвичною формою голови, що нагадує молот, по боках якої розміщені очі. На голові є вирости шкіри із безліччю електрочутливих клітин. Довж. тіла дорослих особин залежно від виду і

статі становить від 0,9 м до 6 м. Бічне розташування очей дає змогу А.-м. добре бачити все, що відбувається навколо. А.-м. — хижаки і спритні плавці. Живляться рибами, серед яких й ін. акули, ракоподібними і головоногими молюсками, схильні до канібалізму. Відомі випадки нападу на людину *гігантської акули-молота*.

Лит.: Жизнь животных: В 6 т. Москва, 1971. Т. 4. Ч. 1. Рыбы.

С. В. Межжерін

Акультурація (від лат. ad — до, при, для і *культура*) — термін, що характеризує взаємовплив культур, процес запозичення (інкорпорації) елементів однієї культури (культури-донора) ін. культурою (культурою-рецепієнтом). Уперше термін А. англ. мовою вжив стосовно амер. індіанців амер. географ Дж. В. Пауел у вступній частині до праці «Дослідження індіанських мов» (1880). Уже на поч. 20 ст. термін з'явився в амер. словниках і енциклопедіях. 1909 у додатковому томі до амер. «Словника століття» («The Century Dictionary») було дано визначення А. — «процес асиміляції й адаптації іноземних культурних елементів». 1936 Амер. рада досліджень з соц. наук доручила трьом антропологам М. Герсковіцу (1895–1963), Р. Лінтону (1893–1953) і Р. Редфілду (1897–1958) написати дефініцію терміна. У статті «Меморандум про дослідження акультурації» (1936) вони визначили А. як феномен, який виникає в результаті тривалого безпосереднього контакту двох груп індивідів, що належать до різних культур, і призводить до змін в одній чи обох групах. До цього визначення дослідники додали нотатку про те, що А. — це лише форма культ. обміну, яку не слід плутати ні з асиміляцією, ні з дифузєю. М. Герсковіц продовжив дослідження А. у працях «Акультурація. Дослідження культурного контакту» (1938) і «Людина та її праці. Наука культурної антропології» (1948). Він вивчав традиційні африканські культури, зокрема зміни, що відбуваються в них внаслідок контактів з високорозвиненими в індустріальному відношенні культурами. Поняття «А.» він застосовував для характеристики змін, що відбуваються в результаті не їхньої власної еволюції (дії внутр. факторів), а під зовн. впливами з боку ін. культур за умови тривалого або постійного контакту (імміграція).

Європ. дослідники тривалий час вважали термін «А.» вузьким і віддавали перевагу іншим: англійські вживали словосполучення «культурний обмін» або «культурний контакт», іспанські — «транскультурація», а французькі «взаємопроникнення культур». У словнику франц. мови «Малій Робер» термін вперше з'явився 1911, у нім. мові у працях нім. етнологу В. Криккенберга (1910).

Згодом у світлі політики мультикультуралізму термін «А.» став використовуватись як синонім процесів, орієнтованих на адаптацію мігрантів в інокультурному (передусім зх.-європ. і пн.-амер.) середовищі. Таке трактування звужує початкове значення А. як взаємовпливу культур, зводячи А. лише до односпрямованого процесу адаптації.

На відміну від *інкультурації*, яка відбувається на рівні індивіда, А. відбувається на рівні соц. груп (носіїв етнічних або нац. культур) і здатна привести як до збагачення, так і до зникнення (асиміляції) культури-реципієнта.

М. Герсковіц — один з дослідників **аккультурації**

Lim.: Redfield R., Linton R., Herskovits M. J. Memorandum for the Study of Acculturation // American Anthropologist. 1936. Vol. 38. No. 1; Herskovits M. J. Acculturation: The Study of Culture Contact. Gloucester, 1958; Бахта В. М. Проблема аккультурации в современной этнографической литературе США // Современная американская этнография. Москва, 1963; Соболев О. М. Критика философских концепций американской «культурной антропологии». Киев, 1978; Grenon M. La notion d'acculturation entre l'anthropologie et l'historiographie // Lektion. 1992. Vol. 2. № 2.

Т. С. Пархоменко

Аккультурація політична — процес засвоєння і творчого використання сусп. суб'єктами політ. цінностей, орієнтацій, моделей мислення та поведінки ін. культур; результати взаємодії політ. культур д-в, націй, регіонів, сусп. страт різного характеру та спрямування. Слід відрізнити від **асиміляції**, на відміну від якої А. п. не веде до повної втрати політ. актором особливостей власної культури. А. п. відмінна за змістом і від поняття **конформация**, яке завжди характеризує пасивне, пристосовницьке прийняття чужих цінностей і стандартів поведінки всупереч власним переконанням під впливом несприятливих умов. А. п. може відбуватися як добровільне заповнення особою чи групою елементів ін. культури, або ж як цілеспрямована політ.-культ. зміна, яка здійснюється домінуючим суб'єктом у процесі насильницької **аккультурації**. Характер і глибина певного різновиду А. п. залежить від наявності ефективних запобіжників, які протидіють небажаній асиміляції. Ними виступають органічно притаманні спільноті ментальні настанови, засади нац. моралі, глибоко вкорінені нац. традиції, свідомо позиція політ. еліти та нар. загалу.

Лит.: Рудакевич О. М. Політична культура національних спільнот: Теорія та методологія дослідження. Тернопіль, 2013; Кривецький О. В. Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України. Київ, 2015.

О. М. Рудакевич

Акумулятор (лат. accumulator — збирач) — пристрій, в якому накопичується енергія або нагромаджуються числові дані. Залежно від виду накопичувальної енергії розрізняють А.: електричні, гідравлічні, теплові, інерційні. Електричний А. є перетворювачем хім. енергії окиснювально-відновлювальних реакцій в електрич-

Літій-полімерний **аккумулятор**, встановлений на радіокерованій моделі літака

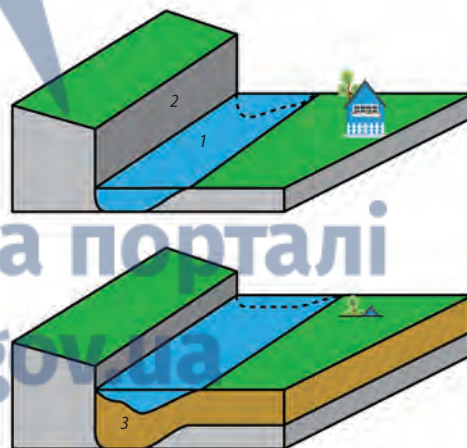
ну, що припускає багаторазове відновлення хім. реагентів під час заряджання А. Електричний А. є осн. джерелом живлення мобільних тех. пристроїв (від мобільного телефона до електромобіля) і невід'ємною частиною двигунів внутр. зго-

рання транспортних засобів. Гідравлічний А. призначений для вирівнювання тиску та витрат рідини або газу у гідравлічних системах різного призначення. Наочним прикладом гідравлічного А. є водосховище гідроелектростанції. Тепловий А. призначений для накопичення теплової енергії з метою стабілізації рівня споживання тепла у побути та у тех. системах. Найпоширенішими тепловими А. є резервуари з водою, що нагріваються сонячним випромінюванням. Інерційний А. — це маховик, що знаходиться у обертовому русі і за рахунок **гіроскопічного ефекту** зберігає напрям осі обертання. Інерційний А. є основним елементом численного класу **гіроскопічних пристроїв**. Найпростішим прикладом інерційного А. є дитяча дзига. А. (регiстр) нагромадження даних є невід'ємним складовим елементом арифметико-логічного пристрою (АЛП) будь-якого цифрового обчислювального засобу, в якому зберігаються вхідні дані (**операнди**) та результати обчислювальних операцій.

Лит.: Бекман Г., Гилли П. Тепловое аккумулярование энергии / Пер. с англ. Москва, 1987; Хрусталёв Д. А. Аккумуляторы. Москва, 2003; Микущин А. В. Занимательно о микроконтроллерах. Санкт-Петербург, 2006; Беликов С. Гидроаккумуляторы и расширительные баки. Москва, 2014.

В. П. Смирнов

Акумуляція (лат. accumulatio — нагромадження) — 1) У біології — процес накопичення речовин різноманітними біол. (клітиною, орг-мом, популяцією, екосистемою) об'єктами або біогенними субстанціями (грунтом). На практиці А. — це значне перевищення концентрації речовин в орг-мі відносно навколишнього середовища. Для оцінки ступеню А. використовують коеф. біол. накопичення, який відображає співвідношення між певною речовиною в навколишньому середовищі й орг-мі. Першочергову цінність мають спостереження за акумуляціями отруйних речовин, пестицидів, йонів важких металів, радіонуклідів. А. слід відрізнити від поняття біомагніфікація — підвищення концентрації хім.

Акумуляція (у геології). Накопичення осадів (3) (аккумуляція) у руслі ріки (1) внаслідок вимивання корінної породи (2), що зумовило підняття русла відносно будинку

речовин на кожному щаблі екол. піраміди. Інколи А. розширюють і на процес накопичення

енергії клітиною у вигляді синтезованих органічних сполук.

2) У геології — процеси нагромадження на поверхні Землі і на дні водних басейнів мінеральних частинок чи органічних решток у результаті діяльності вітру, текучих вод, льодовиків, вулканів, моря та ін. геол. факторів. Внаслідок А. на земній поверхні утворюються такі форми рельєфу, як акумулятивні рівнини й тераси, дельти, дюни, бархани, моренні пасма тощо.

3) В економіці — процес поступового накопичення екон. суб'єктом матеріальних ресурсів і грошових засобів; спрямування частки нац. доходу на інвестиції та збільшення обсягу оборотних коштів і резервів.

Акупе́дія (грец. ἀκούω — чути і παιδεία — навчання, виховання) — галузь спеціальної педагогіки (*дефектології*), розділ теорії навчання та виховання дітей з вадами слуху, навчання їх мовлення за допомогою посилення звуку в діапазоні залишкового слуху. Як розділ *аудіології* (вивчає здатність слухати) спирається на результати досліджень у галузі фізики, фізіології, мовознавства, теорії комунікації, *психології* та *педагогіки*. Осн. пед. завдання А.: а) максимально розвинути у дітей із залишками слуху здатність до слухового сприймання немовних звуків та елементів мовлення, щоб вони могли використовувати слухову функцію для пізнання навколишнього світу та орієнтування в ньому; б) розробити методики, за допомогою яких доповнюється й полегшується зорове сприймання усного мовлення, що здійснюється на основі читання з губ; в) підвищення ефективності навчання вимови; г) естетичне виховання дітей через опанування звукової картини світу. Унаслідок розширення життєвої і мовної практики, накопичення словника, оволодіння морфологічними і синтаксичними закономірностями мови дитина поступово починає оволодівати спочатку ритмічною, а потім і фонематичною структурою слів.

Лит.: Рау Ф. Ф. О психологических основах развития слухового восприятия речи у глухих детей // Дефектология. 1977. № 3.

В. В. Бойченко

Акупункту́ра (пізньюлат. acupunctura, від лат. acus — голка та лат. punctura — укол) — див. *Голкотерапія*.

Аку́стика (франц. acoustique, від грец. ἀκουστικός — такий, що стосується слуху) — 1) Вчення про звук, тобто пружні коливання та хвилі у газах, рідинах і твердих тілах, які сприймає людське вухо (частоти у межах від 16 Гц до 20 кГц). 2) Галузь фізики, що досліджує властивості пружних коливань і хвиль від найнижчих частот (умовно від 0 Гц) до гранично високих частот (10^{12} – 10^{13} Гц), їхню залежність від речовин, розробляє шляхи застосування одержаних знань для розв'язання численних інженерних проблем. 3) Система звуковідтворювальної апаратури.

Історія акустики. Формування А. розпочалося в дописемні часи. Розуміння того, що коли бити предмет об предмет, виникає звук і коливання тіл, є одним із найдавніших елементів наукової картини світу. Важливий етап у розвитку А. — виникнення музики. Вивчення муз. звуків у 6 ст. до н. е. розпочав грец. філософ Пі-

фагор. У його школі було встановлено кількісні співвідношення між частотами приймних для слуху звуків. Результати включено у заг.-філос. схеми гармонії.

Античні вчені також вивчали сприйняття музики слухачами. *Арістотель* витлумачив процес поширення звуку як передавання стану стиснення-розтягу від однієї частинки повітря до іншої. Також він осмислював природу людського голосу. Однак висловив хибне твердження про те, що високочастотні звуки поширюються швидше, ніж низькочастотні.

На початку нашої ери активно вивчалися такі акустичні явища, як *інтерференція*, відбиття звуку, луна. Відповідні знання використано в будівництві античних театрів.

Формування сучас. уявлень про особливості коливальних процесів розпочалося з праць *Галілея*. Він вивчав зв'язок між фіз. і геометр. параметрами струн та характеристиками звуків, що виникають під час коливання струн. Галілей виявив явище ізохронізму (незалежність періоду коливань маятника від *амплітуди*). Однак помилився, вважаючи, що це явище актуальне за будь-яких значень амплітуд. Галілей також спостерігав явище *резонансу*.

У кін. 16 — на поч. 17 ст. зростає інтерес до питання коливання струн. Франц. учений Ж. Совер простежив зв'язок між частотою і висотою тону. Саме він увів 1701 термін А., а також терміни *вузлові точки* та *гармонійні тони*. Наступний етап у розвитку А. розпочався із виходом фундаментальної філософії (1687) І. Ньютона.

Поштовхом до розвитку математичних методів в А., використання *математичного моделювання* на основі точно визначених фіз. понять стала т. з. «дискусія про струну», в якій взяли участь Д. Бернуллі, Ж. Л. Д'Аламбер, Л. Ейлер, Ж.-Л. Лагранж. Обговорювали два розв'язання хвильового рівняння для струни — Ж. Л. Д'Аламбера (біжучі хвилі) та Д. Бернуллі (суперпозиції стоячих хвиль). Л. Ейлер заперечував можливість представити будь-яку функцію як низку тригонометричних функцій. Дискусію почасти спричинило те, що її учасники не знали техніки обчислення коефіцієнтів розкладу. Розв'язання Д. Бернуллі згодом обґрунтував Фур'є.

Наприкінці 18 ст. експериментатор Е. Хладні опублікував першу монографію з А., що стала етапним підсумком розвитку цієї науки. У 19 ст. таке значення мало двотомне видання «*Теорія звуку*» (1877–1878) лорда Релея.

Знання про закономірності генерації хвиль, їх поширення в різних середовищах мають велике значення практично в усіх сферах людської діяльності. Тож у сучас. А. сформувалися окремі наук. та інженерні дисципліни: *акустика фізична*, *акустика фізіологічна*, *акустика архітектурна*, *акустика будівельна*, *акустика музична*, *акустика медична*, *електроакустика*, *гідроакустика*, *аероакустика*, *акустика екологічна*, *біоакустика*, *акустика нелінійна*, *ультразвук*, *геоакустика*, *психоакустика*.

Дослідження хвильових та коливальних процесів. Побудова математичних моделей для дослідження хвильових та коливальних процесів у газах, рідинах і твердих деформованих тілах здійснюється за традиційною у фізиці схемою. Насамперед формують модель середовища, в якому планують вивчати

акустичні процеси; уточнюють систему параметрів, які окреслюють стан цього модельованого середовища. При цьому часто використовують модель ідеальної стисливої рідини. У такій моделі зміна стану середовища, в якому поширюється збурення, описується трьома фіз. величинами: а) тиском $p(x, y, z, t)$; б) вектором швидкості частинок середовища — $\vec{v}(x, y, z, t)$;

в) функцією $s(x, y, z, t) = \frac{\rho(x, y, z, t) - \rho_0}{\rho_0}$, яка

характеризує зміну густини середовища під час проходження хвилі. Тут ρ_0 — початкова густина незбуреного середовища. Другою фіз. характеристикою середовища є об'ємний модуль пружності χ . Після введення цієї величини можна записати рівняння стану для ідеальної рідини у вигляді $p = \chi s$. Це найпростіше рівняння, що пов'язує значення тиску та зміни густини середовища. Значення цієї характеристики χ залежить від характеру процесу деформації. Тому у фізиці розрізняють модулі пружності для адіабатичного та ізотермічного процесів. Для повітря адіабатичний модуль у 1,4 раза більший, ніж ізотермічний. Це рівняння називають хвильовим рівнянням і часто записують в одній із двох форм: відносно функції потенціалу швидкості $\phi(x, y, z, t)$ або відносно функції тиску $p(x, y, z, t)$. В інваріантній формі рівняння має вигляд:

$$\Delta \phi = \frac{1}{c^2} \frac{\partial^2 \phi}{\partial t^2}.$$

Тут Δ — диференціальний оператор, відомий як оператор Лапласа. Якщо відомо вираз для функції потенціалу величини швидкості частинок середовища та тиску обчислюються за формулами

$$\vec{v}(x, y, z, t) = -\text{grad} \phi, \quad p(x, y, z, t) = \rho_0 \frac{\partial \phi}{\partial t}.$$

У багатьох випадках для вирішення прикладних завдань використовують модель ідеальної неоднорідної рідини, коли незбурена густина та модуль об'ємної пружності вважаються функціями координат. Саме таку модель потрібно використовувати для вивчення акустичних явищ в океані. Описуючи хвильові процеси в твердих деформованих тілах, часто вдаються до моделі ідеального пружного тіла. У таких тілах, у разі поширення збурень, виникають не лише деформації розтягу-стиску, як в ідеальній рідині, а й зміни форми. Тож у пружному тілі можуть поширюватися поздовжні та поперечні хвилі. Їхні назви зумовлені тим, що у випадку плоскої хвилі для хвиль першого типу вектор швидкості частинок середовища паралельний до напрямку поширення хвилі; для хвиль другого типу — перпендикулярний. Швидкості поширення поздовжніх і поперечних хвиль суттєво відрізняються. Фізичні властивості ідеально пружного тіла визначаються трьома величинами: а) густиною ρ ; б) модулем пружності (модулем Юнга) E ; в) коефіцієнтом Пуассона ν . Часто замість модуля пружності та коефіцієнта Пуассона використовують дві інші величини — коефіцієнти Ляме λ , μ , що виражаються через модуль пружності і коефіцієнт Пуассона співвідношеннями

$$\lambda = \frac{\nu E}{(1 + \nu)(1 - 2\nu)} \quad \text{та} \quad \mu = \frac{E}{2(1 + \nu)}.$$

Напружений стан пружного тіла характеризується *тензором напружень*. Деформації елемен-

тарного обсягу описують *тензором деформацій*. Рівняння стану ідеально пружного тіла задається *законом Гука*, який встановлює зв'язок між компонентами тензорів напружень і деформацій. Зважаючи на цей закон, записують співвідношення другого закону Ньютона для елементарного об'єму пружного тіла. При використанні диференціальних операторів *градієнта*, *ротора* та *дивергенції* це співвідношення набуває вигляду:

$$(\lambda + 2\mu) \text{grad div} \vec{u} - \text{rot rot} \vec{u} = \rho \frac{\partial^2 \vec{u}}{\partial t^2}.$$

Важливу роль у створенні джерел звуку в гідроакустичних приладах, пристроях неруйнівного контролю, акустичних сенсорах, в ультразвуковій техніці відіграють матеріали, які проявляють *п'єзоефект*. Нині створюють пристрої, що перетворюють електричні коливання в механічні (зворотний п'єзоефект) або, за механічних деформацій, генерують електричні заряди.

Лит.: Кайно Г. Акустические волны. Устройства, визуализация и аналоговая обработка сигналов / Пер. с англ. Москва, 1990; Красильников В. А. Введение в акустику. Москва, 1992; Грінченко В. Т., Вовк І. В., Маципура В. Т. Основы акустики. Київ, 2007.

В. Т. Грінченко

Акустика архітектурна — галузь *акустики*, що вивчає поширення звукових хвиль у закритих приміщеннях, відбиття і вбирання їх поверхнями, вплив відбитих хвиль на чутність мови і музики. А. а. включає хвильову акустику, яка розглядає процеси поширення прямих і відбитих хвиль у приміщенні, враховуючи хвильову природу звуку, і геометричну акустику, що досліджує поширення звуку в приміщенні різної форми, беручи до уваги багаторазове відбиття звукових хвиль.

Перші спроби пов'язати фіз. аналіз звуку з архітектурою приміщень були зроблені ще в Давній Греції, знамениті театральні амфітеатри якої

Акустика архітектурна.
Амфітеатр в Сиракузах
(кін. 1 ст. до н. е.)

створювалися для посилення звучання мовлення акторів на сцені. Питання забезпечення якісної чутності в залах розглядалися в 1 ст. до н. е. рим. арх. *Вітрувієм*. Становлення А. а. як науки пов'язано з ім'ям її основоположника, амер. дослідника У. Себіна, який в кін. 19 ст. запропонував оцінювати акустичні властивості будь-якого

приміщення універсальним критерієм — часом *реверберації* (часом падіння інтенсивності звуку до визначеного рівня після замовкання його джерела). В основі теорії А. а. лежить прямий зв'язок між розмірами, оздобленням приміщення і гол. його акустичною характеристикою (час реверберації). Вимоги А. а. враховують при проектуванні видовищних споруд, радіостудій, вокзалів, аеропортів тощо. Напр., для лекційних залів значення часу реверберації прийнято рівним від 0,8 до 1,2 с, для концертних залів — від 1 до 2 с. Серед суб'єктивних критеріїв, що дозволяють практично повністю характеризувати слухове сприйняття музики і мовлення, є просторовість, ясність, тембр, баланс і злитість звучання. До сучас. методів досліджень процесів поширення звуку в приміщеннях, поряд з традиційними прийомами натурного експерименту, відносяться також комп'ютерне та фіз. моделювання приміщень.

Лит.: Ганус К. Архитектурная акустика / Пер. с нем. Москва, 1963; Ковригин С. Д. Архитектурно-строительная акустика. Москва, 1980; Боголепов И. И. Архитектурная акустика. Санкт-Петербург, 2001; Васильченко В. О. Основы архитектуры та архитектурных конструкций. Харьков, 2007; Архитектурная физика / Под ред. Н. В. Оболенского. Москва, 2007; Шихов А. Н. Архитектурная и строительная физика. Пермь, 2013.

Акустика будівельна — розділ *акустики*, що вивчає поширення шуму в будинках і на тер. за будови та засоби захисту від нього. Ґрунтується

Акустика будівельна.
Шумозахисні екрани біля дороги

Акустика медична.
Ультразвуковий сканер

на теор. положеннях статичної і хвильової акустики. А. б. була виділена з *акустики архітектурної* в самостійну дисципліну на поч. 1930-х і стала бурхливо розвиватися від 1950-х у зв'язку з тим, що значно зросли кількість і потужність джерел шуму всередині житлових приміщень (інженерне й сан.-тех. обладнання, радіоприймачі, телевізори, магнітофони, побутові електричні прилади тощо); зросли швидкості, потужності і щільність потоку засобів автомобільного, повітр. і залізничного транспорту; в буд-ві розширилося застосування полегшених конструкцій, що мають порівняно низьку звукоізоляційну здатність. Осн. завданням А. б. став захист житл. та інших приміщень, будівель і тер. від шуму. В А. б. застосовують архіт.-планувальні і буд.-акустичні методи. До архіт.-планувальних методів належать: оптимальне (щодо захисту від шуму) планування приміщень, будинків, житл. р-нів і мікрор-нів, тер. промислових підприємств; віддалення джерел шуму від об'єктів захисту. Буд.-акустичними методами є застосу-

вання матеріалів, конструкцій і пристроїв, що забезпечують ефективне зниження шуму; вжиття заходів до зменшення шуму від інженерного устаткування будинків тощо. Дослідження з А. б. спрямовані також на розроблення нових акустичних матеріалів та методів акустичного контролю якості огорожувальних конструкцій.

Лит.: Ковригин С. Д. Архитектурно-строительная акустика. Москва, 1980; Иванов Н. И. Инженерная акустика. Теория и практика борьбы с шумом. Москва, 2008; Апатенко Т. М. Будівельна фізика. Кліматологія. Харків, 2009; Шихов А. Н. Архитектурная и строительная физика. Пермь, 2013.

Акустика медична — розділ *акустики*, в якому досягнення цієї науки про звуки використовують для створення приладів та технологій для діагностичних та терапевтичних цілей. При цьому для оцінки стану окремих органів використовують, як звуки, які природно генеруються в орг-мі, так і звуки, що генерують спеціальні пристрої і потрапляють до орг-му зовні.

Лит.: Ремизов А. Н. Медицинская и биологическая физика. 4-е изд. Москва, 2003; Чалий О. В. та ін. Медична та біологічна фізика. Київ, 2004; Малев Р. Г. Акустическая микроскопия. Москва, 2005; Рыбакова М. К., Алехин М. Н., Митьков В. В. Практическое руководство по ультразвуковой диагностике. Москва, 2008; Драганчук В. Медична терапія: теорія та історія. Луцьк, 2010; Медицинская и биологическая физика. Минск, 2013.

Акустика музична — розділ *акустики*, що вивчає об'єктивні фіз. закономірності музики в зв'язку з її сприйманням і виконанням. Досліджує висоту, гучність, тембр, тривалість муз. звуків, консонанс (співзвучність), дисонанс (різновзвучність), муз. системи та лади, вивчає муз. слух і процеси, що відбуваються в голосовому апараті людини під час співу та в муз. інструментах під час гри на них. А. м. ґрунтується на *акустиці фізичній* (законали коливання пружних тіл і резонансу тощо) і на психофізіології слуху (власність органа слуху, слухові відчуття), пов'язана також з *акустикою архітектурною*. А. м. пояснює низку явищ гармонії, звучання муз. інструментів, інструментовки та ін.

Лит.: Кузнецов Л. А. Акустика музыкальных инструментов. Ленинград, 1989; Юцевич Ю. Музыка. Тернопіль, 2003; Алдошина И. А., Пруттс Р. Музыкальная акустика. Санкт-Петербург, 2006; Ковалгин Ю. А. Электроакустика и звуковое вещание. Москва, 2007; Хацеватська С. С. Инструментознаство. Вінниця, 2008.

Акустика нелінійна — розділ *акустики*, який вивчає поширення інтенсивних звукових хвиль у твердому тілі, рідині, газі. При значній інтенсивності звуку спостерігаються специфічні явища, ефективність проявлення яких залежить від його інтенсивності. До таких явищ належить зміна форми звукової хвилі, взаємодія звукових хвиль з різними частотами, яка призводить до появи хвиль з комбінованими частотами, взаємодія позовжніх та поперечних звукових хвиль у твердому тілі. Поширення інтенсивних звукових хвиль супроводжується утворенням напруженої течії середовища (т. з. звукового вітру) та порожнин у ньому (див. *Kavimaцiя*).

Лит.: Руденко О. В., Солуян С. И. Теоретические основы нелинейной акустики. Москва, 1984; Гурбатов С. Н., Руденко О. В. Нелинейная акустика в задачах. Москва, 1990.

Акустика судова — галузь криміналістики, яка вивчає систему принципів, методол. і теор. концепцій, способів і тех. засобів збирання, дослідження та використання слідів звуку як доказів у кримінальному і цивільному судочинстві. Джерелами слідів звуку є матеріальні системи органічного і неорганічного походження (живі орг-ми, неживі об'єкти та явища природи). Подія злочину породжує різні сліди звуку, які в своїй сукупності утворюють звукове середовище (звук, «картину») злочину. А. с. допомагає встановити закономірності виникнення джерел слідів звуку в процесі скоєння злочину, методи й засоби їх збирання та дослідження для розкриття злочинів. Завдання судово-акустичного дослідження: а) ідентифікація людини за слідами її звукової мови (голосу); б) обстеження звукового середовища для виявлення джерела звуку; в) вивчення тех. засобів фіксації та матеріальних носіїв слідів звуку (фонограм). Ототожнення людини за слідами звукової мови, зафіксованої на матеріальних носіях, виконується у межах судової фоноскопичної експертизи. Розроблено кілька методик криміналістичного ототожнення: а) спектрографічна (сонографія); б) фонетиколінгвістична з поєднанням сонографії та фонетики; в) ідентифікація автоматичними засобами (експертними системами) з використанням спектральних переходів, математичного апарату, сучас. комп'ютерної техніки. Створена автоматизована система в А. с. дістала назву «автоматичного робочого місця експерта» (АРМЕ). Обстеження звукового середовища спрямоване на вирішення діагностичних завдань (визначення джерел природних шумів — вулиці, натовпу, тварин, дощу тощо; виробничих і побутових — шум верстата, транспорту, посуду, знарядь злочину тощо), а також ідентифікаційних завдань — ототожнення конкретного джерела звукового середовища. Ці завдання вирішуються судовою фоноскопичною (вивчення звукових слідів органічного походження) і електроакустичною (дослідження матеріалів звукозапису) експертизами. Вивчення тех. засобів звукозапису та матеріальних носіїв (магнітофони, диктофони, сигналограми, магнітні диски та ін.) в А. с. спрямоване на вирішення ідентифікаційних та неідентифікаційних завдань, встановлення наявності змін в фонограмах (монтаж, стирання, перезапис, накладення запису на запис), емоційного стану особи, що свідчить про ставлення до висловленого, причетність чи непричетність до вчинення злочину тощо.

Лит.: Громовенко Л. И. Криминалистическое исследование средств и материалов магнитной звукозаписи. Киев, 1981; Салтвский М. В., Жариков Ю. Ф. Предмет, содержание и задачи криминалистической акустики // Криминалистика и судебная экспертиза. 1988. Вып. 37; Вертусаев М. С., Жариков Ю. Ф. Судебная акустика: теоретические основы и экспертная практика. Киев, 1992; Біленчук П., Дубовий О., Салтвський М. Криміналістика. Київ, 1998; Бегов Д. Д. Судово-акустична експертиза та її місце у системі судових експертиз // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2000. № 6; Бегов Д. Д. Сучасний стан та перспективи розвитку ідентифікації особи за усним мовленням // Вісник Львів. ін-ту внутр. справ при НАВС України. 2001. № 4; Сарміна Г. Л. Проблеми ідентифікації особи в судовій акустиці // Наук. вісник Міжнар. гуманітарного ун-ту. Сер.: Філологія. 2015. № 16.

П. Д. Біленчук, М. В. Салтвський

Акустика фізична — розділ акустики з дослідження взаємодії акустичних хвиль з твердими, рідкими та газоподібними середовищами на макро- та мікро рівнях. У рамках А. ф. виділяються два види проблем. За формулюванням відповідних математичних моделей та цілей дослідження звукових полів їх можна поділити на прямі й обернені задачі. У прямих задачах вважають відомими властивості речовини, в якій поширюються звукові збурення. Метою дослідження є вивчення впливу властивостей середовища (пружного тіла, газу, рідини, кристалічної решітки) на властивості хвиль. У задачах обернених метою дослідження є пошук інформації про внутр. властивості середовища, в якому поширюється звук, за властивостями звуку, які вдається спостерігати.

Лит.: Красильников В. А., Крылов В. В. Введение в физическую акустику. Москва, 1984; Хаясака Т. Электроакустика / Пер. с япон. Москва, 1982; Радіотехніка. Енциклопедичний навчальний довідник / За ред. Ю. Л. Мазора, Є. А. Мачуського, В. І. Правди. Київ, 1999; Радзишевський А. Ю. Основы аналогового и цифрового звука. Москва, 2006; Ковалгин Ю. А. Электроакустика и звуковое вещание. Москва, 2007; Вахитов Ш. Я. Акустика. Москва, 2009; Анісімов І. О. Коливання та хвилі. Київ, 2009.

Акустика фізіологічна — розділ акустики, що об'єднує дослідження особливостей сприйняття і відтворення звуків мовно-слуховим апаратом людини. Включає в себе: фізику та біофізику сприйняття простих і складних тональних сигналів, де досліджуються абсолютні і різницеві пороги слуху, формування відчуттів гучності і висоти, сприйняття складних звуків, бінауральний ефект тощо; фізіол. аспекти побудови мови і сприйняття мовних і мовленнєвоподібних сигналів (шумів), де досліджуються кількісні показники розбірливості мови, її маскування, умови розпізнавання мовних сигналів, питання моделювання мовленнєвого акту; нейродинамічні аспекти слухової системи, де досліджуються сприйняття звукових послідовних стимулів залежно від інтервалу часу між ними при обліку їх інтенсивності, частоти та тривалості. Підсумки досліджень дають важливу інформацію для медиків у разі аналізу дефектів слуху і для інженерів задля створення тех. засобів та умов комфортного сприйняття звуків людиною.

Лит.: Айрапетьянц Э. Ш., Константинов А. И., Эхолакация в природе. Ленинград, 1974; Сергеев Б. Ф. Живые локаторы океана. Ленинград, 1980; Быков В. Л. Органы слуха и равновесия. Санкт-Петербург, 2001; Психологическая энциклопедия / Под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. Санкт-Петербург, 2006; Ноздрачев А. Д., Блаженюк Ю. И. Начала физиологии. Санкт-Петербург, 2004; Физиология человека / Под ред. Смирнова В. М. Москва, 2002; Грінченко В. Т., Вовк І. В., Маципура В. Т. Основи акустики. Київ, 2007; Логопедія / За ред. М. К. Шеремет. Київ, 2010; Тітов І. Г. Вступ до психофізіології. Київ, 2011.

Акустична дефектоскопія — метод дефектоскопії, заснований на використанні пружних акустичних коливань переважно звукового діапазону частот. Наявність дефектів встановлюють гол. чином за величиною мех. опору пружним коливанням або за характером власних коливань, що їх фіксує спец. індикатор. А. д. використовують у машино- і приладобудуванні (контроль матеріалів і виробів), у буд-ві (контроль

Акустична дефектологія.
Ультразвуковий контроль

і діагностика бетонних і залізобетонних виробів), у зварювальному вир-ві (контроль якості зварних швів) тощо.

Акустична музика — жанр масової молодіжної музики, який характеризується виконанням твору співаками й інструменталістами у «живому» звучанні, без використання *фонограм*, електронних та електричних муз. інструментів. У цьому жанрі виступають солісти та гурти. Допускається використання останніми одного електричного інструмента, зазвичай бас-гітари.

Акустична теорія мовлення (від грец. ἀκουστικός — такий, що стосується слуху) — концепція фіз. особливостей діяльності мовця як побудови звукового повідомлення через звукові коливання. Підґрунтя цієї теорії закладене у працях нім. фізика 19 ст. Г. Гельмгольца. У 20 ст. найавторитетнішими розробниками А. стали Г. Фант і Дж. Фланеган. Гол. положення теорії: 1) мовленнєві органи створюють аеродинамічні умови для виникнення звукових коливань, а ініціатором коливань є дихальна система людини, джерелом звука є голосові зв'язки й артикулятори; 2) мовний тракт діє як акустичний резонатор, що фільтрує й коригує спектр звукових коливань; 3) різноманітність звуків пояснює зміна розмірів і форм повітр. порожнин (площі поперечного розтину тракту) за допомогою мовленнєвих органів, що забезпечує трансформацію резонансних особливостей; 4) акустична модуляція повітр. струменя здійснюється трьома способами: голосовим, турбулентним (шляхом утворення вихорів) та імпульсним (раптовою зміною тиску повітря) тощо. Для дослідження акустичного аспекту звукового мовлення використовують різноманітні пристрої (*синтезатори, осцилографи, спектрографи, аудіометри* тощо). А. має прикладне значення і застосовується для синтезу звукового мовлення комп'ютерними системами, вдосконаленні засобів звукозапису, зв'язку.

Лит.: Fant G. Acoustic Theory of Speech Production. The Hague, 1960; Flanagan J. L. Speech Analysis Synthesis and Perception. Berlin, 1965.

О. О. Селіванова

Акустичне навантаження — 1) У авіації, космонавтиці — силовий вплив на конструкцію літального апарату, що виявляється як звуковий тиск, пов'язаний із газодинамічними процесами в повітр. або газовому потоці: пульсаціями швидкості й тиску на межі реактивного струменя двигуна; пульсаціями тиску в турбулентному пограничному шарі; зривом потоку тощо. Особливість А. к. — їхня висока частота, тому процес накопичення пошкоджень відбувається дуже

швидко. Напр., термін працездатності звичайної конструкції, що проектується без урахування А. н., складає лічені години під дією акустичного тиску. 2) У будівництві — вплив на будівлю вітрового навантаження. У міській забудові вітер змінює як напрямок, так і швидкість, що призводить до турбулентності потоку, тобто сильних поривів вітру, які створюють ударний, динамічний вплив на будівлю і в діапазоні акустичних частот. 3) У екології — вплив на людину шуму, тобто сукупності звуків різної частоти та інтенсивності, що виникають внаслідок дії природних та тех. чинників. А. н. є параметром шумового забруднення довкілля й дозволяє сформулювати екол. вимоги до побудови промислової інфраструктури середовища з урахуванням комфортного й безпечного перебування людини в ньому.

Лит.: Величко О. М. Контроль забруднення довкілля. Київ, 2002; Кучерявий В. П. Урбоекологія. Львів, 2002.

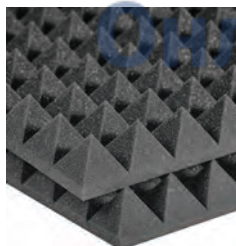
Акустичний контроль — неруйнівний контроль внутр. структури об'єкту, що ґрунтується на застосуванні пружних коливань, які збуджуються чи виникають в об'єкті контролю. Методи А. к. поділяються на активні та пасивні. До активних належать методи, що засновані на випромінненні акустичного сигналу ультразвукового діапазону в середину об'єкту контролю та дослідженні сигналу, що пройшов крізь товщу об'єкту або сигналу, розсіяного внутр. елементами об'єкту. До пасивних відносять методи, що ґрунтуються на реєстрації та вивченні сигналів, утворених у наслідок певних фіз. процесів у об'єкті контролю. Ці процеси можна розділити за джерелом походження акустичних коливань. По-перше, це періодичні звукові коливання, пов'язані з обертовими рухами елементів об'єкту або їх вібраціями під дією різних чинників. По-друге, це випадкові звуки, подібні до тріску, що виникають унаслідок розвитку тріщин у матеріалі під мех. навантаженням. У першому випадку А. к. називають вібраційним контролем, у другому — дослідженням методом акустичної емісії. Активні методи А. к. частіше використовуються під час виготовлення виробів, а пасивні зручно використовувати під час експлуатації об'єкту контролю, бо вони не потребують зупинки агрегатів і фіксують реальні умови навантажень. А. к. є одним з найпоширеніших сучас. методів неруйнівного контролю і забезпечений значною кількістю різноманітної випробувальної апаратури.

Лит.: Блокур І. П. Акустичний контроль. Київ, 1997.

Акустичні матеріали — матеріали, що застосовуються в буд-ві для забезпечення припустимих рівнів звукового тиску в житл., громад. та виробничих приміщеннях, а також у місцях перебування великої кількості людей за межами будівель. За своїм призначенням А. м. підрозділяють на: 1) звукопоглинальні матеріали (використовуються для внутр. облицювання приміщень з метою створення в них комфортних акустичних умов); 2) звукоізоляційні матеріали (використовуються для захисту від повітр. або ударного шуму між приміщеннями в одній будівлі або між різними будівлями). Поглинання звуку обумовлено переходом коливальної енергії акустичних хвиль у теплоту за рахунок втрат на тертя в порах матеріалу. Тому для ефективного звукопоглинання необхідне використання

Г. Гельмгольц — засновник
Акустичної теорії мовлення

Акустичні матеріали.
Поліуретанові плити
«пірамідка»

пружних пористих структур. На відміну від теплоізоляційних матеріалів, у яких бажано мати замкнені пори, А. м. виготовляються зі сполученими отворами. Поглинальні матеріали повинні відповідати всім вимогам до внутрішніх оздоблювальних матеріалів: вогне- та біостійкість, мала гігроскопічність, мех. міцність та декоративність. Суттєвою вимогою є технол. гнучкість матеріалів для виготовлення поверхонь складної форми. Більшість цих вимог відповідають пінополіуретан, перфоровані гіпсові плити, багатошарові плити на основі мінеральної вати, армованої склотканиною тощо. Звукової ізоляції можна досягти як за рахунок поглинання енергії звукової хвилі, так і за рахунок її відбиття в напрямку джерела звуку. Найефективнішими звукоізоляційними матеріалами є шаруваті системи з прошарками, в яких динамічний модуль пружності матеріалу заповнення повинен бути незрівнянно меншим за пружність жорстких шарів акустично однорідної конструкції. Це тонкі шари металу або жорсткого пластику, скріплені шарами пінополіуретану або подібного матеріалу. Конкретний вибір матеріалу й товщини шарів залежить від конкретного місця застосування А. м.

Лит.: Юдин Е. Я. Глушение шума вентиляционных установок. Москва, 1958; Целлер В. Техника борьбы с шумом. Москва, 1958; Качерович А. Акустика зрительного зала. Москва, 1968; Юдин Е. Я. и др. Борьба с шумом на производстве. Москва, 1985.

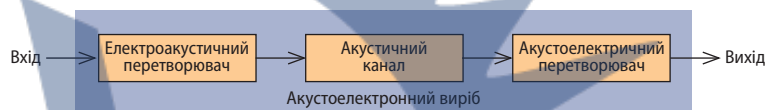
Акустоелектроніка (від *акустика* і *електроніка*) — область функціональної електроніки, у якій використовуються акустичні та електроакустичні явища у п'єзoeлектриках (прямий і зворотний п'єзoeфекти, магнітострикція) для створення функціональних елементів радіoeлектронних систем. За характером використання акустичних коливань розрізняють акустоелектронні пристрої з застосуванням об'ємних та поверхневих акустичних хвиль, лінійні та нелінійні. До лінійних пристроїв належать резонатори, фільтри, трансформатори, лінії затримки та ін. Нелінійні явища використовують для створення електронно керованих пристроїв згортки (акустичних конвольверів) і кореляторів. Акустоелектронні пристрої працюють у діапазоні 10^2 – 10^9 Гц.

Лит.: Хорунжий В. А., Долбня Е. В., Богатов П. Н. Акустоелектроника. Киев, 1984; Бондаренко В. С., Бочков Б. Г., Громашевский В. Л. Нелинейные акустоэлектронные устройства и их применение. Москва, 1985; Радиотехника. Энциклопедичний навчальний посібник / За ред. Ю. Л. Мазора, Є. А. Мачуського, В. І. Правди. Київ, 1999.

Є. А. Мачуський

Акустоелектронний виріб — функціональний елемент, що у складі радіoeлектронної апаратури виконує певну функцію на основі процесів збудження, поширення та перетворення акустичних хвиль у пружному середовищі та (або) їхньої взаємодії з електромагнітними полями. Узагальнену функціональну схему А. в. наведено на рисунку. Вхідний електричний сигнал за допомогою вхідного електроакустичного перетворювача перетворюється на акустичну хвилю, що поширюється в акустичному каналі. Вихідний акустоелектронний перетворювач перетворює акустичну хвилю на вихідний електричний сигнал. Оброблення інформації може

здійснюватися як у акустичному каналі, так і у процесі взаємного перетворення електричних і акустичних сигналів. Особливістю А. в. є низька, порівняно з електромагнітними хвилями, швидкість поширення акустичних хвиль. Носіями інформації в А. в. можуть бути різні типи акустичних хвиль — об'ємні, поверхневі, хвилі в шарах матеріалів. В основу класифікації А. в. може бути покладено ознаки функціональної складності, адаптивності, рівня інтеграції, типу використовуваних акустичних хвиль тощо. Найчастіше використовуються А. в. на поверхневих акустичних хвилях (ПАХ). Основними перевагами пристроїв на ПАХ є: надзвичайно малі габарити і маса; виняткові електричні характеристики в поєднанні з їхньою високою повторюваністю; висока надійність; низька вартість у серійному вир-ві; широкий діапазон ро-

бочих частот; відсутність необхідності налаштування та регулювання; широкий асортимент пристроїв, що масово виготовляються. А. в. на ПАХ використовуються в системах: стільникового зв'язку; навігації (GPS, ГЛОНАСС); радіолокації та управління повітр. рухом; супутникового зв'язку; кабельного й супутникового телебачення; охорони та безпеки; моніторингу стану довкілля та промислових об'єктів; радіочастотної ідентифікації виробів та логістики.

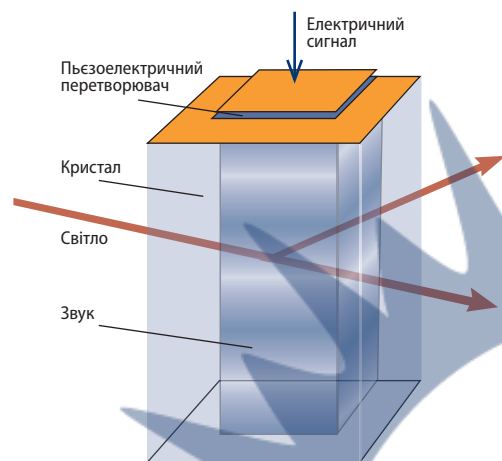
Лит.: Речицкий В. И. Акустоэлектронные радиокомпоненты: элементы и устройства на поверхностных акустических волнах. Москва, 1980; Кочемасов В. Н., Долбня Е. В., Соболев Н. В. Акустоэлектронные фурье-процессоры. Москва, 1987.

Акустооптика (від *акустика* і *оптика*) — 1) Розділ акустики, що вивчає взаємодію оптичних хвиль зі звуковими у твердих тілах та рідинах; вплив збуджених у середовищі акустичних (ультразвукових) полів на світлові хвилі, які поширюються в цьому середовищі. 2) Розділ техніки, у рамках якого розробляються та досліджуються прилади, принцип дії яких базується на акустооптичній взаємодії.

Акустооптичний ефект — сукупність явищ, що ґрунтується на взаємодії оптичних хвиль зі звуковими хвилями в кристалі. Під дією мех. напруг, які виникають у кристалі під час поширення звукових хвиль, змінюється показник заломлення оптичного середовища, що призводить до штучної оптичної анізотропії, тобто у кристалі виникає періодична структура з різними показниками заломлення, яка поширюється зі швидкістю звуку. Якщо на таку область середовища спрямувати пучок світла, перетин якого дорівнює довжині звукової хвилі в речовині, хід світлового променя буде періодично викривлятися. Для одержання А. е. звукову хвилю у кристалі збуджують за допомогою п'єзoeлектричної пластини, розташованої на поверхні кристала. Можливі дві схеми дифракції світла у кристалі, збудженому акустичними хвилями. По-перше, коли когерентний промінь спрямовується перпендикулярно до напрямку поширення звукової хвилі (дифракція Рамана — Ната), тоді на виході

Акустоелектронний виріб

кристала виникає серія пучків, які симетрично розходяться під кутами до вхідного пучка. По-друге, коли світло падає перпендикулярно до

Акустооптичний ефект

напрямку поширення звуку (*дифракція Брегга*), тоді, для певних кутів, уся енергія світлового пучка концентрується практично в одному пучку, кут відхилення якого залежить від частоти звукової дії. За допомогою А. е. у кристалах можна здійснити не тільки одно-, але і двокоординатне відхилення світлового пучка, причому розгортка може проводитися як дискретно, так і неперервно, що досягається дискретною або плавною зміною частоти звуку. Якщо на кристал з введеною в нього звуковою хвилею спрямувати *немонохроматичне* випромінювання, то відхилиться світло переважно з однією довжиною хвилі. Це дає можливість виводити з пучка випромінювання у вузькому спектральному інтервалі, тобто формувати майже монохроматичний промінь. Змінюючи частоту звуку, можна змінювати цей спектральний інтервал у широкому діапазоні, який охоплює *ультрафіолетове* та *інфрачервоне* випромінювання. На основі А. е. працюють пристрої керування та аналізу оптичних систем телекомунікації (фільтри, комутатори, розгалужувачі, аналізатори спектру тощо).

Лит.: Бергман Л. Ультразвук и его применение в науке и технике. Москва, 1957; Ребрин Ю. К. Управление оптическим лучом в пространстве. Москва, 1977; Кулаков С. В. Акустооптические устройства спектрального и корреляционного анализа сигналов. Ленинград, 1978; Дзельсан Э., Руайе Д. Упругие волны в твердых телах. Применение для обработки сигналов / Пер. с франц. Москва, 1982.

Акустикобія (від *акустика* і *фобія*) — 1) Патологічні рухові і психічні реакції при дії звукового подразнення. 2) Безпідставний страх перед звуком.

Аку́т (лат. *acutus*) — діакритичний знак (´), що використовується на позначення наголосу. Зазвичай використовується для позначення силового наголосу в мовах, у яких він є рухливим. У деяких мовах А. має інше значення. Напр., у чеській мові, де силовий наголос зазвичай припадає на перший склад, А. позначає подовжені голосні. А. іноді називають оксією (грец. *ὀξεΐα*). У більшості мов А. вживається лише у навч. виданнях для дітей або іноземців, а також у публікаціях поет. творів.

Акутага́ва, Рюно́ске (яп. 芥川龙之介; 01.03.1892, м. Токіо, Японія — 24.07.1927, м. Токіо, Японія) — письменник. Походив із родини торговця. Закінчив англ. відділення філол. ф-ту Токій. ун-ту. 1919 — на поч. 1920-х працював журналістом. У зб. новел «Расьомон», «Тютюн і диявол» (обидві 1917), «Ляльковод» (1919) та ін. зацікавив увагу на проблемах моралі й релігії, життя й мист-ва. У новелах останнього періоду життя (1921–1927) А. критикував *мілітаризм* («Генерал», 1922; «Момотаро», 1924), тогочасне сусп-во («Життя ідіота», 1927). У 1920-х написав кілька творів із автобіогр. мотивами. Упродовж останніх років життя перебував у стані псих. розладу, страждав на *галюцинації* (описано у творі «Коліщата»). Творчість А. має великий вплив на сучас. л-ру Японії; 1935 засновано літ. премію ім. Акутагани. Укр. мовою твори А. перекладали І. Дзюб і Г. Турков.

Тв.: 芥川龍之介. 全集. 全8巻. 東京都, 1993–1994 [Повне зібрання творів у 8 т.]. У к р п е р е к л. — Расьомон та інші новели. Київ, 1971; Павутинка. Вибрані новели. Львів, 2006; Усмішка богів. Вибрані новели. Львів, 2008.

Лит.: Ueda M. Modern Japanese Writers and the Nature of Literature. Redwood City, 1971; Гривнин В. С. Акутагава Рюноске. Москва, 1980.

Б. П. Яценко

Акутагава Рюноске

Акуше́рство (від франц. *accoucher* — народжувати) — наука про вагітність, пологи і післяпологовий період, їх фізіологію і патологію та про раціональну допомогу вагітним і породіллям. А. містить такі розділи: фізіологію і патологію вагітності, пологів і післяпологового періоду, оперативне А., фізіологію й патологію плода і новонародженого.

Акцелера́ція — див. *Акселерація*.

Акце́нт (лат. *accentus* — наголос) — 1) Те саме, що наголос. 2) Діакритичний знак, за допомогою якого на письмі позначають наголос (рука́, мн. руки́). Також наз. аку́т. 3) Своєрідне вимовлення звуків нерідної мови, зумовлене артикуляційною базою рідної мови (іншомовний А.), або сукупність особливостей вимови, характерних для певного *діалекту* й не властивих *літературній мові*, зумовлена недосконалим володінням її нормами (діалектний А.). Прикладом діалектного А. може бути вимова ненаголошеного голосного [o] як [y], властива низці пд.-зх. говорів укр. мови ([гулува́] — «голова», [суло́дкий] — «солодкий»). А. є результатом взаємодії фонетичних систем двох мов або літ. мови й діалекту. 4) У музиці — виділення звуку або акорду шляхом його підсилення чи ритмічного подовження, різкої гармонії, нового тембру, напрямку мелодичного руху тощо.

В. Г. Скляренко, Н. М. Кушка

Акце́нтні мови — у фонологічній типології мов — різновид мов, яким властивий динамічний (силовий або музичний) чи квантитативний (подовження голосних) *наголос*. А. м. протиставляються *тонічним мовам*. А. м. зазвичай належать до синтетичних (українська, литовська, латина та ін., див. *Синтетичні мови*) або *аналітичних мов* (англійська, французька, новогрецька та ін.), а тонічні — до *ізолюючих мов* (китайська, бірманська, кхмерська та ін.).

Акцентологія (від лат. *accentus* — наголос і грец. *λόγος* — слово, вчення) — галузь фонетики, що вивчає просод. засоби мови, зокрема, систему *наголосу*, залежність її від ознак фонологічних та морфологічних підсистем, іст. закономірності системи наголосу, її функціональні властивості. Гол. завданнями А. є встановлення типів наголосу за різними параметрами, співвідношення просод. характеристик наголошених і ненаголошених складів, типу просод. контуру слів; дослідження залежності наголосу від типу морфем і морфологічних класів, словозміни (акцентних парадигм) і словотворення. А. вважають одним із розділів *просодеміки* поряд із тонологією, яка вивчає специфіку тону мовлення. Типами А. є описова, діакрон. (іст.) і контрастивна. Перші дослідження наголосу й тону (свари) є ще в давньоінд. граматиках (8–6 ст. до н. е.). Термін А. увів рос. лінгвіст Р. Брандт [кн. «Начертание славянской акцентологии»]; 1880]. Перші фундаментальні акцент. дослідження на матеріалі різних мов здійснено в 19 ст. (О. Востоков, О. Потебня, Ф. де Соссюр, І. Бодуен де Куртене, А. Мейє та ін.).

Лит.: Liberman A. Germanic Accentology. Minneapolis, 1982; Складенко В. Г. Нариси з історичної акцентології української мови. Київ, 1983; Дыбо В. А. и др. Основы славянской акцентологии. Москва, 1990; Складенко В. Г. Праслов'янська акцентологія. Київ, 1998.

О. О. Селіванова

Акцентуації характеру — відхилення у розвитку емоційно-вольової та мотиваційної сфери особистості, що виявляються в надмірному посиленні окремих рис характеру. До формування таких відхилень призводить нерівномірність, дисгармонійність розвитку емоційної регуляції. А. х. найяскравіше проявляється в підлітковому віці (у період гормональної перебудови орг-му) і згладжуються з дорослішанням, проте деякі з них виявляються й у більш ранньому віці. Частота наявності А. х., яку спостерігають у підлітків, різна. Залежить від типу акцентуації та від контингенту обстежуваних. Напр., серед учнів масових шкіл частка акцентуантів становить бл. 40%, серед підлітків із соціально дезадаптованою поведінкою — 60%, а серед підлітків, що скоїли правопорушення, — 80%. У сучас. практиці використовують типології А. х. за О. Лічко і К. Леонгардом. Типи підліткових акцентуацій за О. Лічко: гіпертимний, циклоїдний, лабільний, сенситивний, психастенічний, астеноневротичний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний, нестійкий, конформний. Типи А. х. за К. Леонгардом: гіпертимний, лабільний, екзальтований, емотивний, тривожний, педантичний, збудливий, демонстративний, ригідний, дистимічний. Можливі змішані типи А. х.: гіпертимно-циклоїдний, лабільно-сенситивний, астено-істероїдний і т. ін. О. Лічко виокремлює 20 варіантів таких змішаних типів.

Акцентуовані риси у підлітковому віці загострюються через механізми декомпенсації, тобто внаслідок ситуації, до якої людина найбільш вразлива. Зокрема, у підлітків зі збудливою акцентуацією в ситуації фрустрації стають інтенсивнішими напади гніву, іноді виникає схильність до самопорізів. У разі епілептоїдної акцентуації в ситуації необхідності швидкого прийняття рішення або за різкої зміни обставин

частішими й інтенсивнішими стають напади поганого настрою, що виявляються похмурістю, злістю, агресією до слабших тощо. Для нестійких підлітків у ситуації відсутності контролю з боку дорослих зростає ризик потрапити до асоціальної компанії, призвичаїтися до алкоголю та наркотиків.

За сприятливих умов можлива компенсація відхилень у розвитку особистості. Завданням психолога в роботі з підлітками, яким притаманні А. х., є пошук найсприятливішого виду діяльності (напр., для гіпертимних підлітків — заняття, пов'язані зі власною активністю та зміною вражень; для демонстративних — можливість бути в центрі уваги) та запобігання декомпенсаціям (напр., для шизоїдів — обмеження спілкування з однолітками). Важлива також правильна профорієнтація, нормалізація стосунків між дітьми й батьками. Для діагностики акцентуацій у підлітковому віці використовують методику «Психодіагностичний опитувальник» (ПДО) О. Лічка та методику М. Шмішека, розроблену на основі типології К. Леонгарда.

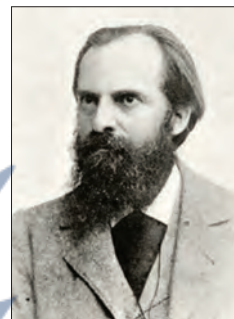
Лит.: Личко А. Е. Психопатии и акцентуации у подростков. Ленинград, 1977; Леонгард К. Акцентуированные личности. Киев, 1981; Личко А. Е. Подростковая психиатрия. Москва, 1991; Максимова Н. Ю., Милютіна К. Л., Пискун В. М. Основы детской патопсихологии. Київ, 1996.

Н. Ю. Максимова

Акцентуація (від лат. *accentus* — наголос) — 1) Виділення *наголосу* у слові. 2) Система наголосів окремої мови, групи або сім'ї споріднених мов. 3) Виділення за допомогою наголосу окремих елементів слова чи фрази.

Акцепт (від лат. *acceptus* — прийнятий) — 1) В економіці — гарантія сплати або згода на сплату грошових, товарних або розрахункових документів. А. оформлюється у формі надпису «акцептовано» на платіжній вимозі та підписом. Розрізняють А. позитивний (платник дає письмову згоду на оплату кожної платіжної вимоги), А. негативний (згодою платника вважається неподання у певні терміни письмової відмови від акцепту); в залежності від строку оплати — А. попередній (платіжні вимоги постачальника оплачуються після закінчення терміну акцепта), А. наступний (платіжні вимоги оплачуються в день їхнього надходження до банку покупця), А. вексельний, А. чековий та А. документів виставлених на *інкасо*.

2) У цивільному праві — відповідь особи, якій адресовано пропозицію (*оферта*) укласти договір, про її прийняття. А. За своєю правовою природою є одностороннім правочином, а також стадією укладення цивільно-правового договору. Цивільно-правовий договір укладається шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір (оферти) і прийняття пропозиції — А. другою стороною. А. має бути повним та безумовним, а відповідь про згоду укласти договір на ін., ніж було запропоновано, умовах є відмовою від одержаної пропозиції і водночас новою пропозицією особі, яка зробила попередню пропозицію. Значення А. можуть мати конклюдентні дії, зокрема, якщо особа, яка одержала пропозицію укласти договір, у межах строку для А. вчинила дію відповідно до вказаних у пропозиції умов договору (відвантажила товари, надала послуги, виконала роботи, сплатила відповідну

Р. Ф. Брандт — автор терміну **Акцентологія**

суму грошей тощо), яка засвідчує її бажання укласти договір, ця дія є прийняттям пропозиції, якщо інше не вказано у пропозиції укласти договір або не встановлено законом. Законодавством передбачається можливість відкликання А. Можна відкликати А. до моменту або в момент його одержання, шляхом повідомлення про відкликання А. особи, яка зробила оферту. За заг. правилом момент укладення договору збігається з моментом одержання А. особою, яка направила пропозицію про укладення договору. Винятком є реальні договори та договори, що підлягають нотаріальному посвідченню.

І. Ф. Севрюкова

Акцептний дім — фінансова установа, що спеціалізується на акцепті або гарантуванні векселів. За рахунок своєї фін. репутації А. д. стягує плату за акцепт, оскільки гарантія дає певні можливості продати вексель за сприятливіших умов. До осн. операцій, що здійснюються А. д., належать: депозитно-позичкові операції, акцепт комерційних векселів або витрат експортерів, консультаційні послуги, посередництво в операціях із реструктуризації, злиття, поглинання компаній. Попередниками А. д. були вексельні маклери, які займалися обліком та переобліком векселів промисловців та торговців. У період Другої світової війни їх поступово витіснили акціонерні облікові компанії, які вели облік векселів, прийом вкладів, видачу кредитів. А. д. виникли з великих комерційних фірм, на ринку міжнар. торгівлі. Строгий розподіл функцій А. д. та депозитних банків з часом зник і вони стали перетворюватися на торгові банки. Найбільш відомі лондонські А. д. створили Комітет акцептних домів.

Лит.: Брызгалін А. В. и др. Векселя и взаимозачеты. Налогообложение и бухгалтерский учет. Москва, 1997.

Акцептор (лат. acceptor — одержувач) — 1) У біохімії — молекула, яка під час переносу енергії або електрона приймає енергію (електрон) від донора; речовина, що полегшує окислення субстрату. 2) У фізиці — структурний дефект у кристалі (напр., домішковий атом, вакансія, дислокація тощо). А., здатний захоплювати електрон з валентної зони або від донора, зумовлює так званий дірковий, або р-тип електропровідності напівпровідника. Вводячи той чи інший А. певної концентрації, створюють напівпровідникові прилади з потрібними фіз. властивостями.

Акцесія (пізньолат. accessio, від accedere — наближатися) — 1) Термін римського, німецького та французького права, що буквально означає «приєднання», «долучення»; відношення поєднання і підпорядкованості однієї речі (майнового об'єкта) іншій. У рим. праві А. називали лише саму приєднану річ; у 19 ст. під А. розуміли й сам акт приєднання однієї речі до іншої. А. в першому значенні — плід (fructus) і приналежність (pertinentia). У нім. та франц. праві під цим терміном розуміється природне поширення власності: нерухомої — у тому випадку, коли, напр., висохне річка, що служила кордоном, або коли на такий річці утворюється острів; рухомої — напр., приплід тварин. 2) Нарощення власності (найчастіше — нерухомої). 3) Приєднання до виконання договору чи угоди суб'єктом, що до

цього не брав у ній участі. Такі договори називають акцесійними.

Акцидентія (лат. accidentia — те, що з'являється випадково) — несуттєва, випадкова, минула та тимчасова властивість предмету, протиставлена суттєвій та субстанційній його властивості. А. завжди передбачає суб'єкт у якості «носія» відповідного визначення. Термін запропонував *Аристотель*, який виокремив два його осн. значення. У першому варіанті А. тлумачать як якість, що не є суттєвою для конкретної речі, та властивість, що не завжди їй належить. У другому А. постає як властивість, яка хоча й належить речі, але не входить до її сутності. Особливого значення поняття А. набуло у христ. філософії, де наявність несуттєвих властивостей світу використовують для пояснення парадоксу відповідальності Бога. У сучасній аналітичній філософії події, що є акцидентальними з погляду одного опису, вважають детермінованими з ін. погляду.

Лит.: Austin J. L. A Plea for Excuses // Philosophical Papers. Oxford, 1961; Аристотель. Метафізика. Москва, 2006.

О. В. Павловська

Акцизи (франц. accise, від лат. accisus — відрізаний) — вид непрямих податків у багатьох країнах світу. Як правило, встановлюються на деякі групи високорентабельних та монопольних товарів або продукції. Перелік таких товарів або продукції та ставки податку (різні для кожної групи товарів) можуть змінюватися залежно від екон. ситуації у країні та ін. факторів. А. включаються до ціни товару, тому фактично сплачуються покупцем. Крім фактичних платників (покупців підакцизних товарів та продукції), є і юрид. платники А., які перераховують суму А. до бюджету. В Україні цей податок має назву акцизний збір.

Н. В. Воротіна

Акціонер (франц. actionnaire — той, кому належить акція) — фізична чи юридична особа, яка вкладає засоби у фінансування *акціонерного товариства* в обмін на акції цього товариства. Існують два осн. типи акціонерів: а) тримачі привілейованих акцій, які отримують фіксований дивіденд із прибутків товариства (перш ніж отримають що-небудь держателі звичайних акцій) і мають першочергове право претендувати на будь-які активи підприємства, що залишилися після погашення усіх боргів; б) тримачі звичайних акцій, які отримують дивіденд з прибутків товариства після того, як здійснено всі ін. виплати, і мають право претендувати на будь-які активи, що залишаються після ліквідації підприємства. Зазвичай тільки держателі звичайних акцій мають право голосувати на річних заг. зборах і обирати директорів, оскільки вони несуть найбільший тягар ризику, пов'язаного з втратою їхніх грошей у разі неспроможності товариства.

Лит.: Функ Я. И., Михальченко В. А., Хвалеї В. В. Акционерное общество: история и теория. Диалектика свободы. Минск, 1999; Гуленко А. Этапы развития акционерного дела в странах развитого рынка // Акционер. 2001. № 2; Радева М. М. Еволюція теорії корпорації: історичний досвід та напрями подальшого розвитку // Економіка та держава. 2008. № 3.

Л. Л. Кушнір

Акціонерне право — комплексний правовий інститут, яким регулюється діяльність акціонерних товариств (АТ), чий статутний капітал поділено на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості. В системі А. п. виділяються дві групи правових норм: а) норми, що приймаються законодавчими й виконавчими органами д-ви та регламентують діяльність АТ як господарюючих суб'єктів у цілому; в Україні правовий статус цих т-в визначено Законом «Про господарські товариства» (1991); б) норми, що затверджуються безпосередньо заг. зборами акціонерів як найвищим органом управління т-ва, радою (спостережною радою) т-ва або виконавчими органами (правлінням, радою директорів тощо) в межах їхніх повноважень. Сукупність таких локальних нормат. актів можна визначити як акц. корпоративне право. Закон про госп. т-ва лише в заг. рисах визначає коло питань, вирішення яких належить до компетенції заг. зборів АТ та його органів управління. Це дає можливість т-ву в межах чинного зак-ва самостійно регулювати різноманітні відносини, у які воно вступає при здійсненні своєї статутної діяльності, без будь-якого втручання з боку д-ви.

Лит.: Вінник О. М., Щербина В. С. Акціонерне право / За ред. В. С. Щербини. Київ, 2000; Ломакин Д. В. Акционерное правоотношение. Москва, 2011.

М. В. Онишук

Акціонерне товариство — об'єднання фізичних чи юридичних осіб у господарське товариство, що формує свій капітал шляхом випуску й продажу акцій та інших цінних паперів. А. т. — осн. форма орг-ції великих та частини середніх підприємств. Покупці акцій А. т. стають його пайовиками, а покупці облігацій — кредиторами. Власний капітал А. т. може збільшуватися внаслідок наступних випусків акцій та вкладання частини прибутку в розширення вир-ва. А. т. виникли на поч. 17 ст. у вигляді великих торгових компаній (англ. Ост-Індська 1600 і голландська Ост-Індська 1602). Перший акц. банк організовано в Англії 1694. Перше А. т. в сучасній Україні виникло 1988. Осн. форми А. т.: публічне

А. т. [ПАТ, public limited company (Plc.)] і приватне А. т. [ПрАТ, limited (Ltd)]. ПАТ поширює свої акції шляхом їх відкритого продажу на ринку, ПрАТ — шляхом закритої підписки. Грошовий капітал А. т. називають *акціонерним капіталом*. А. т. управляється радою директорів, що призначається акціонерами.

Лит.: Функ Я. И., Михальченко В. А., Хвалец В. В. Акционерное общество: История и теория (Диалектика свободы) / Под общ. ред. Я. И. Функа. Минск, 1999; Гуленко А. Этапы развития акционерного дела в странах развитого рынка // Акционер. 2001. № 2; Радева М. М. Эволюция теории корпораций: исторический досвід та напрямки подальшого розвитку // Економіка та держава. 2008. № 3.

Л. Л. Кушнір

Акціонерний капітал — основний капітал акціонерного товариства, сформований за рахунок емісії акцій. Розрізняють уставний або номінальний капітал (максимальна сума, на яку компанія має право випуску акцій відповідно до свого уставу), випущений або підписний А. к. (частина уставного капіталу, на яку підписані майбутні акціонери), сплачений (внесений на момент підписки). А. к. може походити за рахунок коштів, безпосередньо інвестованих у бізнес, або за рахунок доходу, отриманого компанією та реінвестованого в екон. діяльність. Під А. к. також розуміють власний капітал, капітал акціонерів або чисту вартість компанії. Величину А. к. розраховують як різницю між заг. активом (складається з поточних та довгострокових активів компанії) та заг. пасивом (складається з короткострокових та довгострокових зобов'язань). Ін. спосіб розрахунку величини А. к. — це сума уставного капіталу та нерозподіленого прибутку за різницею викуплених акцій (акції, які компанія продала інвесторам, а потім викупила). Величина А. к. відображається у річних фін. звітах компанії.

Лит.: Макконнелл Кэмпбелл Р., Брю Стенли Л. Экономикс: принципы, проблемы, политика: В 2 т. / Пер. с англ. Москва, 1992; Бланк И. А. Управление формированием капитала. Киев, 2000; Чернов В. А. Финансовая политика организации / Под ред. проф. М. И. Баканова. Москва, 2003.

Акціонерне товариство.
Герб Британської Ост-Індської компанії (бл. 1700)

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

Перелік основних скорочень

АзРСР — Азербайджанська радянська соціалістична республіка

а. о. — автономна область (з назвою)

а. окр. — автономний округ (з назвою)

АБ — акціонерний банк (з назвою)

абс. — абсолютний

абстр. — абстрактний

авіац. — авіаційний

авт. — автономний

автобіогр. — автобіографія

автом. — автомобільний

агр. — аграрний

адм. — адміністративний

адм. — адмірал (з прізвищем)

адм.-госп. — адміністративно-господарський

адм.-тер. — адміністративно-територіальний

адм. ц. — адміністративний центр

АДФ — аденозиндифосфорна кислота

АЕС — атомна електростанція

акад. — академік (з прізвищем)

акц. — акціонерний

алгебр. — алгебраїчний

алф. — алфавітний

алюм. — алюмінієвий

альб. — альбом

альм. — альманах

амер. — американський

АМН — Академія медичних наук

АМФ — аденозинмонофосфорна кислота

АН — Академія наук

англ. — англійський

ант. — антонім

антол. — антологія

антр. — антропологічний

АПК — Арбітражний процесуальний кодекс

АПК — агропромисловий комплекс

НАПН — Національна академія педагогічних наук

АР — автономна республіка

араб. — арабський

арк. — аркуш

артилер. — артилерійський

арх. — архітектор (з прізвищем)

арх. — архіпелаг (з назвою)

археол. — археологічний

архів. — архівний

архіт. — архітектурний

астр. — астрономічний

АСУ — автоматична система управління

ат. м. — атомна маса

ат. н. — атомний номер

атм. — атмосферний

АТ — артеріальний тиск

АТ — акціонерне товариство

ат. — атол (з назвою)

АТФ — аденозинтрифосфорна кислота

афр. — африканський

БАД — біологічно активна добавка

бакт. — бактеріальний

балт. — балтійський

БАР — біологічно активна речовина

БАС — біологічно активна сполука

бас. — басейн

бельг. — бельгійський

бібл. — біблійний

біохім. — біохімічний

б-ка — бібліотека

бл. — близько

бл.-сх. — близькосхідний

Бл. Схід — Близький Схід

болг. — болгарський

бот. — ботанічний

брит. — британський

БСЭ — Велика радянська енциклопедія (рос. Большая советская энциклопедия)

буд. — будівельний

буд-во — будівництво

букв. — буквально

бурж. — буржуазний

бух. — бухгалтерський

бюдж. — бюджетний

ВАК — Вища атестаційна комісія

в. о. — виконувач обов'язків

ВВП — валовий внутрішній продукт

вел. — великий

верх. — верхній

верш. — вершина (з назвою)

вет. — ветеринарний

вет.-сан. — ветеринарно-санітарний

вжив. — вживається

взут. — взуттєвий

вид. — виданий, видання, видавець (з прізвищем)

вид-во — видавництво

визв. — визвольний

вип. — випуск (з цифрою)

вир-во — виробництво

ВІА — вокально-інструментальний ансамбль

від-ня — відділення

відп. — відповідальний

військ. — військовий

ВІЛ — вірус імунodefіциту людини

вірм. — вірменський

вісн. — вісник (у бібліографії)

ВК — Водний кодекс

вкл. — включно

власт. — властивий

ВМС — військово-морські сили

ВМФ — військово-морський флот

вмч — великомученик (з ім'ям)

вмц — великомучениця (з ім'ям)

ВНД — вища нервова діяльність

ВНЗ — вищий навчальний заклад

ВНП — валовий національний продукт

внутр. — внутрішній

ВО — виробниче об'єднання

военком — військовий комісар

вок.-інстр. — вокально-інструментальний

вул. — вулиця

ВООЗ — Всесвітня організація охорони здоров'я

ВПС — військово-повітряні сили

ВР — Верховна Рада

ВРХ — велика рогата худоба

ВС — Верховний суд

ВФП — Всесвітня федерація профспілок

г. — гора (з назвою)

га — гектар

ГА ООН — Генеральна Асамблея ООН

газ. — газета (з назвою)

госп-во — господарство

ген. — генерал (з прізвищем), генеральний

ген.-губ. — генерал-губернатор

геом. — геометричний

геофіз. — геофізичний

ГЕС — гідроелектростанція
гіст. — гістологічний
ГМО — генетично модифіковані організми
гол. — головний
госп. — господарський
госп-во — господарство
громад. — громадський
грн — гривня
гр-нин — громадянин
губ. — губернія (з назвою)
густ. — густина
Дал. Схід — Далекий Схід
д-ва — держава
дем. — демократичний
деп. — департамент
держ. — державний
Дж. — джерело
д-зія — дивізія
див. — дивіться
дис. — дисертація
діагр. — діаграма
діам. — діаметр
ДНК — дезоксирибонуклеїнова кислота
довж. — довжина
дол. — долар
дол. — долина (з назвою)
досл. — дослідний
доц. — доцент (з прізвищем)
ДТП — дорожньо-транспортна пригода
друк. — друкарський, друківний, друкарня
ДСТУ — Державний стандарт України
ЕКОСОП — Економічна і соціальна рада ООН
експерим. — експериментальний
електротех. — електротехнічний
енерг. — енергетичний
ЕОМ — електронна обчислювальна машина
ЕРС — електрорушійна сила
естр. — естрадний
ЄЕС — Європейське Економічне Співтовариство
еп. — єпископ (з ім'ям)
ЄС — Європейський Союз
жарг. — жаргонний
житл. — житловий
жін. — жіночий
ЖК — житловий кодекс
журн. — журнал (з назвою)
зав. — завідувач
заг. — загальний
зак-во — законодавство
закл. — заклад
закорд. — закордонний
засл. — заслужений
засл. діяч н. і т. — заслужений діяч науки і техніки
засн. — заснований
заст. — заступник
заст. — застарілий
зат. — затока
зб. — збірник, збірка, збірний (про назву)
з-д — завод
зібр. — зібрання
ЗК — Земельний кодекс
ЗМІ — засоби масової інформації
зовн. — зовнішній
ЗОУНР — Західна область Української Народної Республіки
ЗУНР — Західноукраїнська Народна Республіка
Зх. — захід
зх. — західний
зх. д. — західна довгота
з-ця — залізниця
іл. — ілюстрація
ім. — імені

імпер. — імператор (з ім'ям)
ін. — інший
інвест. — інвестиційний
інж. — інженер (з прізвищем), інженерний
іноз. — іноземний
інструм. — інструментальний
ін-т — інститут
Інтерпол — Міжнародна організація кримінальної поліції
інформ. — інформаційний
іРНК — інформаційна рибонуклеїнова кислота
іст. — історичний
іхт. — іхтіологічний
ІЮПАК — Міжнародний союз теоретичної та прикладної хімії (англ. International Union of Pure and Applied Chemistry)
кам.-вуг. — кам'яно-вугільний
канд. — кандидат (у назві наукового ступеня)
каф. — кафедра
КЗпП — Кодекс законів про працю
кільк. — кількісний
кін. — кінець (при цифрах)
КК — Кримінальний кодекс
ККД — коефіцієнт корисної дії
клімат. — кліматичний
КМ — Кабінет Міністрів
кн. — книга
кн. — князь, княгиня (з ім'ям)
КНДР — Кореїська Народно-Демократична Республіка
КНР — Китайська Народна Республіка
коєф. — коефіцієнт
команд. — командувач
кооп. — кооперативний
коп. — копія
КПК — Кримінально-процесуальний кодекс
крб — карбованець
к-т — комітет
к-та — кислота
культ. — культурний
лаб. — лабораторія, лабораторний
лаг. — лагуна (з назвою)
лат. — латинський
лим. — лиман (з назвою)
лік. росл. — лікарська рослина
літ. — літературний
Лім. — література (в бібліографії)
ЛК — Лісовий кодекс
л-ра — література
м. — місто (з назвою)
м. — море (Балтійське м., але море Лаптевих)
МАГАТЕ — Міжнародне агентство з атомної енергії
макс. — максимальний
мал. — малюнок
маш.-буд. — машинобудівний
МБРР — Міжнародний банк реконструкції та розвитку
мін-во — міністерство
МВФ — Міжнародний валютний фонд
метеорол. — метеорологічний
мех. — механічний
мист-во — мистецтво
мист. — мистецький
митр. — митрополит (з ім'ям)
міжнар. — міжнародний
мін. — мінімальний
міськ. — міський
МК — Митний кодекс
м-ко — містечко
МКФ — Міжнародний кінофестиваль
млн — мільйон
млрд — мільярд
МО — міжнародна одиниця
МОК — Міжнародний олімпійський комітет

Онлайн версія енциклопедії
<https://vse.ua>

моногр. — монографія
 МОП — Міжнародна організація праці
 мор. — морський
 мотомех. — мотомеханізований
 мРНК — матрична рибонуклеїнова кислота
 м'ясо-мол. — м'ясо-молочний
 нар. — народився, народження
 н. е. — нашої ери
 НАД — нікотинамідаденіндинуклеотид
 НАДФ — нікотинамідаденіндинуклеотидфосфат
 наз. — називається
 НАН України — Національна академія наук України
 напр. — наприклад
 нар. — народний
 нар. арт. — народний артист
 нас. — населення
 НАТО — Організація Північноатлантичного пакту
 наук.-тех. — науково-технічний
 наук.-популар. — науково-популярний
 нац. — національний
 нач. — начальник
 н.-д. — науково-дослідний
 НБУ — Національний банк України
 НДІ — науково-дослідний інститут
 невід. — невідомо, невідомий
 НОК — Національний олімпійський комітет
 НТШ — Наукове товариство імені Шевченка
 о., о-ви — острів, острови (з назвою)
 ОАЕ — Об'єднані Арабські Емірати
 обл. — область (з назвою), обласний
 ОБСЄ — Організація з безпеки та співробітництва
 в Європі
 оз. — озеро (з назвою)
 ок. — океан (з назвою)
 окр. — окремий
 окр. — округ (з назвою)
 ООН — Організація Об'єднаних Націй
 опубл. — опублікований, опубліковано
 орг. — організаційний
 орг-м — організм
 орг-ція — організація
 осн. — основний
 ОУН — Організація українських націоналістів
 ПАР — Південно-Африканська Республіка
 Пд. — південь
 пд. — південний
 Пд. Зх. — південний захід
 Пд. Сх. — південний схід
 пд. ш. — південна широта
 пд.-зх. — південно-західний
 пд.-сх. — південно-східний
 пед. — педагогічний
 перекл. — переклад, перекладений
 перен. — переносне значення
 п-ів — півострів (з назвою)
 ПК — Повітряний кодекс
 пл. — площа
 ПММ — паливно-мастильні матеріали
 Пн. — північ
 пн. — північний
 Пн. Зх. — північний захід
 Пн. Сх. — північний схід
 пн. ш. — північна широта
 пн.-зх. — північно-західний
 пн.-сх. — північно-східний
 пов. — повіт
 повітр. — повітряний
 подат. — податковий
 пол. — половина
 полк. — полковник (з прізвищем)
 пом. — помічник

пор. — порівняйте, порівняно
 пос. — поселення (з назвою)
 пост. — постанова (з назвою)
 поч. — початок, початковий
 ППО — протиповітряна оборона
 правосл. — православний
 преф. — префектура (з назвою)
 прибіл. — приблизно
 прим. — примірник
 прит. — притока
 прізви. — прізвище
 преп. — преподобний (з ім'ям)
 ПРО — протиракетна оборона
 Пр. — праці
 пров. — провінція (з назвою)
 прод. — продовольчий
 пром. — промисловий
 пром-сть — промисловість
 проф. — професор (з прізвищем)
 псевд. — псевдонім
 р., рр. — рік, роки
 р., рр. — річка, річки
 рів. м. — рівень моря
 РА — реакція аглютинації
 РАН — Російська академія наук
 ред. — редакція, редактор
 реж. — режисер (з прізвищем)
 респ. — республіканський
 РЕ — Рада Європи
 рис. — рисунок
 РЛС — радіолокаційна станція
 РМ — Рада Міністрів
 р-н — район (з назвою)
 РНК — рибонуклеїнова кислота
 род. — родина (в біології)
 РОЕ — реакція осідання еритроцитів
 розм. — розмовний
 росл. — рослинний
 рРНК — рибосомальна рибонуклеїнова кислота
 р. т. — років тому
 РФ — Російська Федерація
 с. — село (з назвою)
 с. — сторінка
 санат.-кур. — санаторно-курортний
 св. — святий (з ім'ям)
 св. — священик (з ім'ям)
 с. г. — сільське господарство
 с.-г. — сільськогосподарський
 соц.-дем. — соціал-демократичний
 секр. — секретний
 сер. — середина
 серед. — середній
 симф. — симфонічний, симфонія
 синт. — синтетичний
 SKU — Сімейний кодекс України
 скульпт. — скульптурний
 смт. — селище міського типу
 СНД — Співдружність Незалежних Держав
 СНІД — синдром набутого імунodefіциту
 СОТ — Світова організація торгівлі
 соц. — соціальний, соціально-
 співавт. — співавтор, співавторство
 справж. — справжнє
 СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік
 ст. — стаття
 ст. — століття (з числом)
 ст. — станція (з назвою)
 стан. — станиця (з назвою)
 стар. ст. — старий стиль
 сусп.-во — суспільство
 сусп.-політ. — суспільно-політичний

Сх. — схід
 сх. — східний
 сх. д. — східна довгота
 США — Сполучені Штати Америки
 с-ще — селище
 t , т-ра — температура в °С
 $t_{\text{кип.}}$ — температура кипіння в °С
 $t_{\text{пл.}}$ — температура плавлення в °С
 т — тонна
 т, тт — том, томи (з цифрою)
 ТБ — телебачення
 т. з. — так званий
 табл. — таблиця
 Тв. — твори
 т-во — товариство
 теор. — теоретичний
 тер. — територія, територіальний
 ТЕС — теплова електростанція
 тех. — технічний
 ТЕЦ — теплоелектроцентраль
 тис. — тисяча, тисячоліття (з числом)
 ТОВ — товариство з обмеженою відповідальністю
 торг. — торговельний
 ТПП — Торгово-промислова палата
 трансп. — транспортний
 трлн — трильйон (з числом)
 тРНК — транспортна рибонуклеїнова кислота
 ТЮГ — театр юного глядача
 ум. — умовний
 УНР — Українська Народна Республіка
 ун-т — університет
 УПА — Українська повстанська армія
 упоряд. — упорядник
 УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
 УСРР — Українська Соціалістична Радянська Республіка
 утв. — утворено
 УФ — ультрафіолетовий
 УЦР — Українська Центральна Рада
 уч-ще — училище
 фарм. — фармацевтичний

ферм. — фермерський
 фіз.-хім. — фізико-хімічний
 філос. — філософський
 фін. — фінансовий
 ф-ка — фабрика
 ф-но — фортепіано
 фортеп. — фортепіанний
 франц. — французький
 ФРН — Федеративна Республіка Німеччина
 ф-т — факультет
 х. — хутір (з назвою)
 хореогр. — хореографія
 хр. — хребет (з геогр. назвою)
 христ. — християнський
 худ. — художній, художник
 цАМФ — циклічна аденозинмонофосфорна кислота
 ЦАР — Центрально-Африканська Республіка
 цем. — цементний
 цит. — цитологічний
 ЦК — центральний комітет
 ЦК — Цивільний кодекс
 ЦНС — центральна нервова система
 ЦО — центральний орган
 ЦОМ — цифрова обчислювальна машина
 ЦПК — Цивільний процесуальний кодекс
 ч. — частина (з цифрою)
 ЧКУ — Червона книга України
 чл.-кор. — член-кореспондент (з прізвищем)
 ЧСС — частота серцевих скорочень
 шир. — ширина
 ШКТ — шлунково-кишковий тракт
 ШОЕ — швидкість осідання еритроцитів
 шт. — штука
 шт. — штат (адміністративно-територіальна одиниця, з назвою)
 ЮНЕСКО — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)
 яд. — ядерний
 яп. — японський

Компоненти для утворення десяткових кратних та частинних одиниць

Множник	Префікс	Скорочення
10^1	дека	да
10^2	гекто	г
10^3	кіло	к
10^6	мега	М
10^9	гіга	Г
10^{12}	тера	Т
10^{15}	пета	П
10^{18}	екса	Е
10^{21}	зета	З
10^{24}	йота	Й
10^{-1}	деци	д
10^{-2}	санти	с
10^{-3}	мілі	м
10^{-6}	мікро	мк
10^{-9}	нано	н
10^{-12}	піко	п
10^{-15}	фемто	ф
10^{-18}	ато	а
10^{-21}	zepto	з
10^{-24}	йокто	й

Допускається скорочення прикметників та дієприкметників, які закінчуються на

-авський, -адський, -жний, -азький, -айський, -альний, -альський, -аний, -анський, -арський, -ативний, -атичний, -атський, -ацький, -евий, -ейський, -ельний, -ельський, -ений, -енний, -енський, -ентальний, -енький, -ерський, -еський, -ецький, -зький, -ивний, -инський, -ирський, -истий, -иський, -ицький, -ичий, -ичний, -іальний, -івний, -івський, -ійний, -ійський, -ільний, -ільський, -інський, -ірський, -істий, -ічий, -ічний, -кий, -ний, -ній, -ований, -овий, -овський, -одський, -ольський, -орський, -ський, -уальний, -чий, -яний, -янський

шляхом відсікання цієї частини слова, а прикметників, що закінчуються на -графічний, -логічний, -номічний, -навчий відсіканням частин -афічний, -огічний, -омічний, -авчий.

У деяких статтях ВУЕ слова, що є в Списку скорочень, вжито у повній формі.

ОСНОВНІ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ НА КАРТАХ ВУЕ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ

НА ПОЛІТИЧНИХ КАРТАХ МАТЕРИКІВ І СВІТУ

- РАВАЛПІНДІ понад 1 000 000 жителів
- ТЕґУСІГАЛЬПА від 500 000 до 1 000 000 жителів
- Андіналутбі від 100 000 до 500 000 жителів
- Сьюдад-Акунья до 100 000 жителів

НА ЗАГАЛЬНОГЕОГРАФІЧНИХ КАРТАХ ДЕРЖАВ

- РІО-ДЕ-ЖАНЕЙРО понад 3 000 000 жителів
- ГВАДАЛАХАРА від 1 000 000 до 3 000 000 жителів
- ТИРУВАНАНТАПУРАМ від 500 000 до 1 000 000 жителів
- Фрайбург-ім-Брайсгау від 100 000 до 500 000 жителів
- Сток-он-Трент від 50 000 до 100 000 жителів
- Шпіталь-ан-дер-Донау від 10 000 до 50 000 жителів
- Кортіна-д'Ампеццо до 10 000 жителів

Примітка. Столиці держав позначено червоним, центри залежних територій – жовтим.

НА КАРТАХ АР КРИМ І ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

- **ДНІПРО** понад 1 000 000 жителів
- **КРИВИЙ РІГ** від 500 000 до 1 000 000 жителів
- **ВІННИЦЯ** від 100 000 до 500 000 жителів
- **МУКАЧЕВЕ** від 50 000 до 100 000 жителів
- **СВІТЛОВДСЬК** до 50 000 жителів
- **Пісочин** понад 10 000 жителів
- **Кострижівка** до 10 000 жителів
- **Яблунівка** Села
- **ІНГУЛЕЦЬ** віддалені частини міст (з населенням понад 500 000)

НА КАРТАХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ

- **АНДРУШІВКА** Центри районів
- **Новоівницьке** Центри об'єднаних територіальних громад
- **Нехворощ** Центри селищних і сільських рад
- **Гленівці** інші населені пункти

КОРДОНИ ТА МЕЖІ

НА ПОЛІТИЧНИХ КАРТАХ СВІТУ, МАТЕРИКІВ, ЗАГАЛЬНОГЕОГРАФІЧНИХ КАРТАХ ДЕРЖАВ

- держав
- адміністративних одиниць
- демаркаційні лінії

НА КАРТАХ АР КРИМ І ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

- держав
- областей
- районів і міськрад

НА КАРТАХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ

- держав
- областей
- районів
- міськрад

ШЛЯХИ СПОЛУЧЕННЯ

- Залізничні
- Автомобільні дороги
- ..... Морські пороми

- 154 Морські шляхи, відстані в кілометрах
- Канали судноплавні

- ✈ Аеропорти
- ⚓ Морські порти

ІНШІ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- а б Озера: а-прісні, б-солоні
- Озера з м'яливою береговою лінією
- Річки, водоспади
- Річки, що пересихають

- Зимова межа плаваючої криги
- Літня межа плаваючої криги
- Піски
- Болота, солончаки

- Сухі річища (ваді)
- Материкові льоди
- Діючі вулкани

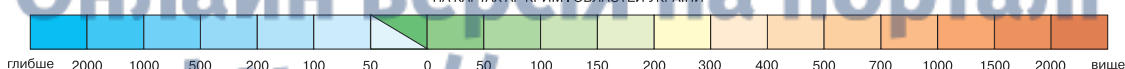
- 2278 Позначки висот над рівнем моря (м)
- 7729 Позначки глибин (м)
- Коралові рифи

ГЛИБИНИ І ВИСОТИ В МЕТРАХ

НА ЗАГАЛЬНОГЕОГРАФІЧНИХ КАРТАХ МАТЕРИКІВ І ДЕРЖАВ

НА КАРТАХ АР КРИМ І ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

НА ІСТОРИЧНИХ КАРТАХ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ

- **КИЇВ** Столиці держав
- **Вільно** Столиці залежних держав, державних утворів, провінцій, володінь
- Луцьк Центри дрібних адміністративних одиниць, володінь і територій
- Ужгород Інші

КОРДОНИ І МЕЖІ

- держав
- залежних держав і територій, державних утворів, володінь, адміністративних одиниць

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

У К Л А Д А Ч І:

Бабка В. Л.; Березовський О. М., к. і. н.; Вергельська Н. В., к. геол. н.; Гаврилишина Н. А., к. і. н.; Гірік С. І., к. і. н.; Іваненко А. О., к. і. н., доц.; Івченко А. С., к. географ. н.; Камишан С. В.; Капштик М. В., к. с.-г. н.; Киридон А. М., д. і. н., проф. (*керівник авторського колективу*); Кудінов Є. В., к. техн. н., доц.; Купрієнко С. А., к. і. н.; Любовець О. М. д. і. н. (*відповідальна за випуск*); Межжеріна Я. О.; Розкладай К. А. к. філолог. н.; Середа Н. І., к. географ. н.; Смирнов В. П., к. фіз.-мат. н., доц.; Тимочко М. Д., к. фіз.-мат. н.; Тищенко А. О.; Торопчинова К. Л.; Чорна М. В., к. і. н.; Шендеровський В. А., д. фіз.-мат. н., проф.; Шліхта І. В., к. і. н.

Наукові редактори:

Вербич Н. С. к. філол. н., Глухова С. В., Дудар О. Є., Лашевська Г. А., Мяківська Л. О., Шарабанова І. В.

Літературний редактор:

Крайнікова Т. С., д. н. соц. комунікацій

Узгодження бібліографічних довідок:

Зубар А. М.

Коректор:

Бойчук Б. С.

Художнє оформлення та макет:

Гутман М. Б., Гутман О. Е.

Карти до Великої української енциклопедії укладено ДНВП «Картографія». *Укладачі карт:* Гречаний В. О., Ісаєв Д. В.

Ілюстративний матеріал до статей енциклопедії містить матеріали, що були створені видавництвом «Українська радянська енциклопедія» імені М. П. Бажана, твори, які поширюються за умовами ліцензій Creative Commons, власні роботи авторів енциклопедії та колективу ДНУ «Енциклопедичне видавництво», а також твори, що перейшли в суспільне надбання.

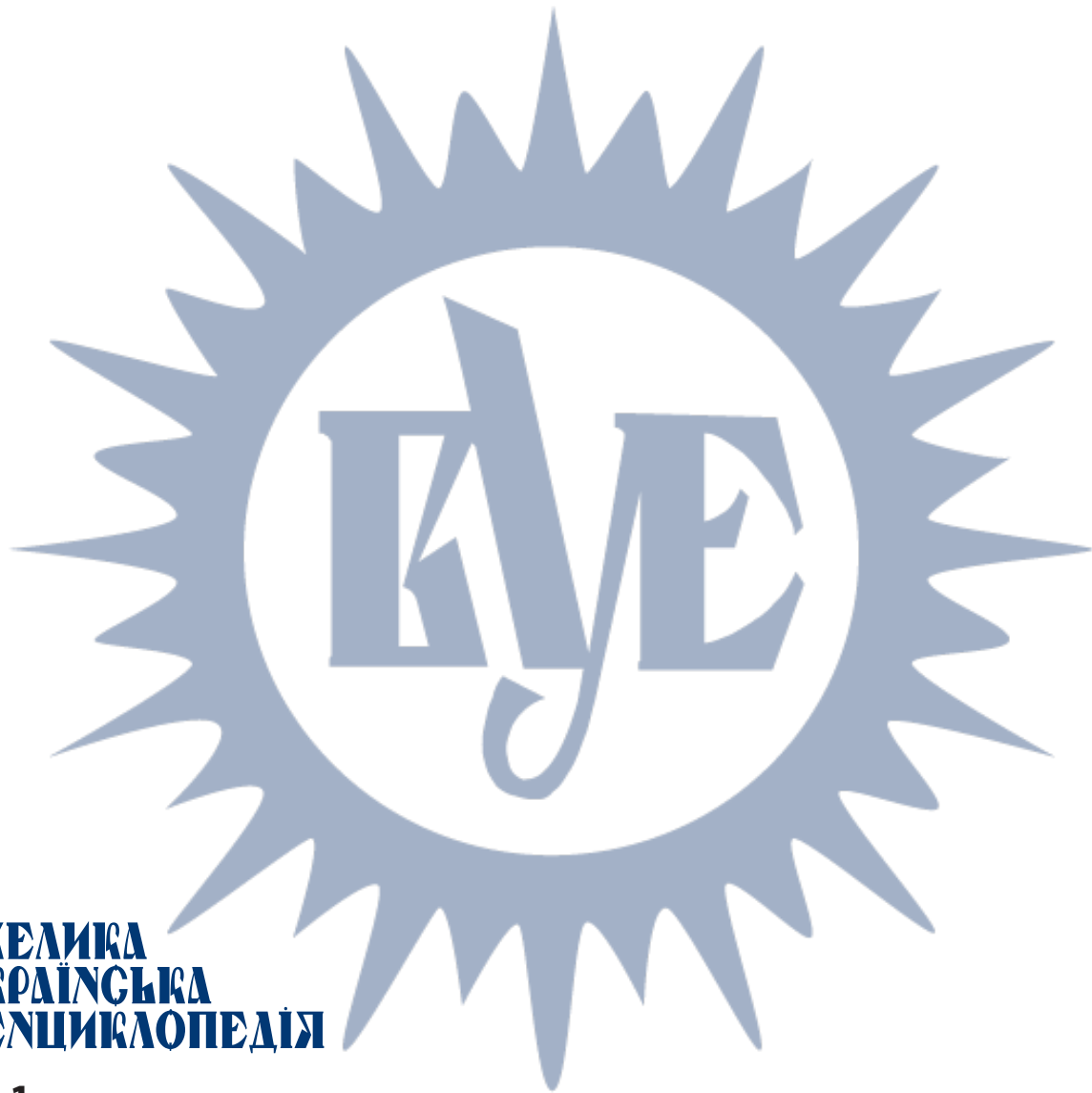
Велика українська енциклопедія, т. 1 / Упорядник д. і. н., проф. Киридон А. М. — К. : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2018. — 592 с.

ISBN 978-617-7238-39-2

«Велика українська енциклопедія» — перше за доби незалежності універсальне багатомовне енциклопедичне видання з усіх галузей знань.

У стислій і доступній формі представлено найвидатніші події та постаті світової історії, науки, культури; інтерпретовано найважливіші відкриття людського розуму і витвори людських рук, суспільні інституції та господарські структури, що вплинули на долю народів; відображено рух політичних і культурних ідей та динаміку наукових уявлень. Україна постає не лише органічною складовою частиною багатоманітного світу, а й суб'єктом його інтерпретації.

Видання призначене науковцям, студентам, школярам, а також усім, хто цікавиться енциклопедистикою.

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

т. 1

А–Акц

Підписано до друку 19.10.2016.

Формат 84 x 108 1/16.

Ум.-друк. арк. 84,84. Тираж 1000 пр. Зам. №

ДНУ «Енциклопедичне видавництво»

01030, м. Київ, вул. Б.Хмельницького, 51-а,

тел. (044) 235-61-62

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

Віддруковано у ТОВ «ПК «Типографія від «А» до «Я»

02068, м. Київ, вул. Колекторна 38/40,

тел. (044) 562-37-03

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3862 від 18.08.2010 р.